

Р291
X91

Шкільно-Педагогічна Бібліотека
під ред. Д. Г. Панадіаді і О. Н. Синявського.

о о о

Хрестоматія

по українській літературі
для народніх вчителів, шкіл учительських та середніх і для самоосвіти.

Зложили: Проф. М. Сунцов і М. Плевако при участі Проф. Д. Багалія.

Проф. М. Сунцов.

==== Ч. I-a =====

Народня Оловесність
і Стара Література
(XI—XVIII століття).

ВИДАВНИЦТВО „СОЮЗ“
Харьківського Кредитового Союзу Нооперативів.
1918.

Ціна 3 карб. 25 к.

4.90

ВИДАННЯ ВИДАВНИЦТВА

ДРУКУЮТЬСЯ Й ГОТУЮТЬСЯ
ДО ДРУКУ ТАКІ КНИЖКИ:

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА

під ред. проф. Д. І. БАГАЛІЯ.

- Проф. Д. І. Багалій — «Історія Слободської України» з мапами і малюнками.
- Проф. М. Ф. Сумцов — «Історично-етнографічний побут Слободської України».
- С. О. Таранушенко — «Мистецтво Слободській Україні».
- А. С. Федоровській — «Смѣны культуръ на территории Слободской Украины въ доисторическую эпоху».
- І. Я. Айзеншток — «Українське відродження у Харькові в 20—40 роках ХІХ ст.».
- Проф. М. Ф. Сумцов — «Начерк розвитку української літературної мови».
- Проф. Д. І. Багалій — «Заселення південної України» (Ново-російскаго края).
- Проф. Д. І. Багалій — «Український філософ Григорій Савич Сковорода».
- О. Д. Татарінова — «Вас. Наз. Караџинъ».
- Н. Д. Ладыженская — «Просвѣтительная дѣятельность Харьковского Университета».
- Е. М. Івановъ — «Е. С. Гордѣенко».
- М. А. Плевако — «Слобожанські письменники — Гулак-Артемівський, Квітка й інші».
- Проф. Ф. И. Шмидтъ — «Искусство древней Руси-Украины въ домонгольскій періодъ».
- Проф. В. П. Бузескулъ — «Древнѣйшая цивилизация въ Европѣ» (Критско-Микенская культура).
- Его же — «Школьное дѣло у древнихъ грековъ» (по новымъ даннымъ).

БІБЛІОТЕКА ПО СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВУ

під ред. проф. А. Н. ЧЕЛІНЦЕВА.

Книжки по суспільній агрономії й господарських коопераціях.
Книжки по економіці, організації й техніці сільського господарства.

В ПЕРШУ ЧЕРГУ БУДУТЬ ВИДАНІ:

Проф. А. В. Палладин — «Життя тварини».

Проф. А. А. Алов — «Сільсько-господарські прилади та машини в дрібному хазяйстві».

Проф. А. Челінцев — «Що може дати сільському хазяйству громадська допомога».

Видавництво має на меті видання книжок по різних питанням природоснавства, щоб поширити їх росповсюдження серед широких мас громадянства.

Шкільно-Педагогічна Бібліотека
під ред. Д. Г. Панадіаді і О. Н. Синявського.

о о о

Хрестоматія

по українській літературі
для народніх вчителів, шкіл учительських та середніх і для самоосвіти.

Зложили: Проф. М. Сумцов і М. Плевако при участі Проф. Д. Багалія.

Проф. М. Сумцов.

==== Ч. I-a =====

Народня Словесність
і Стара Література
(XI—XVIII століття).

Харьківська обласна
бібліотека імені
Д. І. Чижевського
ІНВ № 1008/20

ВИДАВНИЦТВО „СОЮЗ“
Харьківського Кредитового Союзу Кооперативів.
1918.

ХАРЬКІВ.

Друкарня „Печатное Дѣло“, Конторська вул., Клещевський перев. № 3.

П Е Р Е Д М О В А.

НЕМА сумніву, що українська історично-літературна хрестоматія річ дуже потрібна, а для теперішнього часу необхідна. Ще десять років тому проф. В. Перетц в І кн. «Записок Укр. Наук. Товариства в Києві» в статті «Завдання вивчення укр. літератури» писав: «потрібно взятись до розроблювання загального начерка історії укр. літератури з хрестоматією, починаючи з давніших часів». Пізніш таке ж бажання висловив д. Огієнко на сторінках київської «Ради».

Та хрестоматія по українській літературі, яку зараз читає бачить перед собою, є лише перша педагогічна спроба. Відома річ, що література в житті народу має велике значіння, як найкращий вираз його розуму й почуття. Що до народу українського, то для його література довгий час була майже самотнім віконцем для виразу його національного світогляду й міцною обороною його духовного життя. Зрозуміло, що історія літератури для українського народу набула великої ваги, особливо дві її галузі—народня словесність і нова література.

Розглядати їх окремими частинами незручно через те, що народня словесність тісно злучена з старим письменством—це раз; по-друге—нова література без старої домонгольської й середньої схоластичної не має під собою наукового ґрунту і здається випадковою. Шкода від того тим більша, що є чимало наукових розвідок, зроблених з метою відрізати від українського народу його літературну старовину, щоб український нарід ішов за безбатченка.

В „Хрестоматію по українській літературі“ мали увійти і народня словесність, і стара література з літературою середньої доби, і нова література (від Котляревського). Але для того, щоб книжка була дешевша, доступніша, її поділено на

дві частини. В першу входить народня словесність, стара література (XI—XIV століття) і література середньої доби (XV—XVIII століття), а в другу—нова література (кінець XVIII, XIX століття і початок XX).

Не може бути такої історично-літературної хрестоматії, котра цілком задовольняла б усім потребам і домаганням науки й життя, бо ці потреби занадто ріжноманітні. Згодом потрібно скласти хрестоматії ріжного змісту, різних напрямів, з ріжними цілями. А поки таких книжок зовсім нема, доведеться задовольнятись такою хрестоматією, яка в силі хоч почасти догодити суспільству, як збірник зразкових уривків народньої словесности й старого письменства і творів кращих, найбільш відомих літературних діячів нового часу, щоб вшанувати їх імення і нагадати про головні їх твори, а з другого боку—дати українському вчителю й учням українських шкіл, особливо учительських семінарій і середніх шкіл, зразковий матеріал для національної літературної й культурної освіти, а також і для позашкільної освіти.

Треба зауважити, що думка про видання історично-літературної хрестоматії турбувала в останні часи і членів Харківської Шкільної Ради, коли вона розглядала питання про той мінімум, який треба дати в області рідної літератури народнім учителям на Україні.

Позаяк повторення видання хрестоматії взагалі річ бажана, коли вона задовольня потреби школи й суспільства, то при нових виданнях безумовно буде треба кожний раз переглядати працю, пристосовувати її до життя і школи, де-що поширювати, де-що скорочувати, де-що вставляти нове інше.

Н а р о д н я п о е з і я .

Під загальною назвою народньої словесности йде величезне море духовного життя народу на протязі віків, великі здобутки народнього духа в усній словесній формі і в пізнійших записах їх, все, що відходить від поодинокого слова й піднімається над ним в більшим або меншим обробленню, починаючи від коротеньких прислів'їв, приказок до величних дум і довгих казок. В межах сільського життя поезія тягнеться червоною ниткою від колиски до могили. В поезію входять всі краці надії народу, кохання молодіжі, бойові поклики військових, тихомовні співи матері над колискою, гучне та бучне весілля, плач сироти, журливі та жалібні старечі пісні, віршування школярів—це все і багато других з'явищ словесних складають взагалі ту велику скарбницю, що зветься народньою поезією, з якої молодіж і старі, багаті й бідні, вельможні й прості мають досі великі здобутки, в старовину цілком од неї залежали і тільки нею користувались на всьому протязі життя. В давні часи пісня і казка носились над кожною людиною і часто допомагали їй як в горі, так і в радості.

Народня поезія має завжди суб'єктивну вагу, і тепер ще часом люди співають пісню з великою повагою, наче молитву, з глибоким почуттям і навіть з плачем. «Кожна людина своє горе вклада в пісню», сказав якось один старий чоловік етнографові, що записував пісні.

Народня поезія в усіх її галузях, найбільше ж в піснях, має теж велику вагу й для поступового суспільства. Привидляючись до пісень і казок, до легенд і віршів, до сільських співців і музиків, чула людина переймає широкі народні почуття та бажання і входить в таємні куточки народнього світогляду. В казках і піснях часто, наче соняшне проміння, блищать яскраві думки або виривають гарні почуття. Розумний чоловік знаходить тут свою рідну країну, свою батьківщину в найкращих її рисах і проявах, знаходить цілісний мир, надзвичайно барвистий, наче квігчаста нива на веселих Великодних Святах.

На щастя, народня словесність—такий скарб, що ніхто не зміг його знищити, як не захожувалося коло цієї справи усяке старе начальство, духовне й світське, що виходило часом на явну боротьбу з живими проявами народнього слова, особливо проти

старих народніх звичаїв; між ними справді инколи траплялись кепські, але є більш гарних і корисних для людського життя й національного почування.

Діячами народньої словесности завжди були окремі здатні люди, які в старі часи звались глумцями, скоморохами, шпільманами, пізніш—приблизно з XVII в.—кобзарями, бандуристами, лірниками. Вони мали свої товариства, иноді свою таємну мову, окремі звичаї. В старовину були ще великі знавці казок, які звались байкарями.

Тепер кобзу й бандуру вважають за один струмент. В старі часи між ними була значна різниця. Кобза східного походження, прийшла на Україну, мабуть, ще від половців, бо відома була їм в XII в.—струмент простий, складався з трьох струн. Бандура західного походження, прийшла з Італії, має не менше 12 струн, більш гучна. Були ще инші струнні струменти—торбан, на зразок бандури, цимбали, гуслі, ліра. Гуслі роблено з яворового дерева, що відбилось у пісні, записаній у Харькові професором Потебнею:

Їхали купці з Харькова,

Стали явора рубати,

Тонкі гуслоньки тесати.....

Пісні й казки існують на Україні здавна. Ще за князів київських—в XI і XII віках—вони відбилися в письменних творах, почасти в літописах, найбільш у славнозвіснім творі „Слово о полку Игоревѣ“ кінця XII в. (1185 або 1186 р.) Тут маємо ціяну вказівку, що в кінці XII віку було вже два напрями в словесності,—старі замишлення, вільні, розгонисті, чим вславився в XII віці якийсь то славетний співець Боян, і пісні нового складу, зложені на більш історичному та побутовому ґрунті, з де-якими натяками на письменність; зразковим твором цього напрямку було «Слово о полку Игоревѣ».

Здаючись на це «Слово», можна сказати, що тоді вже широко лунали пісні про князів, про їх походи на ворогів. Поруч з цими войовничими піснями йшли родинні, напр., сумні голосіння на похоронах, радісні співи на весіллі, казки, приказки, прислів'я. З протягом часу вони мінялись більш по змісту, ніж по формі. В XVI—XVII віках народ український війшов в гострі відносини до татар, турків і поляків, в XVIII в.—до великорусів, особливо «ратних людей», котрі почали верховодити на Україні. Політичні події відбилися в словесності—в піснях, казках, прислів'ях. Де-що позаходило ще за давні часи в старі книжки—чеські, російські, українські. Так, о половині XVI віку одна українська пісня попала в чеську граматику Благослава (див. нижче), в XVI—XVII віках згадуються у польських письменників, в XVIII в. все більш і більш входять в російські збірники. В XIX віці вплив українських пісень

дуже поширюється, їх збирають і співають на Україні і в Москві-щани, під їх впливом працюють усі найкращі старі письменники—Котляревський, Квітка, Метлинський, Костомаров, особливо славетний Шевченко. Українськими піснями іноді користуються славетні російські письменники—Пушкін, Гоголь, Короленко, найкращі польські письменники—Залеський, Міцкевич. Наука почала все більш приглядатись до цього народного скарбу. Мистецтво теж почало вже потроху ним користуватися.

Збирання й досліджування творів народньої словесности йде на протязі усього XIX віку. Численних діячів на ниві українського словесного народознавства можна поділити на три групи: 1) працівники на початку XIX віку—Цертелів, Лукашевич, Максимович, Метлинський, 2) діячі середини минулого віку, усе люди великої заслуги по добротності їх праці—Чубинський, Головацький, Потєбня і 3) діячі кінця XIX в.—теж великої ваги—Грінченко, Франко й інші.

Головні справочні книжки загального, а також біографичного та бібліографичного змісту по українській народній словесности:

Пыпинъ, Исторія русской этнографіи, томъ III, 1891 г.

Сумцовъ, Современная малорусская этнографія, ч. I—II, 1893 г.

Гринченко, Литература украинскаго фольклора, 1901 г.

Сумцов, Малюнки з життя українського народного слова, 1910 р.

Д у х о в н і в і р ш і.

В далеку старовину слов'яни взагалі, русичі-українці з'окрема, весною і в інші часи співали релігійні пісні в пошану сонцю, місяцеві, зірочкам, в яких вбачали живі істоти з таким же життям в блакїтному небі, яке мали люди на землі. Вславляли вони в піснях поганських богів, богинь, їх діточок і прохали їх про допомогу на війні, в хазайстві, в ріжних обставинах життя. Коли поміж народом пішла Христова віра, то замість старих поганських богів почали вславляти Ісуса Христа, його Пречисту Матір, апостолів, святих, особливо святого Миколая Чудотворця, який в світогляді українського народу займає велике місце як найбільший святий, «скорий помішник» в усяких пригодах на морі й на землі. Коли по різних містах, селах, монастирях виникли місцеві святощі, ікони, колодязі, фігури, або придорожні хрести, то часом і про них почали складати ріжні побожні пісні і легенди. Народ пильно прислухувався до церковних пісень, придивлявся до ікон в церквах і малюнків на церковних воротах і мурах, розпитував у грамотних людей, а хто сам був грамотний читав старинні церковні твори—Святе Письмо, життя святих, Палею, де було багато усякої всячини з Старого Завіту, так звані апокрифи, де теж багато оповіданнів про події й особи старого і нового святого письма. Народ гаряче брався до церкви і гаряче

користувався великим старим її письменством. На цім ґрунті зложено багато християнських пісень, в яких зрідка зустрічаються уламки далекої поганської старовини. Одні з цих пісень йшли самостійно, як духовні вірші, другі прилучені до Різдва, до Нового року і йдуть як колядки і щедрівки. В обробленню й поширенню цих і других велику участь узяли грамотні люди за давніх часів, особливо школярі, бурсаки, здебільшого пошівські та дяківські сини. Співаючи ці пісні, вони мали від того де-який заробіток, особливо коли співали їх на великих святах, на Різдво або на Великдень. Багато є таких віршів, де ясно чути школу, напр.:

Р і з д в о.

Дивно, дивно,
Що тепло, не зимно
З Вифлеєма повіває,
А на небі щось сіяє,
Аж страх забирає.
Голос, голос —
„Дубом стане волос“:
Слава в вишніх Богу чути.
Якесь має диво бути.
Вставайте, люди...

Туди, туди, туди,
Ой, де стали звізди.
Хтось плаче тихенько:
Дитина маленька.
Яке маленьке,
Підем, підем,
Поклін йому дадем,
Просимо у нього
Хліба і соли,
Добра в домі і на полі...

Багато віршів йде як колядки і щедрівки церковного змісту, напр., „як Христос ходить по двору та все лагодить—плуги, борони, стоги, бджіл“, „як жиди Христа шукали і усюди питали, де Він знаходився“, „про св. Богородицю, що хустки прала на ріці Йордані“, „про будування церкви волохами“, „як Христос ходив по полю“ і др.

Обходи апостольські.

В українській щедрівці святі допомагають хліборобові:

В чистім полі плужок оре,
А втім плужку чотирі воли половії,
А в них роги золотії.
Святий Петро за плугом ходить,
Святий Павло воли гонить,

Пресвята Діва їсти носить,
Їсти носить, Бога просить:
„Уроди, Боже, жито, пшеницю,
Усяку пашницю“.

(Чуб., т. III, ст. 450).

В галицькій колядці:

По загуменню плуженько оре,
За плужком ходить сам Богнебесний,
А святий Павло волоньки гонить,
А святий Петро волоньки водить,

А і вийшла до них Божая Мати:
„Оріть, синочки, здрібна нивочку,
Будем сіяти жито, пшеницю,
Жито, пшеницю, усяку сівбицю“.

(Голов., т. II, ст. 16).

Ці співи збудовані цілком на ґрунті старого письменства. В апокрифі „Хожденіе апостоловъ Петра, Андрея, Матоея, Руфа и Александра“, по рукопису XVII в., апостоли, йдучи по полю, побачили, що старий селянин оре свою ниву: «Приблизися ко старцу и рече Петръ къ нему: радуйся, дѣлатель добрый. И рече имъ старецъ: радуйтеся и вы, добрые странницы. И рече ему Петръ: имаши ли хлѣбъ да даси намъ, яко алчны есмы. И глаголя имъ старецъ: поблюдите моего вола и нивы: азъ шедъ принесу вамъ хлѣба изъ града. И рече Петръ: поиди, а мы поблюдемъ, да ходи скоро. И рече Петръ: а волы твои ли есть? И рече старецъ: нанялъ есмь. Пошедъ же старецъ во градъ, и рече Андрѣй: нѣсть намъ лѣно сѣдѣти; но потрудимся за старца. Петръ же воставъ и взять за рало, Андрѣй же за волы, и рече къ Петру: брате, что трудъ возлагаеши (на себя)? ты бо еси пастырь и отецъ всѣмъ намъ; то ли ты трудитися хочещи? И примъ Петръ пшеницу и благослови ю и сѣяше на селѣ старче. Руеъ же и Александръ и Матѣй бѣша одесную воловъ хожаху, и благословиша и рѣша: приди роса небесная благая и вѣй вѣтръ добрый, и облакъ да обросить, и да придуть и почиють на нивѣ сей. И абіе по словесѣхъ сихъ скоро сѣянная нива прозябе, и бысть исполнена класъ. И пришедъ старецъ съ хлѣбы, и видѣ ниву возрастшу, и положи хлѣбы скоро, паде къ ногамъ ихъ, и рече: владыки, бози вы есте! И рече ему Петръ: востани, человекъче, мы нѣсмь бози, но посланники есмы Божіи».

Як саме письменне джерело, так і народне його пісенне оброблення мають привабливий, доброзичливий характер.

Творення світу.

Поміж колядками, що виникли під впливом апокрифів (старі церковні казки про Бога, Христа, Св. Діву, святих), найбільшу вагу мають вельми поширені колядки про творення світу з піску та каменю. Бог каже Сатанайлові (в галицькій пісні):

Та спустимося на дно до моря,	То нам ся стане ясне небойко,
Та доставемо дрібного піску,	Ясне небойко, світло сонейко,
Дрібний пісочок посіємо ми.	Світло сонейко, ясен місячик,
То нам ся стане чорна земляця;	Ясен місячик, ясна зірница,
Та доставемо золотий камінь,	Ясна зірница, дрібні звіздойки.
Золотий камінь посіємо ми.	

(Голов., т. II, ст. 5; Kolberg,
т. I, ст. 348).

П р о к р и в д у.

Співають цю колядку в Галичині в пошану господаря. Обставина цілком стара церковна...

Чому ж так нема, як було давно?

Ой, дай, Боже.

Святим Николам пива не варять,

Святим Різдвам служби не
служать,

Святим Водохрещам свічі не
сучать.

Ой, бо вже давно як правди нема,

Бо вже ся царі повоювали.

А царь на царя військо збірає,

А брат на брата мечем махає,

Ой, бо син вітця в суд тягне,

Донька на матір гнів піднімає,

Ой, бо кум кума зводить з
розума,

Сусід сусіда збавляє хліба.

Три свята,—св. Миколи (6 грудня), коли за старих років варили меди й пива, Різдво й Водохрещі (25 грудня і 6 січня). Сукали свічі—самі робили їх з воску.

С о н Б о г о р о д и ц і.

Ой, сон Богородиці явився!

Сіла мати, Марія пресвятая,

Та вечеряти—мало припочивала.

Ой, много мені во снісном явилось:

Ой, як я тебе, чадо мое, родила,

А во граді Вихлемі,

На святій горі у вертепі,

Пеленами я тебе спеленала.

А во граді Іерусалимі—

На святій на річці, на Ордапі,

Виростало там древо кипарисное,

На тім дереві на кипарисі

Пречуден той хрест сам явився,

Прорікся Христос, царь небесний,

Світ Мати, Марія пресвятая!

Я й сам той сон знаю,

Що будь мені на хресті расп'яту,

І вбитому, скржавленому,

Вінець на главу возложеному,

Тростію по главі біеному,

А в ребра кошієм пробитому,

А мою святу кров пролитую.

І рече Марія ко Ісусу:

Світ мій, чадо возлюбленее!

На кого ти мене, Діву, покидаєш,

Кому пресвятую уручаєш?

І рече Ісус Христос ко Марії:

Світ Мати, Марія пресвятая!

Я один в тебе, Діво,

Споручаю на святого Івана Бого-
слова,

А на друга на Христова,

Нарікаю його, Мати, сином...

Світ Мати, Марія пресвятая!

Напишу я лик твій на іконі,

Поставлю його на Божому пре-
столі,

Тебе, Мати, будуть величати,

Во Христа Бога прославляти.

Хто сей сон, Мати, перейме,

Ізбавлен буде од вічної муки.

В основі «Сна Богородиці» лежить апокриф, розповсюджений за старих часів на Русі. Є багато списків. Ховали рукопис здебільшого в кіотах за іконами.

К о л я д к и .

На свят-вечір під Різдво і на Різдво, коли тільки на небі заблищать ясні зірочки, по селах парубки й дівчата співають під вікнами хазяїв, ухваляючи їх, бажаючи їм щастя, здоровлячка, хліба, бджіл. Той, що йде попереду—зветься «березою», а його товариш з мішком—міхоношею. Хазяї дарують їм пироги, паляниці, які міхоноша забира в мішок. Звичай колядування дуже старий. Він наскрізь пронятий доброзичливістю, пошаною до людей, м'якими почуттями. Тут все змальовано яскраво та ласкаво. І сонце, і Бог Ісус Христос, його пречиста Мати, апостоли і святі, усі живуть добра, ходять по повір'ю, по полю. Люди, слухаючи радісної пісні, краще себе почували, багатіли світлою надією.

На колядках відбилоса багато старих культурних впливів великої ваги, поганська віра в благодійне сонце, старі римські весняні свята, старе церковне мистецтво.

Не дивно, що цим дорогим скарбом, котрий злучив в собі багато старої культури, зацікавились найкращі діячі науки, як професор Харьк. Університету О. О. Потебня і професор Петр. Унів. О. Н. Веселовський. Кожний дав наукові розвідки, просторі й цінні. Розвідка Веселовського надрукована в XXXII томі «Сборника отдѣл. рус. яз. и словес. акад. наукъ». Веселовський дуже налягає на думку про вплив старого римського весняного ритуалу. Величезна книга Потебні вийшла майже одночасно, в 1874 р., під назвою «Об'ясненія марусскихъ и сродныхъ имъ пѣсенъ» (в I т. веснянки, в II—колядки). Потебня в першу чергу розглядає українські колядки. Обидві праці можна вважати за окрасу науки.

Колядки в пошану господаря.

Пане, господарю, вставай з по-
стелі,
Вставай з постелі, відчиняй
двері,
Бо йде до тебе три гостоньки:
Один гостонько—ясний місяць,
Другий гостонько—ясне сонечко,
Третій гостонько—добрий до-
щик.

Ясний місяцю, чим похвалишся?
«Як я зйду рано з вечора
Та освічу гори і долини,
То зрадується весь звір у полі,
А гість у дорозі».
Ясне сонце, чим ти похвалишся?
«Як зйду я рано в неділю,
То зрадується весь мир христи-
янський,

Ще і дітки маленькі.»
Дрібен дощик, чим ти похва-
лишся?

«Як я зійду три рази в маю,
То буде рости жито, пшениця,
Жито, пшениця, усяка пашниця».

* * *

Шумить, гуде, дібровою йде,
Пчолонька мати пчолоньку веде.
Пчолоньки мої, дітоньки мої,
Ой, де ж ми будем при саду мати
Рої роїти і меди носити?
Будем ми при саду рої роїти

І меди носити у пана господаря.
У його бортях і в його повицях
Меди солодкі пану господарю,
Жовті воски Богу на свічі,
З сим же словом да бувай здо-
ров.

(Чубинський, т. III, ст. 329, 421).

К о л я д к и х а з я й ц і .

У нашого пана хороша пані,
Бог йому дав славную жону в
його дому;
По двору ходить, як місяць
сходить,
По сінях ходить, як зоря сходить.
Садила синки в чотири рядки,
Садила дочки в три рядочки.

Синочки зросли, у школу пішли,
А дочки зросли—ушвачки пішли.
Синочки ідуть, книжечки несуть,
А донечки ідуть, хусточки несуть.
Книжечки на стіл, батеньці до ніг,
А донечки хустки на піл і ма-
тінці до ніг.

* * *

Як же мені в корчмі не сидіти,
Коли ж бо я згодувала діти,
Вісім синів ненька згодувала,
І всім-всім щастя долю дала.
Їден пішов в поле орати,
Другий пішов поганяти,
Третій пішов на тік молотити,
А четвертий солому носити,

П'ятий пішов в ліс дрова рубати,
Шостий пішов в стоги складати,
Сьомий пішов стежечку мести,
Осьмий пішов з корчми неньку
вести.
Стели, жінко, постілоньку бі-
леньку,
Най положу свою стару неньку.

К о л я д н а в п о ш а н у с и н а .

В стані свічка горять,
Там Івась коня стройть,
Ой, дай, Боже.
Йому батько світить, висвічує,
Куди поїдем, мій синочку?

Ой, дай, Беже.
Привезу вам невісточку,
А мені буде жінкою.
Ой, дай, Боже.

К о л я д к а д о ч ц і .

Оришенька убіралася, наря- Там пани стояли та її питали:
жалася, «Чи ти царівна, чи королівна?»
До церкви пішла, як зоря зійшла, Я не царівна, не королівна,—
У церков вийшла і засіяла. Батькова дочка.

Щ е д р і в к и .

Щедрівками звуть пісні під Новий рік. Їх часто плутають з колядками. Співають їх здебільшого хлопчак, що вранці посипають хлібним зерном. Як і в колядках, в щедрівках звичайно шанують добрих хазяїв, напр.:

Щедрий вечір, пане господару, Хорошенько її поважаєш,
Стережи, Боже, твого товару, Як чашечка у меду,
Стережи, Боже, твого достатку, Як барвінок у саду,
Щоби не мав ніколи припадку. Як барвінок в саду процвітає.
Хорошую жінку маєш,

Подібно колядкам і щедрівки часто-густо кінчаються добрими побажаннями, напр.:

Зароди, Боже, На покуті гостьми,
Жито, пшеницю, На полу дітьми,
Усяку пашвицю, А в полі зернятком,
А в полі ядром, На дворку жереб'ятком.
А во дворі добром,

Через те, що колядують і щедрують замість дорослих в пізніші часи ходять здебільшого маленькі діти, особливо на Новий Рік посипальники, то багато колядск та щедрівок пристосовано до їхнього віку, по змісту й формі. Замість поважних і просторих колядок дорослих пішли коротенькі і занадто прості, напр.:

Колядую, колядую, Дайте ковбасу
Ковбасу чую. Понести батькові.

* * *

Щедрик ведрик, Грудочку кашки,
Дайте вареник, Кільце ковбаски.

* * *

Я маленький хлопчик,
Ізліз на стовбчик,

У дудочку граю,
Христа прославляю.

* * *

Я панночка маленька,
У мене шуба новенька,

Чобітки коркові,
Дайте червонця на підкови.

(Малюк, Сборн. матер. по укр. фольклору, ст. 160).

Колядки й щедрівки, як пісні за старих часів дуже улюблені, притягли до себе багато інших, здебільшого духовних віршів, почасти весільних, де-які веснянки і навіть де-що з старих історичних пісень про походи на Царьград, про великих князів Київських, останні в невеличких і досить темних уламках.

К о з а.

На Різдво подекуди водять „козу“—це б то хлопця, який держить великий дрючок з козиною головою зверху, зробленою з дерева, з рогами. Поверх накинута кожух вовною догори, або яка хламидка. Другий хлопець веде козу за причеплений до її шиї поводок. За ними йдуть хлопці й між ними міхоноша з торбинкою в руках. Перш входить один в хату і питає: „Дозвольте козі вийти до вас в хату поскакати“. Після дозволу входять. Коза тупає ногами, а хор співає:

Станьте у ряду,
Я козу веду!
На горі коза
З козенятами,
Під горою вовк
З вовченятами.
Ухопив вовчок
Козу за бочок,
А вовченята
За козенята.
Де не взявся заяць,
Почав козу лаять:
«Дурная коза,
Нерозумная,
Пішла б у лісок,
Нарвала б травиці
І сама б їла,
І діток кормила».

Коза кричить ме-е-е!

Хор далі співає:

А ну, міхоношо,
Напни козі жили,
Щоб наша коза
Да поскакала.

Хлопчик тягне за повід; коза
скаче, а хлопці співають:

Як пішов наш козел
Да на ножечках,
Да на рожечках,
На коротеньких,
Да шукаючи,
Да питаючи
Хазяїна в домі.
Де коза туп-туп,
Там жита сім кіп,
Де коза ногою,
Там жито копою,
Де коза рогом,

Там жито стогом.
Підойди поближче,
Поклонись понижче,
Свому хазяїну і хазяїці,
Чим вони тебе пожалують,
Чи мірку жита,
Щоб коза була сита,

Чи мірку овса,
Зверху ковбаса.
Коли того мало,
То ще і кусок сала,
Щоб наша коза
Веселая стала,
Да поскакала.

Господарь дає хліба, сала, ковбасу, частує козу і її поводитиря.
Коза танцює.

(Маливка, Сбор. матер., ст. 165).

В далеку глуху старовину на великих святах здебільшого в початку року люди вславляли своїх богів, як хто собі їх уявляв, а як часто-густо богів уявляли собі в зооморфичній формі, в постаті звірів, одні як єгиптяне в постаті вола, птаха ибиса, греки — вола, великої гадюки, північні народи в Сибіру в постаті ведмедя і т. д., то надівали звірячі маски, перелягались в хутро і в такому вигляді справляли свята, ходили по дворах і хагах, співали релігійні пісні, вславляючи своїх богів, бажаючи врожаю, здоров'я. З протягом часу такі події перейшли в дитячі іграшки. Такою іграшкою стала „коза“.

Г а ї в к и.

Весняні співи, що бувають здебільшого на Зелених Святах, звуться гаївками через те, що співають їх на веселих іграшках по-над річками у гаях або на узліссі. Пісні веселі, часто-густо згадують про кохання молодіжкі, мають такий вид, наче вони перед-весільні. І це не дарма. В давні часи поганства або язичества се були ті «игрища межю селы», про які згадує літопис XI в.; на игрищах «умыкываху у воды дѣвица», се б то сходились парубки й дівчата, і, по умові, парубки брали собі дівчат буцім крадіжкою.

Гаївки — старі пісні, ознакою чого служить те, що вони здебільшого хоровадні. Поділяються гаївки на дві частини, одні — невеличкі пісні з похвалою весні, другі пісні з іграшками в проса, воротаря, коструба, мака і ин.

На гаївки звернули увагу двоє видатних українських наукових діячів: Потебня — в I томі «Объясненій малорус. и сродныхъ пѣсень» і Гнатюк в XII т. «Матеріялів до укр. етнології» львівського видання 1909 року.

В е с н а.

Ой, весна красна, що нам при-
несла?

Ой, принесла тепло і добре лі-
течко,

Маленьким діткам--ручечки бити,

А старим дідам раду радити,

А старим бабам поседіннячко,

А господарям поле орати,

А молодим господиням кросенця
ткати,

А дівонькам та погуляти,

Раду радити, пиво варити,

А к якому дню? к святому
Великодню.

(Чубинський, т. III, ст. 190).

К о с а.

Коса моя жовтая,

Кому будеш милая?

Ой, старому? боронь, Боже.

Молодому? дай, Боже.

(Гнатюк, ст. 190).

К о х а н н я п а р у б к а.

Да й зірочка по хмарочці

Як бродить, так бродить,

Козаченько до дівчини

Як ходить, так ходить.

Ой, зірочці по хмарочці

Да не набродиться,

Козаченьку до дівчини

Да не знаходиться.

К о х а н н я д і в ч и н и.

Да всі зірочки до купочки,

Місяць іде різно,

Не дай мене, моя мати,

Що я хожу пізно,

Да хоч хожу пізнесенько,

Добрий розум маю,

Ой, я ж тому ледаченьку

Ври не доймаю.

Б а б с ь к а д о л я.

Кому воля, тому доленька,

А жіночкам все неволенька,

Діжу місить, в печі палить,

Дитя колиш, борщ вари.

Хата каже: замети мене,

Дитя каже: нагодуй мене,

Воркун каже: поцілуй мене.

Б е р е з а й Д у б о ч о к.

Ой, хвалилася та березонька,

Що на мені кора та біленькая,

Що на мені листя та широкее,

Що на мені гілля та високее.

Ой, відозветься зелений дубочок:

Ой, не хвалися, да березонько,

Не ти свою кору да вибілила,

Не ти своє листя да виторочила,

Не ти своє гілля да височила.

Вибілило кору да яснеє сонце,

Торочило листя да буйний вітер,

Височило гілля да дрібен дощик.

Пісня чудова по красі і м'якому гуманному почуттю, записана в Полтавщині (надрук. у Чуб., III, ст. 158).

Г р а в Д у д а р я .

Хлопчик лежить, а круг його танцюють хлопчики й дівчата, співаючи:

Захворав наш Дударь, занедужав,	Та уж наш Дударь і головку
Та пішли баби зілля рвати,	підняв,
Трой-зілля рвати, Дударя купати.	Та уж наш Дударь і зовсім устав.
Та уж наш Дударь та рученьку	Ой, ходімо, подивимось, як старі
підняв,	баби скачуть.
Та уж наш Дударь та і другу	Оттак баби скачуть, оттак баби
підняв,	пляшуть
Та уж наш Дударь і ніженьку	Згорбулившись, зажмурившись.
підняв,	

Перші три вірші повторюються кожний раз при словах „Та уж наш Дударь“, і за кожним разом хлопчик Дударь підніма руку, ногу, голову і т. д.

Г р а в м а к а .

Маленькі дівчатка, узявшись за руки, ведуть круг, а посередині його сидить одна. Співають:

Соловечку, сватку, сватку,	Чи видав, як сіють мак?
Чи бував же ти в садку, в садку,	

Дівчина, що сидить, показує руками, як мак сіють.

Далі співають знов—«Соловечку»..., тільки змінюють слова: чи видав ти, як мак рвуть? чи видав ти, як мак їдять?—а дівчинка усе показує руками.

(Ивановъ, Игры крест. дѣт., ст. 76, 70).

Ц а р и н н і п і с н і .

Царинними піснями в Галичині звать де-які пісні, що співають весною, виходячи в поле з корогвами та вінками. Царина—край села, за яким іде оране поле. Слово се узятє з руминської мови (латин. Тегга). Царинних пісень збереглось дуже мало. В просторім збірнику галицьких пісень Головацького їх усього 4. В де-яких відбився старий світогляд і де-що з старої церковної письменности. Особливо цікава й цінна оця царинна пісня:

Війте, дівойки,
 Божі вінойки
 З Божої кровці
 На коруговці!
 Ей, скаржилося світле сонейко,
 Світле сонейко милому Богу:
 «Не буду, Боже, рано сходжати,
 Рано сходжати, світ освічати,
 Бо злі гáздове понаставали:
 В неділю рано дрова рубали,
 А мі до личка тріски прискали!»
 «Світи, сонейко, як есь світило;
 Буду я знати, як їх карати
 На тамтім світі, на страшнім
 суді».

Війте, дівойки...
 Ей, скаржилось світле сонейко,
 Світле сонейко милому Богу:
 «Не буду, Боже, рано сходжати,

Рано сходжати, світ освічати,
 Бо злі газдині понаставали:
 В п'ятойку рано хусти зваряли,
 А мі на лице золу виливали».
 «Світи, сонейко, як есь світило;
 Буду я знати, як їх карати
 На тамтім світі, на страшнім
 суді».

Війте, дівойки...
 Ей, скаржилося світле сонейко,
 Світле сонейко милому Богу:
 «Не буду, Боже, рано сходжати,
 Рано сходжати, світ освічати,
 Бо злі дівойки понаставали:
 В неділю рано коси чесали,
 А мі до личка волося метали».
 «Світи, сонейко, як есь світило;
 Буду я знати, як їх карати
 На тамтім світі, на страшнім суді».

Поганські і християнські погляди переплутались в цій пісні занадто тісно. З поганства йде пошана сонця, якому вклонялись колись як Богові, а з старої церковної письменности пошана до неділі й п'ятниці, з забороною працювати в ці дні. Головні джерела пісні—письменні твори.

Український письменник XVI в. Іван Вишенський в одному своїм листі до земляків, між иншим, каже: «Ознаймую вамъ яко земля, по которой ногами вашими ходите и в ней же жизнь сію рожденіємъ произведені есте и нынѣ обитаете, на васъ передъ Господомъ Богомъ плачеть, стогнеть и вопіеть, просячи Сотворителя, яко да пошлетъ серцъ смертнѣй, серцъ казни погибельной, яко-же древле на содомлянъ, и всемірного потопу, которымъ бы васъ погубити и искоренити могль, изволяючи лепше пуста въ чистотѣ стояти, нежели вашимъ безбожествомъ населена и беззаконными дѣлы оквернена и запустошена».

Ще старішим джерелом як для Вишенського, так і для пісні могло бути «Слово о видѣнні апостола Павла», яким на Заході ще в XIII ст. користувався Данте. Він згадує про це «Слово» в «Divina Comedia». «Вся бо тварь, говориться в цім «Слові», велѣнію Божію повинуется, токмо челоуеци єдини прѣступаютъ заповѣди Божія. Многажды бо солнце моляшеся Богу, глаголя: Господи

Вседержителю, доколя неправды чловѣческія терпиши, беззаконія много ихъ; повели, Господи, да ихъ пожгу, да не творять зло. И гласъ бысть ему, глаголя: азъ все вижду и видѣ око мое; но терплю ихъ и покаянню подаю время, аще не покаются и прийдуть ко мнѣ, то сужду имъ». Далі в апокрифі на усі скарги місяця, зірочок, моря, землі, така відповідь: «аще не покаються, сужду имъ». «Видѣніе апостола Павла» починається скаргою сонця Богові на людей, і ця скарга увійшла в царинну пісню.

З а ж н и в н і п і с н і.

Косовиця, а ще більш жнива, коли один тиждень годує цілий рік, поважна доба в житті трудящого селянства. Вона відбилась на словесній творчості дуже яскраво; багато доброго та щирого почуття розлито в зажнивних піснях. Уся пекуча страдня пора проходить в них в почуттях людскости й доброхітства. Можна крок за кроком простежити по зажнивних піснях увесь хід світлого, соняшного, радісного жнива.

С т и г л е ж и т о.

Ой, чие жито під горою стояло?	Як я тебе візьму, жито жати научу.
Іванкове жито під горою стояло,	
Під горою зелененько, по місяцю видненько.	Під горою зелененько, по місяцю видненько,
Молода Мар'їчко, ходи жито жати,	Мое серденько.

Парубок марить про свою милу, як вони одружаться, як вона по хазайському жатиме; марить в чудову місяшну ніч на широкому полі.

В и х і д н а р о б о т у.

Ой, добра ніч, широкее поле,	Приходьте завтра раненько,
Жито ядрянее,	Як сонце зійде, росиця опаде,
Добра ніч, на здоровля,	Та приносьте по бохону хліба,
Женці молодії, серпи золотії,	По білому сиру....

Поклик до праці.

Нуте, нуте до межі,	Варенички киплять,
Варенички у діжі,	Ой, нуте робить,
Ой, нуте робить,	Себе не барить.
Себе не барить,	Не будете пильнувать,
Нуте, нуте по п'ять,—	Тут будете ночувать.

Пісня слобожанська, вперше надрукована в збірн. Метлинського 1854 р. Варенички у діжі готують дома для женців. По п'ять—це порада брати зразу по 5 снопів, щоб мерщій скласти копи.

Жнива закінчені.

Ой, лугами, паночку, лугами	Подивися, наш паночку, на
Виносьте нам мисочку з пи-	нивку:
рогами,	Тільки на ниві копочок,
Одчиняй, наш паночку, ква-	Кільки на небі зірочок.
турку (віконце),	

Вінок житяний.

Після жнива з останнього снопа роблять або хрест з колосків, або вінок, і несуть його з піснями до дому пана або хазяїна, за що він повинен почастивати женців горілкою й вечерею.

Котиться віночок по полю,	Буйного вітру начувся,
Просьтесь хазяїну в стодолу:	Ранньої роси напився;
Пускай, хазяїне, в стодолу,	Я не довго полежу,
Вже ж я набувся на полю,	Завтра на поле побіжу.
Вже на полю набувся,	

Вечеря для женців.

Ой, чие ж то поле заспівало,	Ой, чие ж то поле задрімало,
стоя?	стоя?
Заспівало, заспівало.	Задрімало, задрімало.
Нашої пані поле заспівало,	Чужої пані поле задрімало,
стоя;	стоя.
Ой, чуй, пані, чуй,	Ой, чуй, пані, чуй,
Вечерять готуй...	Вечерять готуй.

ще три куплети—свекруху продавати, діверка, зовицю, а купувати замість їх матеньку, рідного братенька, рідну сестричку і однаково нікого не купила.

К о л и с к о в і п і с н і.

Пісні колискові пристосовані цілком до діток маленьких і через те вони дуже прості й зрозумілі. Звірятка в них усе добре відомі дитині, здебільшого кіт-воркіт. Зложені пісні жіноцтвом. Зустрічаються дуже гарні по змісту й складу, напр., оці дві пісні, які колись високо цінував М. Гоголь.

1

Ой, спи, дитя, без сповиття,
Поки мати з поля прийде
Та привесе три квіточки.
Одна буде дрімливая,
Друга буде сонливая,
А третя буде щаслива.
Ой, щоб спало, щастя мало,

Та щоб росло, не боліло,
На серденько не скорбіло.
Ой, рісточки у кісточки,
Здоров'ячко на сердечко,
Розум добрий в головоньку,
Соньки-дрімки у віченьки.

2

Ой, ходить сон по вулоньці
В білесенькій кошулоньці,
Слоняється, тивляється,
Господоньки питається.
А де хата теплесенька,
А дитина малесенька,
Туди піду почувати

І дитину колихати.
А в нас хата теплесенька,
А дитина малесенька,
Ходи до нас почувати
І дитину колихати,
Ходи, сонку, в колисочку,
Приспи нашу дитиночку.

Кіт-воркіт виступає живою постаттю:

Коте сірий,
Коте білий,
Коте волохатий,
Да ходи до хати,
Дитиночку колихати,
Дамо тобі папи (хліба)
Да у твої лапи,

Дамо тобі сала,
Щоб дитина спала,
Будем бити по лапках
Щоб не ходив по лавках,
Щоб не скидав кружечків,
Щоб не з'їдав вершечків.

Колискові пісні з котиком легко пристосовуються до кожного Богдана, Петрика, Галі, часом з доброю порадою, напр.:

А-а коточок,
Украв в баби клубочок,
Да поніс до Галі,
Положив на лаві;
Стала Галя ката бить,
Не вчись, коте, красти,

А учись робити,
Черевики шити,
Та не доропі—
По три золоті.

(Зразки взято з IV т. «Трудів»
Чубинського).

Пісні про кохання.

Пісень про кохання дуже багато в усіх збірниках укр. нар. пісень. В однім томі „Трудів“ Чубинського надруковано їх 827 №№. Багато їх через те, що вони складені в гарні молоді літа, що складало їх не одно жіноцтво, як пісні колискові, і не одні чоловіки, як пісні історичні, а парубки й дівчата. Пісні про кохання досить просторі, ріжноманітні, розповсюджені широко—в одних йде річ про кохання дівчини, в других про залицяння парубків, в третіх про відносини до батька або матері заразом, в одних щасливе кохання, в других зрадливе й шкідливе; є пісні про помсту за зраду, про чари і т. д. Старі укр. письменники часто-густо користувались піснями про кохання, особливо Котляревський—в п'єсах „Наталка Полтавка“ і „Москаль Чарівник“. В пісенниках, що видано для широких верств суспільства, йдуть майже виключно пісні про кохання, здавна відомі, напр.: „Сонце низенько, вечір близенько“, „Віють вітри“, „Котись, яблочко, куди котишся, віддай, таточко, куди хочеться“, „Ой, не шуми, луже“, „Йшли корови із діброви“ і др.

Поклик парубка.

Ой, чи чула, дівчинонько, як я тебе кликав,	Як ти мого голосочка крізь сон не почувла.
Коли через твоє та подвір'ячко сивим конем їхав?	Мету хату, мету сіни, та за-сміялася,
А хоч чула, хоч не чула, не обізналася;	Вийшла мати воду брати та й догадалася:
Нічка темна, дрібен дощик, не сподівалася.	Знаю, знаю, моя доню, чого ти смієшся:
А бодай же ти, дівчинонько, возулі не вчула,	Полюбила козаченька, та й не признаєшся.

Ч а р и і з р а д а .

Дівчинонько моя, що ти наробила?

Квітки рвала, к серцю клала,
мене чарувала.

Чаруй, чаруй, дівчинонько, коли довелосся!

Коли твое личко з другим спізналося,

Бодай же ти, дівчинонько, тоді заміж вийшла,

Як у полі край дороги рута м'ята зійшла.

Бодай же ти, козаченьку, тоді оженився,

Як у млині на камені кукіль уродився.

(Еварницкій, Малорос. нар. п'єси, 1904 р., ст. 80, 104).

В е с і л л я .

Українське весілля досі заховало значіння великої родинної драми і справляється воно з такою повнотою, якої нема у других слов'янських народів. Усі її частини добре розвинуті. По складу укр. весілля відповідає класичним—грецькому та римському, особливо наближається по змісту й ходу до римського ритуалу, так що їх сміло можна поставити поруч по цільності усієї справи:

1) Молодий через старостів наче б то купує молоду; 2) Торг за дівчину, плата батькові, заручини; 3) Молодій розчісують косу; 4) На молоду надівають очіпок, очепини; 5) Перед весіллям дівчата гадають; 6) Молодих садовлять на кожух; 7) Молодих водять круг стола, діжі, або короваю; 8) Вгоцання короваєм; 9) Весільний бенкет; 10) Зв'язування рук молодим; 11) Обливання водою коло колодязя; 12) Зустріч молодих зо свічкою; 13) Привітання від малого хлопця; 14) Веселі пісні. Бажання молодим; 15) Кидання на молодих зерна; 16) Комора, весільне ліжко; 17) Перезва.

У римлян цілком відповідали весільні дії і в тому ж порядку.

С в а т а н н я .

Починається звичайно промовама сватів. Мати, побачивши сватів, каже дочці: „Ох, вже старости приїхали! Вийди з хати“. Входять старости—2 чоловіки з палічками в руках, знімають шапки, низько кланяються і кажуть:

Свати. А пустіть, будьте ласкаві, в хату, кланяємось вам, свате, хлібом-сіллю. (Дают хліб).

Батько й мати. Спасибі за хліб, за сіль. Сідайте.

Свати. Ми прийшли до вас шукать куніці, що ховається під солом'яні копиці. (Входить дівчина і, наче засоромившись, становиться коло печі і колує її).

Батько. Бачите, ловці-молодці, що ви нарobili, мене з жінкою засмутили, дочку пристидили, що скоро піч зовсім повалить. Так ось що ми зробимо: доброго слова не цураємось, а щоб ви нас не порочили за те, що ми передержуем куницю—красную дівцю, то ми вас перев'яжемо і годі усе добре вам скажемо. Дочко! прийшла черга і нам до прикладу казати, годі піч колупати, а чи нема чим цих ловців-молодців пов'язати? (Дочка мовчить; колупа піч).

Мати. Чи чуеш, що батько каже? Йди, та давай чим людей перев'язати. А може, нічого не придбала та з сорому піч колупаеш? Не вмiла матерi слухать, не вчилася прости, не заробила рушників?

(Дівчина йде в кімнату і виносить звiдтiль на тарiльці два вишитих хрест на хрест положених рушники, кладе їх на хлібові, вклоняється і цілує руку у батька й у неньки, потім оперезує рушниками сватів. Свати вклоняються і кажуть):

Свати. Спасибі батькові і матерi, що свою доню рано будили і доброму ділу вчили. Спасибі і дівочці, що рано вставала, тонко пряла і гарні рушники придбала. (Входить молодий. Дівчина виносить червону хустку).

Батько. Цьому, дочко, сама чiпляй, за пояс хустку затикай, та до себе притягай, та слухай його та шануй. (Дівчина дарує хустку. Старі починають частувати гостей).

Перший сват (хвалить горілку і каже другому): А ну, товаришу, спробуй і ти та скажи, чи пили ми таке у Туреччині, або у Німеччині.

Батько. Кушайте на здоров'ячко; ішла баба від ляхів, та несла здоров'я сім міхів, так ми у неї купили, сім рублів заплатили, та в цю горілочку положили. (Входять дівчата, дружки).

Дівчата (співають):

Обмітайте двори,
Застилайте столи,
Кладіте ложечки,

Срібні блюдечки,
Золоті мисочки,
От ідуть дружечки!

Мати. Сідайте, дружечки, мої голубочки! (Садовить їх біля молодої й молодого).

Дівчата (співають):

Ламліте роженьку,
Стеліть дороженьку,
Щоб м'яко ступати,

На двір танцювати
З скрипками, цимбалами,
З хорошими боярами.

(Входять бояри, хлопці, де-котрі з музиками і починають грати й танцювати).
(По записках Квітки-Основ'яненки).

1. В и б і р ж і н к и.

Не уважай, пане брате,
Чи головонька гладка,
Оно пойди,
Питай люде,
Чи у неї хатка.

Не уважай, пане брате,
Чи гладко в таночку ходить,
Оно пойди,
Питай люде,
Чи сорочку зробить.

2. С в а т а н н я.

Сватало Марусю да трое сватів:
Перші свати під сіньми кіньми,
А другі свати в сінечки ввійшли,
А треті свати в світлоньку ввійшли,

Під сіньми кіньми—хусточку дала,
А що в сінях—перстеньочок дала,
А що в світлоньці сама молода.

3. З а с в а т а н а.

Коли б я знала,
Коли б відала,
Що засватана буду,
Миля б я стіни,

Щоб були білі
Для свекора старенького,
Для приходу його.

* * *

Дай нам, Боже, в добрий час,
Як у людей, так у нас,
І щасливую годину,

Звеселися, родино,
Щоб нам жито родило.

4. П о с а д.

Слала зоря до місяця:
Ой, місяцю, товаришу,
Не заходь ти раній мене,
Зайдемо обое разом,
Освітимо небо і землю,
Зрадується звір у полі,
Зрадується гость у дорозі.
Слала Мар'я до Івана:

Ой, Іване, мій сужений,
Не сідай ти на посаду,
На посаду раній мене,
Сядемо обое разом,
Звеселимо ми два двори,
Ой, первий двір батька твого,
А другий двір батька мого.

5. К о р о в а й.

Марусіна мати
По сусідоньцям ходить,
Сусід своїх просить:
Да, сусідоньки мої,

Прибудьте до мене
Та до моєї хати,
Та до мого дитяти
Коровай бгати.

* * *

Поставив староста на столі свіченьку:
Гори, гори, свіченько, аж до півночі,
Доки наша піч корова я не спече.

* * *

Піч наша регоче,
Корова я хоче,

А припічок усміхається,
Корова я сподівається.

* * *

Ой, корова я, корова я,
Багато до тебе кошту треба:
Корець муки пшенишно я,
Цебер води кринишно я,

Фаску масла ярових коров,
Копу яець молодих курей,
Гарнець соли льодово я,
Ківш калини червоно я.

* * *

Світи, місяцю, з раю
Нашому корова я,
Аби бил корова я красний
Та як сонечко ясний,

Аби нам ся било видно
Корова я плести дрібно
З підсподу різочками,
А зверху квіточками.

* * *

Дружбонько корова я крає,
Усю нашу родиноньку обсилає,
Бо в нас роду є много.

Обсилає його всього,
Щоб його обділити,
Щоб його не гнівити.

6. Після весілля.

Ой, були ми в попа:
Була нам повага,

Пили мед-горілку
За гарную жінку.

Пісні сімейного життя.

Сімейні пісні—це ті, які складені вже після весілля, в яких відбилось сімейне життя, з його турботами, взаємні відносини чоловіка й жінки, свекра і свекрухи до невістки, п'яцтво чоловіка, становище сина й дочки і т. д. Сімейних пісень теж, як пісень кохання, величезне число; в однім збірнику Чубинського (в V томі «Трудів») 491 №№. Настрій їх більш сумний від ріжного тягару життя. Пісні теж просторі. Поміж сімейними піснями зустрічаються дуже задумливі, глибокого філософського змісту.

Ж и т т я н е в і с т к и .

Пряду, як хочу, спатоньки хочу,
Ой, схилю я головоньку на
свекрову постілоньку,
На свекрову постілоньку, чи не
засну.

А свекорко йде, як вітер гуде:
«Наша невістка не робітниця,
Нашому дому не кукібниця (по-
мішниця):

Сонливая, дрімливая, на роботу
лінивая».

Пряду, як хочу, спатоньки хочу,
Як схилю я головоньку на
свекрушину постілоньку,

Ой, чи не засну.

А свекруха йде, як буря гуде:
«Наша невістка не робітниця»....

(далі повторюється).

Пряду, як хочу, спатоньки хочу,
Як схилю я головоньку на
батькову постілоньку,

Ой, чи не засну.

А батенько йде, як голубонько
гуде:

«Дитя мое любимее, дитя мое
коханое,

Заміж пішло молодую,
Не виспалося».

Пряду, як хочу, спатоньки хочу,
Як схилю я головоньку на ма-
тінчину постілоньку,

Ой, чи не засну.

А мати йде, як голубонька гуде
(далі повт. батькови слова)...

Ж і н к а п ' я н и ц і .

Ой, кудро, кудро, кудрявая,
Ой, ти, вербице зелена,
Хто ж тобі, кудро, кудрі ізвив,
Хто ж тобі, вербо, корні підмив?
Ой, звили мені кудрі темні луги,
Темні луги, круті береги,
Звила кудрята темна нічка,
Обмила корні бистра річка,
Обмила корні бистра вода.
Ой, я молода як ягода,
Не піду заміж за год, за два,
Та піду заміж за п'ятого,

За п'яниченьку проклятого.
Ой, кажуть люди, що він не п'є,
А він що-вечора з корчми йде...
Мені молодій одна шана.
З хати віконцем утікала,
В вишневім саду ночувала,
З соловейком розмовляла.
Соловеечко як тьох, так тьох!
А я молода, як ох, так ох!
А зозуленька—куку, куку!
За що ж я терплю таку муку?

Одповіді нема, як нема її часто в самім життю. Пісня чудова по красі, по суму, з надзвичайно влучними порівняннями жіночої недолі з вербою, яку підмила річка. Сватали люди, багато людей, але дома, мабуть, було так гарно у батька та матері, що заміж пішла тільки за п'ятого.

Р о д и н н а с в а р н а.

Ой, нарву я хмелю зеленого,
Накладу я вогню жаркенького,
Та наварю пива п'яненького,
Та позову сестру багатую,
А вбога небога сама прийде.
Посажу багату в кінці стола,
А вбогу небогу край порога,
Напою багату медом-вином,
А вбогу небогу гірким пивом.
Стала сестра сестру частувати,
Стала сестра сестрі вимишляти:
«Сестро моя, сестро убогая,
Коли б ти, сестро, така, як я,
То сиділа б ти в кінці стола;
Коли б ти, сестро, так робила,
Ти б в таких латах не ходила.
Що я раненько уставаю,
По два починки напрядую,
Та свої скрині наповняю,
Та свої діти зодягаю».
—Сестро моя, сестро багатая!
Що я раніш тебе уставаю,
По три починки напрядую,
Та чужі скрині наповняю,
Та чужі діти зодягаю!

Вже Потебня звернув увагу на ці обидві чарівні по змісту й по формі пісні. Особиста доля тут поставлена на великий світовий огляд; видно, що людина страждає, і не видно для чого або за що. Такі самі умови й обставини яскраво висловлено в книзі Іова та в Екклесіасті: «І повернувся я й побачив під сонцем, що не моторні випереджають, не сміливі перемагають і не підлесливі досягають ласки; тільки час і нагода для всіх їх. Бо людина не знає, коли її час настав. Як риба попадає у згубні сіті і як птиця в сітьця, так люди ловляться в недобру годину, коли вона несподівано спадає на них». ¹⁾

Г о л о с і н н я.

Пісні над мерцями, коли їх ховають, існують з давен-давна. В найстаріших письменних творах, напр., в «Слові о полку Ігоревѣ» кінця XII віку, в листі вел. кн. Володимира Мономаха до кн. Олега з початку XII в. є на них вказівки. Цей сумний відділ народнього слова докладно розроблений і поширений в Великоросії, найбільш в північних її краях. Там досі можна знайти так званих «плачей», це б то таких жінок, що спеціалізувались на цих співах, які за гроші «виють» над мерцями. На Україні ця сумна поезія не розвинулася, нема жінок «плачей», і плачів записано з народніх уст мало.

¹⁾ Потебня, Объясн. малор. и срод. пѣсенъ, т. I, ст. 247—266.

Голосіння над помершою дочкою.

Мое дитятко, мое миле,
Я ж думала, що буду на твоїм
весілі співати,
Аж мені прийшлося по тобі ту-
жити.

Моя дитино, моя рідная,
Де ж я тебе знайду,
Де ж я тебе шукати буду,
Де ж я тебе буду виглядати,
З якої дороги зустрічати?

Голосіння над помершим братом.

Братіку, мое сонечко,
Братіку, мій місяцю ясний,
Чом ти до мене не обізвешся,
Чом ти до мене не розмовляєш?
Де ж твої ніженьки ходили,
Де ж твої рученьки робили,
На що не глянемо, тебе спо-
минать будемо.

Ми ж до твогого слідочку
Припадать будемо,
Ой, куди ж ти, братовьку, виїхав,
В який край,
Що до тебе ні листа написати,
Ні людьми переказати?

Д у м и.

Українські думи мають велику вартість. Найкращий здобуток старовини—вони мали великий вплив на стару й нову українську письменність, годували Котляревського, Гоголя, Квітку, Шевченка, Грінченка, Щоголіва, матимуть ще великий вплив зі зростом національного самопізнання й художнього прогресу.

Найбільші скарби осталися від XVI—XVIII віків. Початок дум сягає ген далеко в старовину. Форма їх простора, лад і настрій сумний.

Назва дума загадкова. Є така сама назва в Болгарії, і навертається здогад, що українці узяли слово дума з слов'янського півдня. А може, в старовину вони також самостійно уживали сю назву, як і болгари. Такий здогад більш певний, бо його ніби підкреслює те, що в Галичині й досі захована назва дума, думка в значінню взагалі народньої пісні.

Хто зложив думи? Невідомі дотепні люди, які спочували суспільним радощам і горюванням. Маючи на увазі точну передачу подій, можна бути певним, що творці дум були часто їх учасниками й очевидцями. Житецький, здаючись на де-які церковно-слов'янські риси, гадав, що головними творцями були шпитальні старці. Здається, ближче до правди стояли старі вчені з їх думкою,

що головними творцями були козаки-вояки, особливо письменні, яких досить багато було в старовину при широко розповсюдженій освіті. Інший, постарівши, не маючи сил воювати, чвалав за козаками, виспівуючи їм старі й нові події і користуючись од товариства допомогою і ласкою. З козацькими загонами йшли часто й кобзарі і, мабуть, вони були знавцями теж гри на суремках на кобзі. Іноді вони попадали в руки ворогам, і тоді клали свої голови вкупі з товариством.

Коли стали виринати думи? На це питання не можна дати точної відповіді. Така поважна пісня, як дума, не могла з'явитись на-швидко. Призвичай до їх українців в XVI в. схиляє на думку, що вони повстали далеко раніш, напр., за часи походів проти половців. Почасти Слово о Полку Игоря можна вважати за стару українську думу, або старе перероблення такої думи.

Перша звітка про думи знайдена в Анналах польського історика Сарницького під 1506 р. Цікаво, що Сарницький дав вказівки, які в його часи були у дум головні прикмети, се б то: 1) громадський зміст (згадує про смерть двох братів в баталії з волохами), 2) сумний і журний тон і 3) хитання співця з боку на бік. Цікаво, що польський письменник Петрицій пізнійш в XVII в. теж вказує на сумний спів дум.

Старі українські історики іноді згадують про думи, ясно одріжняючи їх од віршів, і вказують, що люди освічені й урядовці брались писати на кшталт дум, напр., львівський владика Йосиф Шумлянський зложив невдалу думу про гетьмана Самойловича.

Думи по формі належать до сложного роду поезії, бо на їх одбився вплив шкільної-освіченої творчости. Зложені вони в ті часи, коли усі верстви суспільства йшли поруч і коли школа стояла близько до народнього життя, стежила за ним. Освічені люди писали вірші на взірць народніх пісень, а прості люди мали їх іноді на увазі й по них, в їх постаті, будували свої пісні про славнозвісних тогочасних діячів і про такі їх вчинки, котрі глибоко захоплювали народні спочуття. Через те в думках зустрічається іноді щось книжне, таке, що нагадує старі схоластичні шкільні вірші.

Дума в ґрунті є замислове оповідання про головні сторінки народнього життя, прилучені до поодиноких історичних, а частійш до цілком невідомих осіб, такі оповідання, в дійсність котрих мають віру усі слухачі; запевне довіряв їм і сам співець і, вважаючи усе за справжнє, він докладав гарячність свого особистого почуття, найбільш горюючи про нещасну лиху годину рідного краю.

Велике місце в думках займає мати, і чимало дум збудовано на думці про пошану батька й матери, про спасення од біди через отцеву-матчину молитву, про погибель од материнського прокльону. Через часте повторення мотив про мати зробився звичайним, як

загальне епічне місце й окраса. Житецький, докладно розібравши значне місце матери в думах, висловився, що хоч висока по-стать матери й не відповідала цілком дійсності, вона має важне значіння, як мрія про добрі відносини людей. З надмірним прибільшенням Житецький висловився, що уся народня українська пісня головним чином ґрунтується на древніх відносинах родини. Ця риса досить загальна в думах, особливо в думі про Івася Коновченка, відгук загальних родинних почувань. Коновчиха годувала й кохала сина, щоб він доглядав її на старості, щоб беріг худобу надалі, а син проти її волі пішов в охотне військо, боячись, щоб з його не сміялись козаки. Ця риса, майже віковична, зустрічається й раніш і пізніш, напр., в численних літературних нарисах відносин і стосунків поміж вітцями й дітьми, включаючи сюди й славнозвісне оповідання Тургенева «Отцы и Дѣти». Цікаво, до якого великого подobenства дійшла дума до старої літописи, до того добре відомого місця, де старенька княгиня Ольга, охрестившись, навертала й свого завзятого сина на християнську віру. «Опъ же невнимаше того, глаголя: «А дружина моя сему смѣяться начнеть», и не послуша матери, не вѣдый, аще кто матери не слушаеть, въ бѣду впадае. Но обаче любяще Ольга сына своего Святослава, ркуци; «воля Божія да будетъ». И се рекше моляшеса за сина (теж і Коновчиха йде в церкву), кормячи сина своего до мужества его и до возраста его». І як Коновчиха казала синові, що вона, годуючи його, сподівалась прожити за ним на старості літ, також і Ольга колись казала Святославові: «видиши ли мя болну суцу, камо хочещи (идти) отъ мене... погребъ мя, иди, амо же хочещи».

Зґожуючись взагалі з вказівкою Житецького на важне значіння матери в українських думах, лічимо її трохи прибільшеною. Що й казати, родинна мораль дум—велика,—це безперечно, але вона є тільки відгук загального багатьом народам погляду на велике значіння матери і яскраво висловлена не тільки в думах, а ще більш в українських родинних піснях, особливо в весільних.

В думах є ще друга, більш їм належна мораль—товариська, еднання людей не по родинному зв'язку, а по загальності суспільних інтересів. З найбільшою силою ця мораль висловлена в думах про Хведора Безрідного в опису похорону, в виразу, що ніколи не бувало, щоб козацька голова без товариства умирала, в тій пошані, з якою в піснях і думах ховають вбитого козака його товариші, напр., в піснях про Нечая. Тут в громаді головна опора, родина, батько й мати—свій козацький, товариський гурт, тут головний закон—загальний товариський звичай; тут відбилась потреба суспільного еднання, як відгук такого еднання в самім житті, що обдилось не тільки в козацтві, але й в других формах

побратимства—в церковних брацтвах, парубоцьких брацтвах, цехових, в сябринстві і т. д.

Думи визначаються точністю, коли й де малась та або інша подія, напр.: Робилося те діло в суботу, проти воскресенія, по заході сонця (в думі про Івана Коновченка).

Як од Кумівщини та до Хмельнищини,

Як од Хмельнищини та до Брянщини,

Як од Брянщини та й до сього дня...

Така точність надає думам певність, викликає у слухачів віру.

Співають думи речитативом, то на-скоро, то поважно, торкаючи часом струни, що вкупі робить міцне вражіння на слухачів.

Думи вельми прихильні до рифми, особливо дієсловної:

Котрий козак отця-матір поважає,

То він ніде марно не пропадає,—

Його матчина молитва зо дна моря виймає...

Як загальний епічний захід, зустрічається проклін. Козаки кленуть землю бусурманськую, мати клене неслухняного сина і т. д.

В значінні епічного виразу иноді, напр., в думі про Коновченка, зустрічається загадковий сон, спосіб поетичний дуже старий, як то можна бачити по сну Святослава в Слові о Полку Игоря.

Стилістична окремість дум виявляється в їх надзвичайнім нахилі до однозвучних і однозначних слів, найбільш до дієсловних синонімів. Звичайні такі вирази, як знає-відає, прохала та благала, плаче-ридає, кляне-проклинає, квилить-проквиляє.

Звичайні вирази—срібло-злото, кайдани-залізо, отцева-матчина, рано-пораненьку, мало-трохи-небагато, тяжко-важко.

Збирання та запис дум на протязі з 1805 р. до сього часу зберіг 34 думи в числі більш 140 варіантів. Серед них знаходять 4 або 5 дум сфальшованих, псевдо-народніх.¹⁾ Крім того збереглося ще де-кілька уривків дум. Думи можна поділити на такі відділи: 1) думи про боротьбу Руси-України з татарами й турками, 2) думи про боротьбу з поляками, майже виключно за часів Богдана Хмельницького, 3) думи сімейні, родинні, 4) думи соціального змісту.

До першого, найбільшого й найкращого відділу належать дуже просторі думи про трьох братів-утікачів з Азова, про Олексія По-

¹⁾ *Єрофєєв*, в Записк. Укр. Наук. Товар. в Кїїві, 1910, VII.

повича, або бурю на Чорному морю, про Самійла Кішку, як він утік з неволі з турецького корабля, про Байду, як він образив султана і як його за те катували в Царьгороді.

До другого відділу належить окремих цикл дум про Хмельницького, про утиски від жидів і поляків, про бійки на Жовтих Водах та під Берестечком і про смерть Хмельницького.

До третього відділу належить невеличке число дум про Ковчаченка, про вдову і трьох її синів, про брата й сестру.

До четвертого найменшого вузько-соціального відділу належать думи про Ганджу Андібера, як він в шинку гримав на дуків багачів, дума про занепад козацтва через піяцтво і дума про смерть бандуриста в степу на могилі.

Дума про трьох братів.

Дума, як три брати утікали з-під Азова з турецької неволі, одна з найкращих, дуже улюблена народом і подекуди її й досі ще співають кобзарі; вона ще знаходить прихильних слухачів. Збереглась дума в значному числі записів. По змістові вона має історичне значіння, як яскравий малюнок старого козацького життя. По розміру вона теж велика, біля сотні віршів, в найбільшому варіанті 222.

Дума має велику вагу по складу, змістові й прозорій художній формі. Приводиться тут майже цілком, з невеличким скороченням, по гарному варіантові співця Кулібаби.

З-під города, з-під Азова то
не великі тумани уставали,

Як три брати рідненькі,

Як голубоньки сивенькі,

Із города із Азова, з тяжкої
неволі,

У землю християнську до батька,
до матери, до роду утікали.

Два брати кінних,

А третій брат, менший, піша-
пішаниця,

За кінними братами уганяє

І на біле каміння,

На сіре коріння

Свої ніжки козацькі — молодецькі
побиває,

Кров'ю слід заливає...

А менший брат піша-пішаниця
за кінними братами вганяє,

Коні за стремена хапає

І словами промовляє:

„Братіки мої рідненькі,

Голубоньки сивенькі,

Не хочете мене між коні узяти,

Возьміть мене постріляйте, по-
рубайте

І звіру та птиці на поталу не
подайте“,

А ті брати тее зачували,

Словами промовляли:

„Братіку милий, голубе сивий,

Що ти кажеш,

Мов наше серце ножем про-
биваєш,

Що наші мечі на тебе не здій-
муться,

На дванадцять частей розлетяться,

І наша душа до віку гріхів не
відкупиться.
І будем ми до байраків, до
мелюсів добігати,
І будем ми тернове віття, верхи
стивати,
І будем тобі, найменшому брату,
на признаку покидати,
Щоб знав з тяжкої неволі,
В землю християнську,
До батька, до матери, до роду
куди утікати".
І теє промовляли,
Вілтія утікали,
І до байраків, до мелюсів до-
бігали,
І тернове віття, верхи стинали,
Свому найменшому брату на
признаку покидали,
Далі з байраків, з мелюсів ви-
бігали.
І не стало ні байраків, ні ме-
люсів ставати,
І тільки поле леміє,
На йому трава зелена зеленіє.
На шлях муравський вибігали
І один до одного словами про-
мовляли.
І бігли не день, не два,
Не три, не чотирі,
І до Савур могили добігали,
На Савур могилі три й дні ночі
опочивали,
Свого найменшого брата піджи-
дали.

А менший брат до тернів, до
байраків добігає,
І тернове віття, верхи у руки
бере-хапає,
До серця козацького прикладає,
Слізьми обливає.
І на Савур могилу збігає,
Словами промовляє:
«Побило мене в полі три недолі:
Перша недоля безхлібна, друга
недоля безвідна,
Третя недоля, що своїх братів
не догнав».
І буйний вітер повіває,
Бідного козака безщасного з ніг
вже валяє,
От менший брат на Савур мо-
гилі лягає,
Головку склоняє,
Батькову-матчину молитву спо-
минає
І Богу душу оддає.
Тоді сиві зозулі налітали,
У головках сідали
І так, як рідні сестри, куковали;
Тоді орли сизопері налітали,
На кудрі наступали,
З лоба очі видирали,
І вовки сіроманці набігали,
Кости по байраках размитали.
А два брати кінні до річки до
Самари добігали,
Тут трави зелені, води холодні,
Очерети воздобні.....

Азов підпав туркам в 1475 р. Він зробився великим невольничим ринком. Татари забирали в своїх нападах багато українців в полон і продавали їх в Азові, Кефі (Феодосія), Козлові (Евпаторія), продавали їх в Туреччину, Італію, Францію, Аравію. Муравський шлях, яким тікали брати, йшов стеном через річку

Славний лицарю і писарю,
 Ти ж Святе Письмо
 По тричі на день читаєш,
 І нас—простих козаків—
 На все добре навчаєш,
 Про що ж ти од нас
 Гріхів більше маєш?»
 Олексій Попович тее зачуває,
 Словами промовляє,
 Сльозами обливає:
 «Ей, козаки, панове—молодці!
 Я Святе Письмо
 По тричі на день читаю,
 Од вас таки гріхів більш маю:
 Що як в охотне військо од'їзжав,
 І з отнем, і з матір'ю
 Попрощення не мав,
 І старшого брата
 За брата не мав,
 І старшу сестру
 Барзе зневажав—
 Стремінем у груди одпихав,
 А ще з города вибігав,

Дітей конем розбивав,
 Кров християнську проливав,
 А молоді жони за ворота ви-
 бігали,
 Діток маленьких на руки хва-
 тали,
 Мене кляли-проклинали;
 А ще мимо сорока церков про-
 бігав,
 Шапки не здймав,
 На себе хреста не покладав,
 І отцевської—матчиної
 Молитви не споминав;
 А мимо громади пробігав,
 За гордоцю шапки не знімав,
 На день добрий не давав».....
 Як став Олексій Попович
 Гріхи повідати,
 Стала хвиля притихати,
 Притихала і впалала,
 Мов на Чорнім морю не бувала,
 Усіх козаків до острова
 Живцем прибивала.....

Дума склалась під впливом якої-небудь легенди (див. далі ле-
 генду про козака Лахуту по запису митроп. Петра Могили XVII в.),
 була вельми улюблена й досі збереглася в піснях кобзарів. На думі
 відбилися спогади про морські походи козаків на турків і бувші
 часом негоди. Іноді турки топили хиткі чайки козачі, а ще ча-
 стійш їх губила злоспротивна хвиля бурхливого Чорного моря.

Думи про Хмельницького.

Бурхливі часи Хмельнищини в половині XVII віку викликали
 велике число епічних пісень, або дум про самого Богдана і його
 головних співробітників. Вкупі з цих дум складається самостійний
 епос, в яким Богдан Хмельницький такий же осередок, як Владимир
 «Красное Солнышко» в билинах, Марко Кралевич в сербських епіч-
 них творах, тільки з далеко більшою історичною реальністю. На
 думках про Хмельницького одбився вплив старої української школи.
 Думи просторі. Дума про Хмельницького й Барабаша 1674 р. має

168 рядків. Дума про утиски жидів-орендарів має 145 рядків. Дума про Корсунську бійку має 100 рядків. Дума про похід на Молдавію в 1650 р. має 125 рядків. Дума про Білоцерковський мир 1625 р. має 100 рядків. Дума про смерть Б. Хмельницького 1657 р. має 125 рядків. Усі ці думи надруковані в II томі «Истор. п'єсень» Антоновича й Драгоманова 1875 р. Щоб трохи з ними ознайомитися, нижче приведені початки тільки головних дум.

3 думи про Хмельницького й Барабаша.

Як із день години
Зачиналися великі війни на Україні,
Оттогді ж то не могли обіратись,
За віру християнську одностайно стати,
Тільки обібрався Барабаш та Хмельницький.....

3 думи про Жовті Води.

Чи не той то хміль, що коло тичини в'ється,
Гей, то Хмельницький,* що з ляхами б'ється.
Гей, поїхав Хмельницький ік Жовтому броду,
Гей, не один лях лежить головою в воду....

3 думи про похід на Молдавію.

Як із низу із Дністра тихий вітер повіває,
Бог святий знає, Бог святий відає,
Що Хмельницький думає-гадає.....

Дума про козака-бандуриста.

Ой, на татарських полях,
На козацьких шляхах
Не вовки-сіроманці квилять-проквиляють,
Не орли-чорнокрильці клекочуть і під небесами літають,
То сидить на могилі козак старесенький,
Як голубонько сивесенький,
У кобзу грає-виграє, голосно співає...

Козак-бандурист, прочуваючи свою смерть, жалкує, що не зна,
де діти йому бандуру.

А вже мені старенькому без кобзи пропадати,
Не зможу я по степах чвалати,

Будуть мене вовки-сіроманці зустрівати,
Будуть дідом за обідом коня мого заїдати.
Кобза ж моя, дружино вірна,
Бандуро моя мальованая,
Де ж мені тебе діти?
А чи у чистому степу спалити
І попільець по вігру пустити?
А чи на могилі положити?
Нехай буйний вітер по степах пролітає,
Струни твої зачіпає,
Смутнесенько, жалібнесенько грає-виграває.
То, може, подоржні козаки бігтимуть близенько,
Почують, що ти граєш жалібненько,
Привернуть до могили...

Пісні історичні й політичні.

Українські історичні пісні проти дум далеко меншого розміру. Йдуть вони з давніх часів. Почасти в них перейшли такі давні пісні та легенди, які пішли вже на забуття; здебільшого вони складені пізніш, в часи, коли творчости народу не вистачало на думи, коли життя народу почало йти на занепад і знищення. В той час, як в думках відбилися спогоди про старі утиски від татар і поляків, в історичних піснях майже виключно згадуються утиски від москалів. З наукових видань і дослідів про укр. історичні пісні мають вагу «Політичні пісні укр. народу» Драгоманова в 2 част. і розвідка Калаша про пісні про Палія в «Етногр. Обзор.» 1889, II.

Михайлик і Золоті Ворота.

Старе оповідання про лицаря Михайлика й Золоті Ворота звичайно звать легендою, хоч в ній нема релігійного змісту. Антонович і Драгоманов угляділи в нім уламок епічної пісні про руйнування Києва Батиєм і вставили її в свій славнозвісний збірник „Историч. пѣсни малорус. нар.“ 1874 р.; ця думка, здається, ґрунтовна, тим більш, що в прозовому переказі збереглись частини старих віршів. Зміст такий:

Як було лихоліття, то прийшов татарин, і ото вже під Київ підступає. А тут Михайлик лицарь був, да як зійшов на башту, да пустив з лука стрілу, то стріла і впала в миску татаринів. «Е, каже, тут є сильний лицарь. Подайте, каже, мені того Михайлика,

то я одступлю». А Михайлик каже: „Як оддасте мене, то в останній раз будете бачити Золоті Ворота.“ Да сівши на коня, обернувся до киян і промовив:

Ой, кияне, кияне, панове громада!

Погана ваша рада:

Як би ви Михайлика не оддавали,

Поки світ сонця вороги б Київа не достали...

Да взяв на ратище ворота, так як сніп святого жита, да й поїхав у Царьград через татарське військо, а татари його й не бачуть. От як одкрив ворота, то татари ввалились і пішли потопом. А Михайлик і досі живе в Царьграді; перед їм стоїть стаканчик води й проскурка лежить, більш нічого не їсть. І Золоті Ворота стоять у Царьграді, і буде, мабуть, колись такий час, що Михайлик вернеться в Київ і поставить Ворота на своє місце. І як ідучи хто мимо скаже: „О, Золоті Ворота, стоять вам ізнов там, де стояли,“ то золото так і засяє. А як не скаже, або подумає: „вже не будь вам в Київі,“ то золото так і померкне.

В о є в о д а Ш т е ф а н.

(Українська історична пісня найстарішого запису).

В 1876 р. чеський вчений Конст. Иречек спинився на пісні про Штефана XVI в. й висловив своє здивування, що досі ні Ягіч, ніхто другий з слов'янських учених не зацікавився цією одинокою в своїм роді пам'яткою старої української народньої словесности, яку знайшов він в чеській граматиці Благослава. Благослав записав її в Венеції, а як Благослав помер в 1571 р., то значить—вона була записана раніш. Хто ж її співав там? Мабуть, який-небудь безшасний невільник, запроданий татарами. Венеція була в старовину великим невільницьким ринком.

Пісня записана була не без помилок; де-що пропущено, а де-що передано на чеський лад. Вважаючи на поправки Потєбни й Франка, пісня повинна мати такий вид:

Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?

На версі Дуная три роти ту стоять:

Перша рота турецька,

Друга рота татарська,

Третя рота волоська.

В турецькі мі роти шаблями шермують,

В татарські мі роти стрілками стріляють,

В волоські мі роті Штефан воевода.
 В Штефановій роті (та) дівонька плачеть
 (Та дівонька плачеть), плачучи повідала:
 «Альбо мене пуйми, альбо мене лиши!»
 А што мі речеть Штефан воевода:
 «Красна дівонице, пуймил бих тебе, дівонько,
 (Пуймил бих тебе), неровная мі є,
 Лишил бих тебе, миленька мі є».
 Што мі рекла дівонька? «Пусти мене, Штефане,
 Скочу я у Дунай, у Дунай глубокий,
 А хто мене доплинеть, його я буду»,
 Нехто мі доплинул красну дівоньку,
 Доплинул дівоньку Штефан воевода
 І взяв дівоньку за білу ю ручку:
 «Дівонько, душенько, миленька мі будеш».

По мові ця пісня галицько-українська. Хоч в устній передачі стерто де-які особливости, Франко вбачає тут мову підгірську, чи краще покутьську. Самий зміст дуже розповсюджений у слов'ян, особливо на Україні: головний його мотив, як закохана дівчина хоче утопитись, а її рятує молодий козак, часто зустрічається в жіночих, найбільш весільних піснях.

Н е б о г а ч а й к а.

В народніх піснях, складених ще в давні часи, густо відбилась думка про злу народню долю. Колись співали багато пісень, в яких бідолашна Україна в символічній формі горлиці, або чайки, або сірої вуточки плаче-ридає нал своїми загубленими чи побитими діточками маленькими.

Так, в одній старій поплутаній пісні, записаній Кулішем, говориться:

Ой, погубила орлиця дітей, об доріженьку б'ється.....

Далеко більш була розповсюджена пісня про чайку:

Ой, біда, біда тій чайці небозі, Що вивела діток при битій дорозі.....

В символічних формах тут різні птахи—це б то сусідні з Україною Татарва, Польща та Москва скубуть чайчиних дітей. Звичайно згадується тільки кулик (Польща) і бугай (Москва).

А кулик чайку взяв за чубайку,	А бугай—бугу, гне чайку в дугу,
Чайка кигиче—згинь ти, куличе.	Не кричи, чайку, бо буде важко.
Киги, киги, злетівши в гору,	Киги, киги, злетівши в гору,
Прийшлось втопитись в Чорному морю.	Прийшлось втопитись в Чорному морю.....

Хто склав цю пісню, добре не відомо. Одні автором лічили Богдана Хмельницького, другі — Мозепу, треті — останнього запорожського гетьмана Калнишевського. Пісня зробилась давно народньою.

С о к і л і о р е л .

На батьківщині Шевченка в Київщині, в Звенигородському повіті, записана з народніх уст надзвичайно цікава пісня про сокола й орла, в якій символічно виявлена в соколові Україна, а в орлові Великоросія.

Ця пісня надрукована в величезнім п'ятім томі „Трудовъ“ Чубинського на 851 сторінці поміж тисячами інших пісень, і мабуть через те ніхто не звернув уваги на неї, не розглядив і не зрозумів її таємного політичного змісту; а пісня, кажу, дуже цікава та характерна. Приводимо її цілком, як перлину народнього слова.

Побратався сокіл з сизокрилим
орлом:

„Ой, брате мій, брате, сизокри-
лий орле,

Покидаю тобі всі роскоші мої,
Всі роскоші мої і діток маленьких,
А сам полечу у чужу сторону,
В чужу стороньку шукать
таланьку“.

Літа сокіл літо, літа і друге,
А на третє літо сокіл прилітає,
Сокіл прилітає і орла питає:

„Ой, брате мій, брате, сизокри-
лий орле,

Де ж подівав ти всі роскоші мої,

Де ж подівав ти всі мої діти малі“?

—Твої усі роскоші у огні згоріли,
Твої малі діти у гай полетіли,
Сіли твої діти на високих дереві,
На якому дереві—на кольковім
терні,

І їхали пани із чужої країни,
Древо ізрубали, соколят забрали,
Невірному Царю гостинця по-
дали.

„Бодай же тії пани да не па-
нували,

Що моїх діток в чужий край
забрали“....

Л і н е й н і р о б о т и .

Вправившись з Мазепою, царь Петро обтяжив українців важкими роботами на окопах по Волзі, Орелі й Дніпру. В 1722 р. під Царицин було послано 10 тис. людей, в 1732 р. на Орель теж 10 тис. Багато людей від того померло, здебільшого від тифозної хвороби.

1.

Посіяли, поорали, та нікому жати,
Пішли наші козаченькі лінії копати.

Ця пісня була записана на Слобожанщині, на яку почасти теж падала канална та лінійна халепа.

гих пісень видно, що вони зовсім не мали віри москалям і зарані знали, яка недоля їх жде.

Ой, пише москаль та й до кошового—ідіть до мене жити,
Віддам землю по прежньому по Дністр, по границю.
Ой, брешеш ти, вражий москалю, хочеш піддурити,
Як підемо ми до тебе, будеш лоби брити.
Ой, біля церкви, церкви Січової—на калавур стали,
Ой, вони ж тому священнику отцю Владимиру і служити не дали:
Ой, летить бомба від москаля та й серед Січи впала.
Гей, хоч пропало військо запоріжське, та не пропала слава.
(Новицький, Малор. п'єсни, вь VI т. Сборн. Харьк. Ист.-фил. Общ., ст. 93).

П р о М о с к а л і в (салдат).

Москалики, соколики, поїли ви наші волики,
А коли вернетесь здорові, поїсте останні корови,

Драгоманов відносить цей вірш до подій 1739 р., але однаково він підходить і для пізніших часів що до утисків народу москалями.

П а н щ и н а.

Кріпацька неволя була тяжким лихоліттям. Відбилась вона в піснях і казках. Так, на Полтавщині записано:

1.

Ой, горе, біда—не Гетьманщина,
Надокучила вже вража панщина.
Я на панщину йду, торбу хліба несу,
А із панщини йду, дрібні сльози роню.
Посилає мене пан в велику дорогу,
В велику дорогу на степ, на сторожу,
Та дає мені коня вороного неїзжаного,
Посилає козака молодого небувалого..

2. («Основа» 1862, II).

На Волині й в Чернігівщині в 1903 р. записана була така пісня:

Летіла зозуля	Смутна невесела;
На густій села,	Летіла другая—
Там була громада	В очереті впала.

А в місяці феєвралі
Панщина пропала.
Коли панщина втікала,
То й гори тряслися,
А за нею яконом:
«Панщино, вернися!»
— Не вернуся, пане,
Бо немає чого,
Було б мене шанувати,
Як серденька свого;
Було б мене шанувати,
Як свого дїтяти,
Було б вірних християн
Та й не катувати...
Ото ж пішов старий пан

Пшениці косити,
А за ним же стара пані
Плакать—голосити.
Пішла, пішла стара пані
Пшениченьку жати,
А за нею і паничик
Снопиків в'язати.
Пішла стара пані
Загрібать покоса, —
Протоптала черевички,
Йшла до-дому боса...
Захотїлось нашій пані
Музику найняти,
Лагнулася до кишени—
Нема чого дати.

(«Рада», 1910).

Ч у м а ц ь к і п і с н і.

Чумаками звалися в XVII—XIX віках хурцики, які ходили в Крим по рибу та сіль; їхали вони на волах великими возами—мажами (татарські мажари): в Крим везли хліб, гончарні вироби, а звідтіль чехоноу, кав'яр, оселедці, сіль. Подорож була небезпечна то від злодіїв, то від вовків, иноді через пошести, хвороби. Через те йшли обережно, гуртом—валкою, під приводом знавця шляхів отамана, великою ватагою возів у 40, проводили в степу довгий час. Це одноманітне степове життя з його ріжними небезпечностями відбилось в багатім числі простих, задумливих і сумних пісень про подорож чумаків, пригоди їх в дорозі, про смерть чумака в степу. Найкращий збірник Рудченка «Чумацькі народні пісні», видання 1874 року, з просторим оглядом чумацтва.

1.

Ш л я х—д о р і ж е н ь к а.

Весна красна наступає,
Із стріх вода капле,
І вже нашим чумаченькам
Шлях доріжка пахне.
Насіяли, наорали,
Та нікому жати,
Пішли наші чумачевьки
По возах лежати.

Вчора була суботенька,
Сьогодні недїля,
Чом у тебе, чумаченьку,
Сорочка не біла?
Як би в мене, дівчинонько,
Магуся рідненька,
То б у мене що-неділі
Сорочка біленька.

Х в о р о б а ч у м а к а .

Сидить чумак між возами, та на віз похилився,
 Ой, правою рученькою та й за серденько ухопився.
 — Ой, чумаченьки, ой, молоденькі, зробіть мою волю:
 Приведіте попа, приведіте поговорить зо мною.
 Ой, чумаченьки ви молоденькі, учиніть тую славу:
 Викопайте сьому чумакові глибокую яму,
 Воли його сиві, половії, а тонкі у вас роги,
 Сходили ви з чумаченьком усі кримські дороги...

П о в е р т а н н я д о д о м у .

Ой, чумаче, чумаче,	І всіх чумаків веду,
В тебе личко козаچه.	Тільки нема одного,
Чом не рано з Криму йдеш,	Мого брата рідного.
Не всіх чумаків ведеш?	Шукав, шукав—не найшов,
«Ой, рано я з Криму йду»	Запріг воли та й пішов.

К о л о м и й к и .

Коломийки—коротенькі пісні, дуже росповсюджені в Галичині, особливо в Покутті біля городу Коломиї, від якої пішла й їх назва. Зміст ріжноманітний—політичний, побутовий, родинний, про кохання, глузування дівчат над парубками і навпаки. В Великоросії коломийкама відповідають частушки, теж дуже численні, тільки далеко грубіші, часом жорсткі й сороміцькі.

Коломийки зібрані в великім числі в збірникові Головацького «Народ. пїсни Галицкой и Угорской Руси» 4 т., 1878 г., Kolberg, Rokucie 1—4 т. і головним чином у Гнатюка в Етнографічнім Збірнику т. XVII і XVIII львівського видання 1905—1906 р. У Гнатюка надруковано 5792 коломийки.

Ой, дівчиці-молодиці, скиньтеся по грошу,
 Та заплатіть Цесареві, най мундир не ношу.

* *
 *

Ой, Цесарю, Цесареньку, Цесарю Францишку,
 Пусти мене до домоньку дівкам на потішку.

* * *

Бодай то-ті карабини од сонця згоріли,
Бо вже в мене, молодого, плечі заболіли.

* * *

Ой, Цесару, Цесареньку, на що нас вербуеш?
Забрав турок магазини, чим нас вигодуеш?
— Ой, буду вас годувати вівсяной половиой,
Ой, буду вас висилати цесарської дорогою.
Як ми будем, Цесареньку, половоньку їсти,
То ми будем дороженької поволеньки лізти.

* * *

Не так болить, як укусить лютая гадина,
Гірше болить, як счарує милая дівчина.
Як укусить гадинонька, знайдеш в зіллю ліки,
Як вчарує дівчинонька, пропадеш на віки.

* * *

Як я прийшла до церквочки, та й ся роздивила,
Оттак смутно свічка горить, що милого нема;
Через малу годиночку миленький уходить,
Оттак свічка засвітила, як зірничка сходить.

Фабрично-заводські пісні.

В останні роки дуже поширилась на Україні промисловість, на Слобожанщині здебільшого цукроварні заводи. Раніш на цих заводах робота була дуже важка, за старі часи кріпацтва. «Де було десять дівчат, згадує одна стара робітниця, тепер дві; були пресла (прессы), коло їх наряджальниці—було ноги, руки поріжуть, задрипаються, позатьопувані... А тепер легко—тільки що жара». Літом і в початку осені багато дівчат роблять на буряках, особливо в жовтні, на «бурячих жнивах». Хоч заробіток бува гарний, але для здоров'я й для моралі ці роботи шкідливі. Багато гине тут дівчат через розпусту. Був такий в Охтирщині письменник Пилипець, що написав віршами цілу поему «Вівчар», в якій дає оповідання про роботи на цукроварнях. Робота на буряках талановито описана теж в оповіданні Ів. Нечуя-Левицького «Бурлачка». Є й пісні про цю роботу, взагалі сумні.

1.

М а т и й д о ч к а.

Наряжала мати дочку
 У білу сорочку,
 Випровожала мати дочку
 В чужу стороночку,
 В чужую, далекую,
 Між чужі люди.
 «Хто ж мене, ненько моя,
 Жалувати буде?»
 —Дочки мої, пані,
 Горе мені з вами.

Тоска-печаль на серденьку,
 Та ніхто не знає.
 Робитимеш, годитимеш—
 Жалітимуть люди....
 «Посій, мати, трави на помості,
 Тоді жди дочки в гості;
 Як не буде дочки у неділю,
 Дожидай на Миколу,
 Як не буде ні на Миколу,
 Не дожидай ніколи!»

(Запис. в Корочанськ. повіті на Курщині).

2.

П р и к а з ч и к і р о б і т н и ц і.

Ой, горе нам молодим
 З цим приказчиком дурним.
 Гей, гей! ох—хо—хо!
 З цим приказчиком дурним.
 До роботи приганя,
 А про їжу не пита.
 Гей, гей! ох—хо—хо!
 З цим приказчиком дурним.
 Як наварить буряків,
 Годує нас дураків.
 Гей, гей! ох—хо—хо!
 З цим приказчиком дурним.
 Як наварить кандьору,
 І собакам у волю.
 Гей, гей! ох—хо—хо!
 З цим приказчиком дурним.
 Як наварить галушок,
 Годує нас дурачок.
 Гей, гей! ох—хо—хо!
 З цим приказчиком дурним.
 Ой, приказчику наш,
 Та ввідай же нам приказ.
 Гей, гей! ох—хо—хо!
 З цим приказчиком дурним

Ми до домушку поїдем,
 Славну пісеньку споем.
 Гей, гей! ох—хо—хо!
 З цим приказчиком дурним.
 Славну пісеньку споем,
 І до тебе не прийдем.
 Гей, гей! ох—хо—хо!
 З цим приказчиком дурним,
 І сусідам закажемо,
 І собаку прив'яжемо.
 Гей, гей! ох—хо—хо!
 З цим приказчиком дурним.
 Не ходи же ти, рябко,
 Бо там тебе із'їдять.
 Гей, гей! ох—хо—хо!
 З цим приказчиком дурним.
 Бо там тебе із'їдять
 І косточки рострощать.
 Гей, гей! ох—хо—хо!
 З цим приказчиком дурним.

(Зап. в Зміївськ. пов. Харьк. губ.,
 Васильевъ, Етногр. Обзор., 1897, II).

Псування пісень.

Псування української народної словесности почалось не учора і не де-кілька років тому назад. Вже сто літ назад прихильні до народнього слова люди помічали цю гидоту. Ще князь Цертелів в 1819-му році дивився на думи як «на умираючій отголосокъ гармоніи, слышанной нѣжно на берегахъ Днѣпра». Метлінський, Куліш, Костомаров, Чубинський, Манжура,—усі славнозвісні письменники скаржились на побільшення занепаду поезії. Грінченко висловився, що народня поезія ще живе й пильнує вийти на нові шляхи. Як би там не було, а занепад поезії української все зростає і зростає. Яворницький, особисто зібравши багато пісень, признає цей занепад. На думку Яворницького, укр. поезія збереглась здебільшого на Полтавщині. «Е, що наші співці?—казали йому кобзарі в Таврії і в Катеринославщині,—ось як надійдуть до нас полтавці, так от ті співають. Там же і пісні—і заспівати, і вивести, і виказати—куди хоч». Новійший збірник пісень з Херсонщини, зроблений Бессарабом, академічного видання, має багато гарних пісень з гарною мовою,—ознака, що занепад не захопив Україну цілком.

Занепад викликаний руйнуючими впливами москалів, фабричних робочих, шахтарів, в значній мірі самою низкою школою, її російською покрученою мовою. З зростом національної свідомости та з побільшенням числа українських шкіл, народ знов знайде й привітає своє старе національне обличчя й зрозуміє, як берегти свою мову в її найкращих словесних виразах.

В 1909 р. в 162 ч. київської газети «Рада» Андрій Горленко умістив статтю в пошану пісні і гаряче висловився за охорону її від псування й занедбання. Нагадавши слова М. Л. Кропивницького, що пісня—саме життя і його жаль, що пісню стали виганяти з українських п'єс, Горленко каже далі: «Ті, що не признають за нами ніякого права на окремиий самостійний культурний розвиток, не визнають, що український народ має право на власну культуру, навіть і ті поважають українську пісню. Національна культура складається не лиш з товстих учених фоліантів, не лиш з творів легенької літератури. І наука, і техніка, і промисловість, і красне письменство, це тільки окремі цеглини у величньому будинкові національної культури. Нарівні з ними в стіни будинку мусять ввійти і національна музика, і скульптура, і малювання. Без них ніяка культура так само не можлива, як дім без верху, як тіло без душі. В перших трьох вливається розум народній, в літературі, в музиці, в живописі—втілюється дух народній. В довгі часи вікового сну нашої нації народня душа ледве блимала в нашій народній поезії—чудових українських піснях. На жаль тепер, коли підіймається народній розум, починає падать народня поезія. Кому не

доводилось зауважувати зараз на селі, в які нікчемні, непотрібні форми вилілась українська поезія народня. Коли про стару пісню ще можна було сказати, що вона саме життя, то про новітню без переборщування можна сказати, що вона більше на намул життя скидається. Разом з поганими хворобами, разом з нездоровим фабричним смаком до чобіт «бутилками» плине ця нова пісня гнилою смердючою юшкою. Провінційальні газети, що виходять на Україні, плачуть над цим сумним з'явищем. Так, «Газета Гадяцького Земства» надрукувала з приводу цього статтю, де красномовно розповідає про смерть нашої пісні на селі. Плачуть всі, не тільки газети. Плачуть за піснею інтелігентні люди. Бо як не як, а вона була й буде великим облагороджуючим фактором серед простого люду. І коли вона замре—замре одна з найкращих оздоб народного життя. Замре не примха, не витребеньки, а необхідна річ. На превеликий жаль на це дуже мало звертають уваги наші просвітні організації. Вони забувають через щось про велике значіння умілости в національній культурі. В інших слов'янських народів народня поезія бідніша. Але з бідного часами репертуару своїх пісень вони зуміли викувати чудову зброю для національної пропаганди, для облагородження убогого духовними інтересами робочого життя. Поруч з гімнастичними товариствами, поруч з кооперативами слов'янські співочі товариства жваво роблять національну роботу, будять в народі національну свідомість, гартують її в звуках народньої музики. Українська пісня стоїть далеко вище од пісень слов'янських народів. В ній вилілось все минуле, вся доля лихая й кривди народні. Не занегаювати її треба, а нести на світ Божий, пишатись нею, викохувати її всіма силами наvertати її знов на село».

Пеування пісень виявляється в змістові і в формі. По змісту пісня дичавіє, робиться грубою, іноді з сороміцькими виразами, по формі—мова українська перемішується де з російською, де з польською. Так, та сама чудова по красі пісня «Ой, кудро, кудрявая», про яку було вище казано, зробилась на стільки вже нікчемною, що в Подольщині якось була записана в такій формі:

Вербо, вербо, тонка кудрява,	Просится домой
Та и ще кучерява,	К матушкѣ родной...
Не стой над рѣкою,	Возьму я жену
Над быстрой водою.	Солдатску дочку...
Солдат рядовой	

Навіть в славній піснями Полтавщині народня пісня почасти попсована, як можна углядіти в новім гарнім збірнику П. А.

Гибдича Матер. по народ. словесн. Полт. губ. 1915 р., видання Пслт. Учен. Архив. Комиссія; але тут же видно, хто і яким чином аєє пісні. Ось, напр., пісня:

Кончил курс своей науки
И в родительській дом понав,
Та й спросив в отца благословення,
Котораго отец мнѣ не дав....

Хто ж зложив, принаймні співав цю ганебну пісню? Матрос 38 літ від роду, що служив в минній флотилії; оженився він на 27 році, а до того багато «гуляв». Видима річ, що такі пісні варті самих їх складачів.

Л е г е н д и.

Легенди—казки, оповідання християнського релігійного змісту, іноді тільки з іменнями Бога, Христа, Пресв. Матери, святих, але з змістом цілком не відповідаючим святому письму. Саме слово легенда означає те, що чоловік повинен читати (в середні віки—життя святих), а потім значіння їх було поширено на безліч оповіданнів релігійних. В західній Європі в XIII в. генуезський архирей Яков де Воратіне († 1283 р.) вперше влаштував великий збірник легенд—*Legenda aurea* (Золота легенда). Збірник цей мав великий вплив на Україні; навіть у XVII віці видатні письменники їм користувалися. На Україні вже здавна існують легенди, з початку християнства; вже в старіших пам'ятниках українського письменства вони з'являються цілком або почасти, напр., в Старій Літописі XII в. Дуже рано, до татарського нападу, народились місцеві оригінальні легенди—про св. Миколу Чудотворця, про св. Климента, папу римського, про Мати Божу, про апостолів і т. д. Вже за давні часи багато було позичено від сусід, найбільш від греків, болгар і сербів. В XVI—XVII віках велика позичка пішла вже другим шляхом, з Заходу, через Польщу. Одночасно укр. письменники ретельно збирали місцеві легенди, найбільш про чудеса від икон Пресв. Богородиці, і складали цілі збірники оповіданнів релігійного змісту. Від письменників через школу багато легенд пішло в народ і відбилось в його казках і піснях.

Легенди знаходяться у всіх головних збірниках укр. народніх словесних творів, у Чубинського, Манжури, Лесевича (Казки Чми-

хала—в «Етногр. збірн.»), Грінченка («Етногр. матер.», «Изъ устъ народа»), найбільш в Етногр. збірниках Львів. Наук. Товар. ім Шевченка і в цінній монографії Франка про життя папи Климента.

Легенда про ап. Андрія Первозваного (див. далі в відділі Літ. Хр. XI—XII в.).

Легенда про козака Лагугу (див. далі в відділі Літ. Хр. XVII в.).

Легенда про церкву (див. далі там же).

Легенда про грішну матір.

У пеклі кипить у смолі жінка, а перед нею цибулька лежить. Дід і каже: Се мучиться так мати вашого старого титаря Онисима, що було (то б то Онисим) все старців годує та бідним помагає, а ніколи жадної душі не обідив і ні в одному слові не збрехав. Була вона (мати Онисима) багата та скнара, що од неї ніхто й хліба шматка не бачив. Ото раз полола вона цибулю, аж іде поуз двір дід старець. «Подари, каже, пані-матко, ради Христа». Вона вирвала стрілку: «Прийми, каже, старче Божий». Тільки ж од неї і бачили. От як умерла, то вже звісно—тут своя дорога, а там тебе поведуть. Взяли її небогу та й потягли в пекло. А Онисим і побачив з неба, що вона велику муку приймає та й каже: «Боже мій милий, Спасе мій Христе, за всю мою щирість, за всю мою правду, зроби мені таку ласку, нехай і моя мати буде в раю зо мною». А Христос і рече йому: «Ні, каже, Онисиме, вельми грішна твоя мати. Візьми хіба оту цибульку, що лежить перед нею, та коли витягнеш її з тії безодні, то нехай і вона буде в раю з тобою» Узяв він тую стрілочку та й подав матері. Схопилась вона за неї... от-от витягне, от-от витягне з пекла! Аж ні: як поначіплювались їй і в плахту, і в намітку ірішні душі, щоб і собі з того пекла вибратися, то й не вдержала тая цибулька: перервалася; а вона так і бовгнула в гарячу смолу ¹⁾.

В галицькій колядці ця легенда розказана такечки:

Ой, в раю, в раю ангели грають,
Лем святий Петро тільки й не грає,
Бо його мати аж на дні в пеклі.
„Позвідуй же ся та й святий Петре,
Та й святий Петре своєї маточки,
Ци вона дала во ім'я Боже“?
„Ей, я не дала, лем пів-повісма,
Лем пів-повісма, пів-плосконного“.

¹⁾ Кулишъ, „Записки о Южн. Руси“, т. I.

„Складуй же ти їх до волокенця,
Подай же ти їх на дно до пекла,
Ой, стане она ся того хапати“.
Подав же Петро на дно до пекла,
Стала она ся того хапати,
Стали ся на ню душки вішати,
Стала ся она отріповати:
«Ой, гетьте, гетьте: бо ви не дали,
Бо ви не дали во ім'я Боже»!
Святий Петро став, тяжко заплакав:
„Ей, мати ж моя та й проклятая!
Не творила-сь добре, то юж и не будеш,
Не вийшла-сь з пекла, та юж не вийдеш“.

(Голов., т. II, ст. 45).

Б о г у ч и т ь п р я с т и .

Іде Господь і бачить, що чоловік в кожусі паше ниву, бо жінка його не знала прясти. Бог покликав її й сказав: «Пряди в поне-ділок, нівторок, середу, четвер, п'ятницю, в суботу помий, помаж і спати ляж». (Драгомановъ, Малор. пред., ст. 125).

З в і д к і л ь п і ш л и к р а ш а н к и .

Іден убогий віс до міста яйця продавати, а саме в той час вели роспинаги Христа. Бог несе хреста і падає під його тягарем. Убогий кинув кошик і допоміг нести хреста, а коли вернувся до кошика, усі яйця стали крашанками та писанками.

К а з к и , а б о б а й к и .

Казки—більш-менш просторі оповідання про людей, яких нема в життю: велетнів, упирів і т. д., і які є: про панів, селян, по-пів; оповідання про звірів і птахів, їх повадки, таємну мову, про комах, про сонце, місяць і зірочки. Де-які казки майже однакові у всіх народів. Казки легко переходять в пісні, легенди, драма-тичні вистави і самі легко піддаються впливу старих письменних пам'ятників, класичних байок, західних фаблю, фацецій і т. д. Про казки писано дуже багато (див. «Енцикл. Словарь» Брокгауза і Ефрона, т. XXX, ст. 162). Найкращі збірники укр. казок Рудченка,

Чубинського («Труды», II), Грінченка, Манжури, Гнатюка і Франка (галицькі). Найкраща новіша наукова розвідка Савченка «Русскія сказки». Гарний збірничок укр. казок для дітей складений Грінченком (з малюнками укр. змісту).

Казки можна поділити на де-кілька просторих відділів—1) фантастичні, або як раніш їх звали міфічні (про велетнів, про сонце й місяць, про жар-птицю і др.), 2) демонологічні (про чортів, відьом, упирів, домових, мерців, русалок, мавок), 3) побутові (про чоловіка та жінку, циган, жидів, москалів і др.), 4) історичні, які злучені з історичними йменнями Палія, Харька і т. д., 5) топографічні, або місцеві (про городи, села, могили, яри, річки і т. д.), 6) про звірів і птахів, так званий животний епос (здебільшого про лисичку-сестричку).

Казка X—XII в. про Усмошвеця.

(В Стар. Літоп. по Лавр. сп. під. 992 р.),

Печенѣзи придоша и Володимерь сrete ихъ на Трубежи на бродѣ, где нынѣ Переяславль. И ста Володимерь на сей сторонѣ, а Печенѣзи на оной. И рече князь Печенѣжскій: „выпусти ти свой мужъ, а я свой, да ся борета, да аще твой мужъ ударить моимъ, да не воюемъ за три лѣта“. Володимерь посла бирічи глаголя: „нѣту ли такого мужа, иже би ся ялъ съ Печенѣжиномъ“, и не обрѣтеса никдѣ. И поча тужити Володимерь, сля по вѣъмъ воемъ, и прійде единъ старъ мужъ ко князю и рече ему: «княже, естъ у меня единъ синъ меншій дома, а съ четырьмы есмъ вышелъ, а онъ дома; отъ дѣтства бо его нѣстъ, кто имъ ударилъ: единою бо ми и сварящю, и оному мнущю усние, розгнѣвався на мя, преторже череву (шкури) руками». Князь же се слышавъ радъ бысть и посла по нь и приведоша и ко князю, и князь повѣда ему вся: сей же рече: «княже, не вѣдѣ, могу ли с онъ и да искусятъ мя: нѣту ли быка велика и силна?». И налезоша быкъ великъ и силенъ, и повелѣ роздрождити быка, возложиша нанъ желѣза горяча, и быка пустиша, и нобѣже быкъ мимо и и похвати быка рукою за бокъ, и вина кожую съ мясом, елико ему рука яла, и рече ему Володимерь: «можешися съ нимъ бороти». Наутрия же выпустиша Печенѣзи мужъ свой, бѣ бо превеликъ зѣло и страшень, и выступи мужъ Володимерь и узрѣ Печенѣжинъ и посмѣяся, бѣ бо середній тѣломъ. И размѣривши межю обѣма полкома, пустиша я къ собѣ, и ястася, и удави Печенѣжина въ рукахъ до смерти и удари имъ о землю, и кликнуша, и Печенѣзи побѣгоша, и Русь погнаша по нихъ, сѣкуще, и прогнаша я. Володимерь же радъ бывъ заложу городъ на бродѣ томъ и нарече и Переяславль, за не переяславу отроко-тъ. Володимерь же великимъ мужемъ створи того и отца его.

Кирило Кожум'яка.

Колись був коло Києва змії, і що-року давали йому в дань парубка або дівчину. Надійшла черга і до князівської дочки. Вона була красуня, і змії її дуже покохав. Якось то вона до нього прилестилась і взнала, що його зможе подолати тільки один кожум'яка, що мене одразу по 12 кож. Князівна через голуба послала батькові лист, щоб він упросив кожум'яку визволити її від змія. Князь посилав до нього аж тричі, і тільки в третій раз, коли кожум'яку прохали діти, він згодився. Він узяв 12 бочок смоли, 12 возів конопель і обмотався та обсмолився, потім узяв булаву в 10 пуд і пішов битися з змієм. Скільки раз змії на нього налітав, та зубами рвав смолу й коноплі, а кожум'яка його лусь та лусь булавою, поки змії не простягся. Народ дивився з гори і сплеснув руками— „Слава тобі, Господи!“ Кожум'яка вирвав князівну і віддав її батькові. (Грінченко, Казки).

Песиголовці.

Колись був такий час, що не було смерти. Тоді жили песиголовці з одним оком. Було, піймають чоловіка, закинуть в яму та й годують, щоб багато поросло сала, а як поросте, то з'їдять його. Стали люди Бога просити, щоб послав лучче на їх смерть. Бог змилюстився і послав страшну смерть з косою; заходила вона спершу біля песиголовців і чисто їх позводила з світу. І досі є та земля, де жили песиголовці, та вже песиголовці попереводились.

(Драгоманов, Малор. нар. пред. и разск., ст. 2)

Оповідання про песиголовців пішли за давні часи з старої повісти про Олександра Македонського. Оповідання про кивокефалів у перекладах крутились усюди, знайшли місце в космографіях, в мініятюрах, малюнках на церквах і т. д.

Казна Богдана Хмельницького про вужа.

В 1655 р. приїхали до Хмельницького польські послы Грондський і Любовицький умовлятися про згоду. Славетний гетьман одповів їм байкою, або казкою про вужа, котру Грондський записав і вставив в свою історію про події того часу. Казка ця зустрічається і досі на Україні і у де-яких інших народів. (Розвідку про неї

Богдан Хмельницький.

написав Драгоманов в 1886 р.). Байка цікава і по змісту, і по великому поширенню, цікава, що її скористував колись славетний гетьман.

„Сідайте та слухайте, панове,—сказав він послам.—Ви принесли прегарні пропозиції від короля; але чи можливо їх прийняти, чи неможливо? Вислухайте оцю казку: Давно, кажуть, жив селянин, дуже маючий; усі завидували йому. У нього був в домі вуж, що нікого не кусав; хазяї усе давали йому молоко в діру, і він часто лазив поміж родиною. Одного разу дали маленькому хлопцеві, хазяйському синові, молока, приліз і вуж і почав хлентати з горнятка; хлопець вдарив його ложкою по голові, і вуж вкусив хлопця. На жалібний крик дитини прибіг батько; вуж встиг сховати в діру голову, а хвоста не встиг. Батько відтяв йому хвіст. Хлопець умер, а вуж зістався калікою й не виходив з діри. Незабаром хазяїн дуже збіднів, побіг до знахорів і став питати: „Скажіть мені, чого се, що раніше у мене було багато волів, корови давали багато молока, кобили гарних лошат, візці пишну вовну, на пасіці роїлась бджола; бували й гості, і я мав чим допомагати бідним. Усякого добра було доволі, та ось за скільки років усе розлізлося, і я став біднішим від усіх і скільки я ні роблю, а проте ніщо не йде мені на користь; що день, то гірше. Скажіть, чи не можна мені допомогти?“. Знахорі йому відповіли: „Поки ти гарно обходився з своїм вужем, він брав на себе усі нещастя, що загрожували тобі, а тепер, коли пішла ворожня, всі біди впали на тебе. Коли хочеш знов щастя, погодися з вужем“. Жінка понесла вужеві молока, але вуж молоко з'їв і утік; тоді хазяїн став закликати його на дружбу. „Даремно ти заходишся, відповів вуж: як погляну я на свій хвіст, зараз вертається пересердя, да і ти як згадаєш про сина, зараз закипить у тебе обурення. Через те досить дружби: живи ти у своїм домі, як тобі любо, а я житиму у своїй норі“.

Хмельницький далі приложив байку до діла. Був час, коли у великому будинкові Речи Посполітої українці й поляки були щасливі, радувалися спільним успіхом, козаки відвертали від Польщі ворогів, а поляки не сердились, коли вони сьорбали молоко з одного горнятка; тоді польські і українські війська йшли укупі і скрізь тріумфували. Коли ж поляки стали порушати волю українців і бити їх по голові, а українці стали кусати, то пішло пересердя, і ніяка справа не ладиться. Нехай Польща зречеться усього, що належало до князівств землі руської, нехай віддасть усю Русь до Володимира, і Львів, і Ярославль, і Перемишль, з умовою, щоб ми, сидячи у своїй Русі, як у норах, відвертали ворогів від польського королівства. «Але я знаю, закінчив Хмельницький, як би у Польщі залишилося усього сто панів, то й тоді вони не пристали б на се. І козаки поки матимуть зброю, теж не відступлять від свого права».

Перекотиполе.

Два парубки ходили на заробітки. Одного літа вони заробили по 20 карбованців і пішли до дому. Один був дужчий, заздрий і убив в степу товариша, як він не просився. Вміраючи він глянув по степу, аж котиться перекотиполе. „Прощай, перекотиполе, сказав він, та гляди, будеш за мене свідком.“ Прошло багато років; злодій одружився, зажив багато. Ось йшов він з жінкою якось раз через поле і побачив перекотиполе і усміхнувся. А жінка до нього, чого та чого ти усміхнувся. Він спочатку одмовчувався, а потім і признався. Жінка засумувала, що її чоловік злодій, а коли раз він її дуже полюбив, то вона й скажи з пересерля при людях. Тоді люди зараз і зв'язали його, та до станового, а після на Сибір.

Мотив кари за злочинство з свідком якоїсь травини або звіря був здавна дуже росповсюджений. На цім мотиву Квітка збудував оповідання „Перекотиполе“, а раніш Шіллер балладу про Івикови журавлі.

Розумний батько.

Іде раз чумак у Крим та й пита батька: „Якого вам, тату, гостиньця з дороги привезти?“.—А ти, каже, сину, збирай недоїдочки та крихти, котрі зістаються після їжи, та посуши; мені й буде гостинець.—От як виїхали, спершу у кожного було багато хліба, їли не жаліючи, а син все збірив крихти в торбинку. От і впало їм десь їхати через таке місце, що слобода три дні їхати, хліб весь вже і прикіньчили і купити ніде. Тоді згадали про торбинку з недоїдками та й прохарчувались три дні. Приїздить той чумак до дому, батько й пита: „А що, сину, ти привіз того гостиньця, що я казав?“.—Ні, каже, тату, я усю дорогу збірив, та як вертались, то нам таке і таке случилось, ми і поїли.—„Ну, дарма, це я тобі на те й казав, що може в дорозі що з вами случиться, дак щоб був запас“.

Приказки, або анекдоти.

Приказки—невеличкі казки, здебільша жартовливі, одні узяті у чужинців з західньої Європи, другі національного джерела. Багато приказок увійшло в народню словесність за старі часи з письменних творів, особливо про дурнів; так, ті казки, що на Україні плетуть про литвинів, у Московщині прикладають до пошехонців, в Німеччині до шільдбюргерів, в старій Греції прикладали до абдеритів. Між анекдотами є багато брудних, сороміцьких, які здебільша мають своїм джерелом західні фацеції або жарти, це б то невеличкі літературні оповідання.

Л е д а ч а ж і н к а

Чоловік. Ти, ледащо, ні спекти, ні зварити.

Жінка. Та й тільки ж.

Чоловік. Та ти ні шити, ні прясти.

Жінка. Та й тільки ж.

Чоловік. Та ти і хати не підметеш.

Жінка. Та і тільки ж.

Чоловік. Та ти і танцювати не вмієш.

Жінка. А брешеш, грасця твоему батькові!

(З Грінченка, Етногр. матер.).

Н е з р о з у м' і в.

Їхав чоловік та і не побачив, коли мазниця одірвалась. А москаль уздрів та і каже: «Хахол, мазниця». Чоловік думає, що москаль його лає і одказує: «москаль кислиця». Коли приїхав до дому, а мазниці нема. (Грінченко, Етногр. матер., I, ст. 215).

Б а ч и л и о ч і, щ о к у п у в а л и.

Чоловік мав тільки одну копійку, купив на базарі хрону і став його їсти: гіркий, сльози йдуть, а він все каже: «плачте, скільки хочете, та їжте; бачили, що купували». (Грінченко, Изъ усть народа, ст. 348).

Багато приказок перейшло в прислів'я, і на таких приказках чимало збудовано літературних творів. Так, приказка «Бачили очі» оброблена Квіткою в «Пархімово свідання» і Степ. Руданським у віршову байку «Циган з хроном». З укр. письменників у приказках кохався особливо Руданський. Його віршові переклади дають багато точнісеньких переказів народніх приказок, напр.:

Г о с п о д а р ь х а т и.

Мужик лиха наробив,
А жінки боявся,
Сюди—туди по кутках,
Та й під піл сховався.
Та лопатою під піл:
«А вилізай, враже».

А той далі у куток—
Та й до неї каже:
«Геть, погана сатано,
Геть, бісова мати.
Тепер мене не займай,
Я господарь хати».

Ч у п р и н а.

Питалися козака: —А причина то така:
«Що то за причина, Як на війні згину,
Що в вас гола голова, Мене ангел понесе
А зверху чуприна?» В небо за чуприну.

П р и с л і в'я.

Прислів'я, поговірки, пословиці — коротенькі вирази, в значінні згущення думки; з давен давна вони живуть в народі, виявляючи його світогляд в ріжні часи, побутове життя, його філософію й мораль. Походження прислів'їв занадто ріжноманітне, — є оригінальні, є позичені у сусід, є узяті з старого письменства. Українці можуть похвалитися двома величезними збірниками прислів'їв: один вийшов в 1861 р., влаштований Номисом, має біля 15 тисяч прислів'їв, другий вийшов в 6 томах в 1901—1910 роках в Галичині, ще більший, влаштований Франком. Для українознавства ці збірки мають не меншу вагу, яку для великоросів має збірник Даля, а для поляків збірник Адальберга. Це красовиті монументи великої праці й любови до рідного краю. Прислів'я на Русі-Україні йдуть червоною ниткою з самого початку її історичного і літературного життя, в Літописі XI в. «погибоша яки Обре», «бѣда яки в Роднѣ», в Слові о Полку Игоря XII в. — «ни хитру, ни горазду, ни птицю горазду суда Божія не минути», в «Перестрозі» 1605 р., в «Обронѣ» 1621 р., в творах Іоана Вишенського, Петра Могилы, Галатовського, Радивиловського, Барановича XVII в., у Сковороди і Котляревського XVIII в., багато у Шевченка. В одного тільки Радивиловського в його «Огородоць Божіей Матери» 1676 р. знаходимо велику купу пословиць, часто з поясненням, що так «посполитые люде мовлят», напр.: «У сироты тогда праздникъ, колы кошуля бѣлая», «Зроды, Боже, для всѣхъ и для убогихъ», «Якій царь, такий и людъ», «Знать пана по достатку», «Для гостя разрѣшается постъ», «Не завше бывають годы, часомъ бывають и глody», «Черезъ слугъ до пана, а чрезъ святыхъ до Бога», «Кто молится и працюеть, тому даты богъ обищуетъ», «Якій панъ, такий и крамъ», «Богу служи, а дьявола не гнѣви», «Зажій теперь світа, пока служать літа», «Безъ хлѣба ни обѣда», «Гды рано постѣшь, рано и пожнешъ», «Кто рано встає тому, Богъ дає».

Народні приказки в виданнях звичайно поділені по відділам, напр.: пан, правда, кривда, москаль і т. д.

Україна. На Україні добре жити, мед, вино пити.
Нема слободи, як на Україні.
Гай, гай, добрий край, та лихая година з вами.
Біда Україні: відтіль гаряче, відсіль боляче.

Москаль. Москаль—казенна річ.
Від москаля поли вріж та втікай.
Москаль не помилує.
«Тату, лізе чорт у хату».—Дарма, аби не москаль.
Москва слюзам не вірить.

Ляхи. Ляхи нам не пани, а ми їм не хлопці.
Знай, ляше, по Случ наше.
Посунься, ляше, хай русин сяде.

З а г а д к и.

Теперішнім часом загадки мають значіння іграшок дітей, взагалі молодіжжі. За старі часи загадки мали більше значіння і далеко більше поширення. Поганські жерці їх уживали, як релігійну справу. Дорослі люди кохались в загадках. Були цілі казки, пісні, оповідання з загадками. В старій Греції мудрі люди, особливо Клеобул, писали загадки; пізніш славновісні римські письменники Віргілій і Ціцерон не цурались такої роботи; ще пізніш авторами загадок були у Франції Буало й Руссо, в Німеччині Гебель і Шіллер. Українці мають багато народніх загадок, надрукованих в збірниках Номиса (Приказки), Чубинського (Труды), Грінченка (Етногр. матар.), Комарова, Манжури і др. З українських письменників де-кілька гарних загадок влучно склав Глібов.

Крутиться, вертиться, під припічком спить (віник). Чорненьке, маленьке, у царя обідає (перець). Над Богом менша, над царя старша (смерть). Ревнув віл на сім сіл (дзвін). По соломі ходє, а не шелестить (промінь). Чорне сукно лізе в вікно (ніч). Що це за пані в срібнім жупані? (рвба). Під тивом лежить, хвостиком вертить (кабан). Сімсот солов'ят на подушці сидять (вулик). Кам'яне серце, а винний смак (вишня). З води ростє, в воду дивиться (лепеха). Хто вмер, а не родився? (Адам). Хто родився, а не вмер? (Илья пророк). Що біжить без повода? (вода). Що плаче, а сліз не має? (скрипка).

Між загадками иноді зустрічаються дуже дотепні й художні, напр., укр. загадка: „поле неміряне, вівці нещитані, пастух рогатий“ (небо, зірки, місяць). Жуковський гарно обробив цю загадку в віршові „На пажити необозримой“.

З а м о в и.

Замови збудовані на властивій всім народам вірі в силу слова,—це головна річ, далі почасти на силі внушення або гіпнозу, почасти на ґрунті масажу й ріжних ліків, які уживають при замовах. Риси поганські з далекої дохристиянської доби в замовах тісно злучені з уламками християнських вірувань, з покрученими молитвами, з життями святих. Замови буди вже у давніх народів—ассирійців, єгиптян, греків, римлян, існують зараз навіть у добре освічених народів західньої Європи, в значній мірі поширені на Україні, в якій існують з давен давна. Славнозвісний плач Ярославни в Слові о Полку Игоря кінця XII віку носить на собі прикмети замови від ран¹⁾.

Щ о б з у б и н е б о л і л и.

Молодик, молодик! В тебе роги золоті; твоїм рогам не стоять, моїм зубам не боліть.

В і д т р я с ц і.

Ішов св. Аврам, зустрів 77 трясовиць. „Куди ви йдете“? —Йдемо людей мордувать, кости ломать. „Сину мій, Самсоне, побіжи, візьми залізну шину, та распечи й розжени тих трясовиць“.

В і д у р о к і в (з г л а з у).

Як неба і землі не зміряти, так і мене не наврокувати.

Щ о б д о щ н е й ш о в.

Дощику, дощику, зварю тобі борщику в зеленому горщику, тільки не йди.

К о б з а р і і б а й к а р і.

Піснотворцями та співцями на Русі-Україні здавна були окремі здатні люди. Прозивались вони в далеку старовину «в'їдущими», боянами, скоморохами, шпілями, глумцями, пізніш пішли назви бандуриста, кобзаря і лірника, по головним їх струментам, і останні назви покрили старі. За старі часи траплялись славетні співці, напр., в XI в. таким був Боян, якого з повагою згадували через сто літ, що співав перед великими князями київськими. Пізніш кобзарі співали у гетьманів, в XVIII в. кликали їх до Петербургу співати

¹⁾ Найкращий збірник укр. замов Єфименка 1874 р. виданий Москов. Общ. ист. и древн. російск.

перед царями. Вони чвалали часто по степах з козаками і по селам на ярмарках. В XIX в. їх мистецтво пішло на забуття. Але багато де-чого цінного було в свій час од них позаписувано.

На Слобожанщині, як усюди на Україні, найкращі думи та пісні зберегли кобзарі й лірники; за часи Метлинського в першій половині XIX в. їх було багато, а потім вони стали переводитися. Метлинський позаписував від них багато пісень. В 1902 році на XII-му Археологічному З'їзді в Харкові було скликано 12 кобзарів,

Кобзарь—Терешко Пархоменко.

і під орудою знавця музики Гната Хоткевича одбувся перший концерт кобзарів з вступними промовами проф. Сумцова і Хоткевича. Найкращим знавцем дум виявився тоді молодий кобзарь Терешко Макарович Пархоменко. Пізніш його численні пісні були записані профессором Московського університету М. Н. Сперанським і видані ім окремою книжкою. Не довго судилось прожити цій людині на землі, блукаючи по її широким колись вільних степах та виспівуючи минулу славу свого народу. Ще за молодих літ, як Пархоменко сам було оповідає, довелося йому «потоваришувати» з лихом....

Часто й густо він лишався голодний та ще й в нетопленій хаті. Особливо найбільш надокучала зима. Сем'я була вбога і через це ще малим хлопцем, холячи до сільської школи, не раз доводилось йому ледве не замерзати в дорозі.... Однієї такої лютої зими він, повертаючись з школи, застряв в заметі. На щастя проїзжі селяне вирятували його і привезли до дому. З того часу він занедужав на гарячку, яка, мало не звівши його в могилу, забрала в нього очі і, так зле помстившись, пустила його сліщувати,

надавши пим ще більше горя й так обтяженій злиднями сем'ї. Але пощастило Пархоменкові навчитися гри на кобзі: І ось тут, знайшовши собі єдину пораду в житті, віддався він всею душею цій любій своїй дружині— кобзі. Спершу Пархоменко ходив по сусідніх селах і грав у приватних домах та на ярмарках, а далі, зазнайомившись з українськими діячами, став грати не тільки на вечірках, а й на спеціально влаштованих концертах. В ньому прокинулась глибока віра в відродження любого рідного краю; ця віра завжди водила його по світу і навіть пішла за ним в саму домовину. Ця віра вогнем палючим вихоплювалась з наболілих грудей і разом з звуками кобзи то ласкаво-радісно, то з сумом, сльозами летіла до слухачів і здіймала в них завмерлі почуття любови до рідного краю і жалем-докором вражала серця... Через це Пархоменко на всяких концертах завжди викликав велике спочуття, пошану та подяку присутніх своєю щирою, сердечною грою на кобзі та хоч і слабим, але чутливим голосом. Концерти Пархоменка почали найбільше відбуватись не тільки по городах, а навіть і в селах. Особливо починаючи з 1906 року, коли українське громадянство одібрало хоч де-які полегкості. Де тільки відбувалися вечірки, або концерти на спомин про Т. Шевченка, там завжди впорядчики запрошували до себе Пархоменка. В бідності помер Терешко Пархоменко від сухот в 1911 р. ¹⁾.

З других кабзарів, знавців дум і пісень, що колись співали на Слобожанщині, лишили після себе позаписувані гарні пісні Колібаба й Гончаренко. Досі вештаються й співають здебільша в самому Харкові— Кучеренко і Дремченко. Кучеренко, з харківських кобзарів, енергійна людина, самостійно не раз влаштував кобзарські концерти в Києві, Полтаві і Харкові. В Києві він був закликаний в музичну школу Лисенка вчителем гри на кобзі.

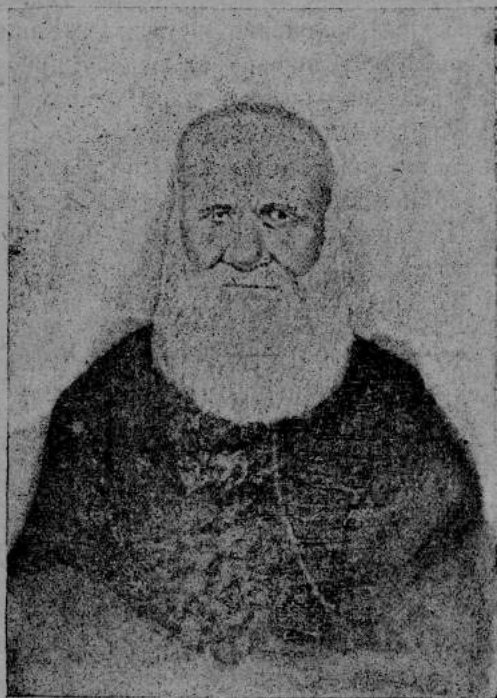
Гра харківських кобзарів має де-які відміни від гри кобзарів з Київщини та Чернігівщини. Цікава з цього боку рецензія в київській «Раді» 1910 р. № 217 з приводу концерта кобзарів:

«Перед авдігорією виступило на концерті четверо кобзарів: Пархоменко— з Чернігівщини, Кравченко— з Полтавщини і Гащенко та Кучеренко— з Харківщини. Коли ми будемо дивитися на кобзаря, як на історичну особу, що в свій час розбуджувала національну свідомість в українському народі, заохочувала його до боротьби з турком, татаринном, ляхом, з папами-дуками та іншими гнобителями бідного, окривдженого люду, ширила серед своїх слухачів принципи пародньої моралі, то з цього боку особливо типичним можна назвати кобзаря Кравченка. Він майже без голосу, бандура його не дуже голосна, техніка гри теж невисока, але в його старечому співі чути велику душу, щире серце; ті багаті модуляції в голосі, різноманітні фіоритури, якими

¹⁾ Дістяр, «Рада», 1911 р. (18 мая).

він «додає жалощів», як раз підходять до всього змісту і характеру історичних дум. Особливо гарно виходить у Кравченка дума: «У Царьграді на базарі».

Техніка гри харківчанин Кучеренка та його навчителя Гашенка значно одріжняється од техніки двох попередніх кобзарів. Вона дає змогу вільно користуватись обома руками і, захоплюючи більше струн, досягати великого багатства і різноманітності музикальних ефектів. Кобзарь Кучеренко своєю грою і співом виявив справжнє артистичне чуття; він має дуже симпатичний, світлий голос — баритон широкого діапазону і приємного тембру; його варіації на тему народньої думи визначаються своєю оригінальністю та гарним смаком».

Байкарь—Родіон Чмихало.

Збірника», книжкою в 337 сторінок змісту.

Були ще колись видатні знавці казок та приказок, та попередалились. Одним з останніх славетних байкарів був Родіон Чмихало, родом з Денисовки Лубенського повіту, маленького села віддале від залізниць. В 1894 р., коли було позаписувано від нього 30 казок і приказок, це був високий, поставний дідок 65 літ. Казки він вивчив від батька ще в молодості. Чмихали походили з старого козацького роду. Оповідав казки Чмихало виразно і гарно. Записані вони були відомим письменником філософом Володимиром Лесевичем і видані друком у Львові в 1903 р. в XIV т. «Етнографічного

Українське письменство XI—XV в.

Українське письменство почалося в незмірно далекій сивій старовині. Виявлялось воно в особистих книжних формах, вироблених і широчинно шануваних під першими могутніми християнськими грецькими та болгарськими впливами. Що до старого письменства, то воно йшло шляхом політичного життя окремих місцевостей і

поділялась здавна на письменство київське, яке грало головну ролю й мало великий вплив на усі інші, новгородське, пізніш суздальське. Згодом Москва притягла до себе усі північні течії, тоді як південні прилучились спершу до Острога, під могутній захист князів Острожських, а пізніш до старого свого культурного огнища—Київа. Старе дотатарське письменство головною своєю частиною належить до Київської Руси-України; але де-які письменники або стоять під сумнівом, або зовсім відокремлюються на другі краї руської землі. Так, чимале питання, на скільки можна пристосувати до київського письменства, напр., новгородського єпископа Нифонта, або Кирика, або безщасного в'язня Данила Заточника. Але в творах Нестора, Володимира Мономаха, Кирила Туровського, далі автора славетного «Слова о Полку Игоревѣ», далі Даниїла Паломника ясно почувається як в їх мові, так в самім тоні письменства їх суто українське походження. О половині XIII в. письменство й на півдні, і на півночі наче гине без остатку; але в дійсності і в найглухійші часи йдуть таємні течії, тільки в ґрунті їх лежить письменство безличне, без іменнів, ріжні повісти, апокрифи, легенди, духовні вірші, збірники старих творів; помалу виробляються нові стежки для письменної праці. В бурхливі часи боротьби з ворогами знищено багато рукописів і старих словесних творів. Тим більш треба звертати увагу на ті нечисленні уламки, які невсипущо прапею діячів науки витягнуто з безодні забуття й знищення. Незабутній діяч української науки Франко в 1896 р. ґрунтовно висловився про велике наукове й національне значіння суцільного студіювання українського письменства: «Чим більше призбірується у нас пам'яток старого письменства, чим докладніше ми з ними знайомимось, тим яснійше вириває думка про суцільність літературної традиції і духовних інтересів на протязі довгих віків, що робить широкий підклад для дальшого розвою й мусить відродити національне почуття». Франко висловив надію, що українці найдуть в собі більше вогню та запалу до праці, якого так часто бракує, і відчують в собі той спільний ідеал, брак котрого багатьох погнав на поклони чужим богам. (Франко, Памятн. укр.-рус. мови і літер., I, ст. 2).

С т а р а л і т о п и с ь .

Предки українського народу.

Се повѣсти времяныхъ лѣтъ, откуда есть пошла руская земля, кто въ Кіевѣ нача первѣе княжити и откуда руская земля стала есть.

Се начнемъ повѣсть сию.....

По многѣхъ же времянѣхъ сѣли суть Словѣни по Дунаеви, гдѣ есть ныне Угорьска земля и Болгарьска. Отъ тѣхъ Словѣнъ разидошася по землѣ и прозавшася имены своими, гдѣ сѣдше на которомъ мѣстѣ: яко пришедше сѣдоша на рѣцѣ имянемъ Морава и прозавшася Морава, а друзіи Чеси нарекошася; а се ти же Словѣни: Хорвате Белии, и Серебъ и Хорутане. Волхомъ бо нашедшемъ на Словѣни на Дунайскія, сѣдшемъ въ нихъ и насилящемъ имъ. Словѣни же ови пришедше сѣдоша на Вислѣ и прозавшася Ляхове, а отъ тѣхъ Ляховъ прозавшася Поляне, друзіи Лутичи, ини Мазовшане, ини Поморяне. Также и ти Словѣне пришедше и сѣдоша по Днѣпру, и нарекошася Поляне, а друзіи Древляне, зане сѣдоша въ лѣсѣхъ; а друзіи сѣдоша межю Припетью и Двиною, и нарекошася Дреговича; ини сѣдоша на Двинѣ и нарекошася Полочане, рѣчки ради, яже втечетъ въ Двину, имянемъ Полота, отъ сея прозавшася Полочане. Словѣни же сѣдоша около озера Ильменя, прозавшася своимъ имянемъ, и сдѣлаша градъ, и нарекоша и Новьгородъ; а друзіи сѣдоша на Деснѣ, и по Семи, по Сулѣ, и нарекошася Сѣверъ. Тако разидеся Словѣнскій языкъ; тѣмже и грамота прозася Словѣнская.

Поляномъ же жившимъ особѣ по горамъ симъ, бѣ путь изъ Варягъ въ Греки; и изъ Грекъ по Днѣпру, и верхъ Днѣпра волокъ до Ловоти, по Ловоти внити въ Ильмень озеро великое, изъ него же озера потечеть Волховъ и втечетъ въ озеро великое Нево, того озера внидеть устье въ море Варяжское, и по тому морю ити до Рима, а отъ Рима прити по тому же морю ко Царюгороду, а отъ Царягорода прити въ Понтъ море, въ не же втечетъ Днѣпръ рѣка. Днѣпръ бо потече изъ Волковскаго лѣса, а идетъ на полдне; а Двина изъ того же лѣса потечеть, а идетъ на полунощѣ, и внидеть въ море Варяжское; изъ того же лѣса потече Волга на вѣстокъ, и втечетъ семьюдесять жерель въ море Хвалиское. Тѣмже и изъ Руси можетъ ити въ Болгары и въ Хвалисы, на вѣстокъ доити въ жребій Симовъ; а по Двинѣ въ Варяги, изъ Варягъ до Рима, отъ Рима до племени Хамова. А Днѣпръ втечетъ въ Понетское море жереломъ, еже море словеть Руское, по нему же училъ святой Оньдрѣй, братъ Петровъ.

Оньдрѣю учащю въ Синопіи и пришедшю ему въ Корсунъ, увидѣ, яко изъ Корсуни близъ устья Днѣпрское, вѣсхотѣ поити въ Римъ и проиде въ устье Днѣпрское; оттолѣ поиде по Днѣпру горѣ, и по приключаю приде и ста подъ горами на березѣ. Заутра вѣставъ и рече къ сущимъ съ нимъ ученикомъ: «видите ли горы сія? яко на сихъ горахъ возсіяетъ благодать Божья, имать градъ великъ быти, и церкви многи Богъ въздвигнути имать». Вшедъ на горы сія, благослови я, постави крестъ, и помоливъся Богу, и

слѣзъ съ горы сея, идѣже послѣже бысть Кіевъ, и поиде по Днѣпру горѣ. И приде въ Словѣни, идѣже нынѣ Новѣгородъ; и виде ту люди сушая, како есть обычай имъ, и како ся мыють, хвощются, и удивися имъ. Иде въ Варяги и приде въ Римъ, исповѣда, елико научи и елико видѣ, и рече имъ: «дивно видѣхъ въ землѣ Словенствѣ, идущю ми сѣмо; видѣхъ бани древены, и пережгутъ е рамяно, совлокутся и будутъ нази, и облѣются квасомъ усвіяномъ, и возмутъ на ся прутье младое, бьютъ ся сами и того ся добьютъ, егда слѣзуть ли живи, и облѣются водою студеною, тако оживуть; и то творять по вся дни немучими никимъже, но сами ся мучать, и то творять не мовенъе собѣ, а мученъе». Ты слышаще дивляхуса; Оньдрѣй же бывъ въ Римѣ, приде въ Синопію.

Полянѣмъ же живущемъ особѣ и володѣющемъ роды своими, иже и до сее братьѣ бяху Поляне, и живяху каждо съ своимъ родомъ и на своихъ мѣстѣхъ, владѣюще каждо родомъ своимъ. Быша 3 брата, единому имя Кий, а другому Щекъ, а третьему Хоривъ и сестра ихъ Лыбедь. Сѣдѣше Кий на горѣ, идѣже нынѣ увозъ Боричевъ, а Щекъ сѣдѣше на горѣ, идѣже нынѣ зовется Щеквица, а Хоривъ на третьей горѣ, отъ него же прозвася Хоривица; и створиша градъ, во имя брата своего старѣйшаго, и нарекоша имя ему Кіевъ. Бяша около града лѣсъ и боръ великъ, и бяху ловяща звѣрь; бяху мужи мудри и смыслени, нарицахуса Поляне, отъ нихъ же суть Поляне въ Кіевѣ и до сего дне.

Ини же не свѣдуще рекоша, яко Кий есть перевозникъ былъ; у Кіева бо бяше перевозъ тогда съ оной стороны Днѣпра, тѣм глаголаху: на перевозъ на Кіевъ. Аще бо бы перевозникъ Кий, то не бы ходилъ Царюгороду; но се Кий княжаше въ родѣ своемъ; приходившу ему ко царю, якоже скажутъ, яко велику честь пріялъ отъ царя, при которомъ приходивъ цари. Идущю же ему вспять, приде къ Дунаеви, възлюби мѣсто и сруби градокъ малъ, хотяше сѣсти съ родомъ своимъ, и не даша ему ту близъ живущи; еже и донынѣ наричють Дунайци городище Кіевецъ. Кіеви же пришедшу въ свой градъ Кіевъ, ту животь свой сконча; и братъ его Щекъ и Хоривъ и сестра ихъ Лыбедь ту скончашася.

И по сихъ братьи держати почаша родъ ихъ княженъе въ Поляхъ; въ Деревляхъ свое, а Дреговичи свое, а Словѣни свое въ Новѣгородѣ, а другое на Полотѣ, иже Полочане. Отъ нихъ же Кривичи, также Сѣверъ отъ нихъ. На Бѣлѣозерѣ сѣдѣтъ Вель, а на Ростовскомъ озерѣ Меря, а на Клещинѣ озерѣ Меря же; по Оцѣ рѣцѣ, гдѣ потече въ Волгу, Мурома языкъ свой, и Черемиси свой языкъ, Морѣдва свой языкъ. Се бо токмо Словѣнскъ языкъ въ Руси: Поляне, Деревляне, Новгородьци, Полочане, Дреговичи, Сѣверъ, Бужане, зане сѣдоша по Бугу, послѣже Воляняне. А се суть иши яцыци, иже дань даютъ Руси: Чюль, Меря, Вель, Мурома,

Черемись, Морьдва, Пермь, Печера, Ямь, Литва, Зимигола, Корсь, Норова, Либь; си суть свой языкъ имуще, отъ колѣна Афетова, иже живутъ въ странахъ полуночныхъ.

Джерело науки на Русі-Україні.

Заложі Ярослав город великий (Київ); у него же града суть Златая врата; заложі же и церковь святяя Софья митрополью... И при сем нача вѣра хрестыанская плодѣтися и разширяти, и черноризци почаша множитися и монастыреве починаху быти. И бѣ Ярослав любя церковныя уставы, попы любяше повелику, излиха же черноризцѣ, и книгама прилежа и почитая е часто в ноци и в дне и собра писцѣ многы и прекладаше отъ Грекъ на словѣнское письмо, и списаша книги многы, и сниска, ими же научащеса вѣрнии людье, наслажаются ученья божественнаго. Яко же бо се нѣкто землю разореть, другый же насѣть, ини же пожинають и ядятъ пищу безскудную; тако и съ; отецъ бо сего Володимерь землю взора и умячи, рекше крещеньемъ просвѣтивъ, съ же насѣя книжными словеса сердца вѣрнихъ людей, а мы пожинаемъ ученье пріемлюще книжное. Велика бо бываетъ полза отъ ученья книжного; се бо суть рѣки напаяющи вселеную, се суть исходища мудрости.....

(Літописъ по Лавр. сп. під. 1037 р.).

Слово о законѣ и благодати, Митроп. Иларіона.

Митроп. Київський Иларіон, поставлений собором в 1051 р., мабуть, в цім же році сказав промову про закон, що дав Моїсей, і благодать, що дав Христос, яко «закон отиде, а благодать засіяла». В кінці слова цей найстарійший «казнодѣя» щиро ухвалив вел. кн. Володимира і вславив одночасно інших князів за їх любов до рідного краю не тільки за християнські, а навіть і за поганські часи його істнування.

Хвалить же похвальными гласы римская страна Петра и Павла, Асія, и Ефесъ, и Патмъ Юанна Богослова, Индія Фому, Египет—Марка; вся страны, и грады, и людие чтуть и славятъ коегождо ихъ учителя, иже научиша православной вѣрѣ. Похвалимъ же и мы, по силѣ нашей, малыми похвалами—велика и дивна сътворшаго нашего учителя и наставника, великаго кагана нашея земли, Владимира, внука стараго Игоря, сына же славнаго Святослава, иже, въ своя лѣта владычествующа, мужствомъ же и храбрѣйствомъ прославились) въ странахъ многахъ и побѣдами и крѣпостію поминаються.

нѣиѣ и словутъ. Не въ худѣ бо и не въ невѣдоми земли владычествовапа, но въ руськой, яже вѣдома и слышима есть всѣми концы земли.....

Житіє Феодосія Печерського, Нестора.

Зразкове життя написано талановитим ченцем Київо-Печерської Лаври Нестором. Цікаве місце про відносини Феодосія до лісенъ того часу. Феодосій помер в 1074 р., Нестор помер коло 1114 р.

Въ единъ отъ дни (Феодосій) вниде въ храмъ (князівську світлицю), идѣже бѣ князь сѣдя и се видѣ многия играюща прѣдъ нимъ овы гуслиныя гласы испущающемъ, другыя же органныя гласы поющемъ и веселящемъ, якоже обичай есть прѣдъ княземъ. Блаженный же бѣ въскрай его сѣдя и долу нича (похиливсь головою) рече къ тому (це б то князеві): «то будетъ ли сице на ономъ свѣтѣ?». Тъ же (князь) словѣмъ блаженнаго умолися, повелѣ тѣмъ престати отъ таковыя игры.....

Поученіє Володимира Мономаха.

Величя постать старого Київського князя Володимира Мономаха († 1125 р.) знайшла поважне місце не тільки в історії політичного життя Руси-України кінця XI і початку XII в., а також і в історії письменства, яка зберегла два твори його—Поучення, як жити на світі, і сумний лист до князя Олега з приводу смерти сина. В поученні кн. Володимир має на увазі не тільки своїх дітей, а взагалі читача («дѣти мои или инъ кто»). Написано воно ясно, просто, з любов'ю до людей, з бажанням суспільного добра. Поділяється «Поученіє» на три часті: загальні поради по Псалтирю («слова любая»), далі поради, як треба князям вести себе, і, нарешті, коротенька автобіографія, виключно про походи та охоти. Уламок узято з другої частини із-за багатого її побутового змісту.

Ни права, ни крива не убивайте, ни повелѣвайте убити его; аще будетъ повиненъ смерти, а душа не погубяете никакоя же хрестьяны. Рѣчь молвчяе, и лихо, и добро, не кленитесь Богомъ, ни креститесь, нѣту бо ти нужа никоея же.... И въ земли (гроші) не хороните, то ны есть великъ грѣхъ. Старыя чти яко отца, а молодыя яко братью. Въ дому своемъ не лѣнитесь, но все видите; не зрите на тивуна, ни на отрока, да не посмѣются приходящїи къ вамъ, и дому вашему, ни обѣду вашему. На войну вышедъ, не лѣнитесь, не зрите на воеводы, и сторожѣ сами наряживайте, и ночь отвсюду нарядивше около вой тоже ляжите, а рано встанѣте; а оружья не снимайте съ себе, вборзѣ не розглядавшє, лѣнощами внезапно бо чело-

вѣкъ погибаетъ. Лжѣ блюдитися и пьянства, въ томъ бо душа погибаетъ и тѣло. Куда же ходяще путемъ по своимъ землямъ, не дайте пакости дѣяти отрокомъ, ни своимъ, ни чюжимъ, ни въ селѣхъ, ни въ житѣхъ, да не кляти васъ начнутъ. Куда же пойдете, идѣже станете, напоите, накормите уенна (бідного) и болѣ же чтите гость, откуduje къ вамъ придетъ, или простъ, или добръ, или солъ (посол), аще не можете даромъ, брашномъ и питьемъ; ти бо мимоходячи прославятъ челоуѣка по всѣмъ землямъ, любо добрымъ, любо злымъ. Больнаго присѣтите; надъ мертвеца идѣте, яко вси мертвени есмы; и челоуѣка не минете не привѣчавше, добро слово ему дадите. Жену свою любите, но не дайте имъ надъ собою власти. Се же вы конецъ всему, страхъ божій имѣйте выше всего. Аще забываете всего, а часто прочитайте: а мнѣ будетъ безъ сорама, и вамъ будетъ добро. Его же умѣючи, того не забывайте добраго, а его же не умѣючи, а тому ся учите; якоже бо отецъ мой, дома сидя, изумѣяше 5 языкъ; въ томъ бо честь есть инѣхъ земля. Лѣность бо всему мати, еже умѣеть, то забудеть, а его же не умѣеть, а тому ся не учитъ; добръ же творяще, не мозите ся лѣнити ни на что же доброе. Первое къ церкви; да не застанеть васъ солнце на постели, тако бо отецъ мой дѣятель блаженій и вси добрії мужи свершеніи; заутренюю отдавше Богови хвалу, и потомъ солнце всходящу, и узрѣвше солнце, ти прославити Бога съ радостью. И сѣдше думати съ дружиною, или люди оправливати, или на ловъ ѣхати, или поѣздити, или лечи спати; спанье есть отъ Бога присужено полудне; отъ чина бо почиваетъ и звѣрь, и птици, и челоуѣци.

„Хожденіе“ Даниїла Мниха.

Игумен Даниїл, родом, як думаютъ-гадаютъ, з Чернигівщини, на початку XII в. ходив на прощу в Святую Землю, коли вона на короткий час була в руках християн. Королем в Іерусалимі тоді був Булдуїн I, який до Даниїла відносився дуже прихильно. Даниїл зробив опис свого подорожу, дуже докладний і гарний, простою тодішньою книжною мовою, ясно, зрозуміло. Його „Хожденіе“ має більшу вагу, ніж сучасні йому західні твори цього роду. Даниїл описав Іерусалим, Галилею, Іордан і інші святі місця. Усюди видно розумну, мняку людину, що любить свій рідний край і поважа його діячів. Цікава й цінна, напр., така риса:

Азъ худый идохъ въ пятницу велику въ I часъ дня къ князю Балдвину и поклонихомся ему до земли; онъ же видѣвъ мя и призвавъ къ себѣ съ любовію, и рече: „что хочеши, игумене руський?“ позналъ бо мя добръ и любяше мя вельми, якоже быше мужъ благъ и смиренъ и не гордитъ мало. Азъ же рекохъ ему: „господине, княже, молюся тебѣ

Бога ради и князей дѣльма руськихъ, хотѣль бымъ и азъ поставити кандило (лямпаду) свое надъ гробомъ Господнимъ за вся князя наша и всю руськую землю, за вся християни руської земли“. И тогда же князь повелѣ мнѣ поставити свое кандило и съ радостью посла со мною мужа своего лучшого къ иконому Святого Воскресенія и къ тому иже держитъ Гробъ Господень..... Богъ тому послухъ (свѣдок) и святой Гробъ Господень. Въ всѣхъ сихъ мѣстахъ святыхъ не забывахъ именъ князей руськихъ, и княгинь ихъ и дѣтей ихъ, ни епископовъ, игуменовъ, ни всѣхъ християнъ николиже не забывалъ есмь въ молитвахъ, толико бо есмь поминалъ именъ ихъ, да тѣхъ и вписалъ есмь (на ектеніи), прочее же всѣхъ князей, боярехъ и християнехъ руськія земли, и отпѣхомъ же литургій всѣхъ 90 за князей и за бояръ, и за дѣти моя духовныя, и за правовѣрныя християны за живыя 50 и за мертвыя 40; быша же литургіи ты у Гроба Господня и во всѣхъ мѣстахъ святыхъ. Буде же всѣмъ почитающимъ писаніе се благословленіе отъ Бога и отъ святого Гроба Господня и отъ всѣхъ мѣстъ сихъ святыхъ, пріиметь бо мзду равную съ ходившими до святого Гроба Іерусалима и видѣвшими мѣста святая вся. Блаженъ бо видѣвше и вѣровавше; треблаженіи невидѣвше и вѣроваша.

Промови еп. Туровського Кирила.

Кирил (помер біля 1182 р.) був архиреем в Турові, що тепер маленьке містечко Мінської губернії. Талановита людина, він в численних для того часу творах проявив письменний хист і почуття природи.

3 казання на великдень.

Ныня солныце, красуясь, къ высотѣ восходитъ, и, радуясь, землю огрѣваетъ. Възде бо намъ отъ гробъ праведное солныце Христось.... Днесъ весна красується, оживляючи земное естество; бурніи вѣтри, тихо повѣвающе, плоды гобзують и земля сѣмена питающе зеленую траву рождаетъ. Весна убо красная вѣра есть Христова..... Ныня древа лѣторосли испущаютъ и цвѣти, благоуханія процвитають и се уже огради (сади) сладкую подавають воню, и дѣлатели съ надежею тружajúщися плододавца Христа призываютъ.....

3 казання, щоб до церкви ходили.

Вопрошу же ви и отвѣчайте ми: аще злато или серебро по вся дни раздавалъ быхъ, или медъ, либо пиво, не бысте ли приходили сами и другъ друга бысте варили (предваряли, оповіщали)?

Нынѣ же словеса божія раздавано, лучше паче злата и каменя драгого, и слажша паче меду и лишається ихъ не приходяче къ церкви. Тѣхъ же и злословлю, и укѣряю, яко же васъ приходящихъ хвалю и благословляю....

Послання митроп. Климента пресвитеру Өомѣ.

Одночасно з Кирилом Туровським жив митроп. Климент, перше чернець Зарубського монастиря поблизу Кіива, потім на короткий час Київський митрополит; помер він біля 1164 р. З його просторого, але досить темного і сухого листа до попа Өоми видно, що це людина була освічена; він навіть читав Гомера, Платона й Аристотеля. Не дарма про нього стара літопись каже, що це був такий „книжник и философъ, якого въ рускій земли не бьають“.

Азъ писавъ отъ Омира и отъ Аристотеля и отъ Платона, ижъ въ елиньскихъ нырѣхъ (містах) славнѣ быша, аще и писахъ, но не къ тебѣ, но князю и ктому ж нескоро. Богъ ми свѣдитель, яко не искушалъ того благоумія, но яко просто писавъ... Свѣдый сердца и бытѣя (Богъ) той единъ свѣсть, елико молихся, да быхъ избавился власти.....

З Волинської літописи

(по Ипатіівському спискові XIV в.).

Въ лѣто 6709 (1201 р.) начало княженія князя Романа Галицькаго. Романъ, одолѣвши всимъ поганьскимъ языкомъ, устремилъ бо ся бѣша на поганья, яко левъ, сердить же бысть, яко рысь, и губяше яко крокодилъ, и прехожаше землю ихъ, яко орель, храборъ бо бѣ яко туръ, ревноваше бо дѣду своему Мономаху, погубившему поганья Измаїлтяне, рекомыя половци, изгнавши Отрока въ Обезы (це б то Абхазію); тогда Володимиръ Мономахъ пилъ золотымъ шеломомъ Донъ, приѣмши землю ихъ всю і загнавшю окаяннѣныя Агаряны. По смерти же Володимера, оставшю у Сѣрчьяна единому гудьцу же Ореви посла и въ Обезы, река: Володимиръ умеръ естъ, а воротися, брате, поиди въ землю свою; молви же ему моя словеса, пой же ему пѣсни половецкія; оже ти не восхочеть, дай ему поухати зелья, именемъ евшанъ. Оному же обухавшю и восплакавшю, рече: «да лучше естъ на своей землѣ костью лечи, нели на чужѣ славу быти». И приде въ свою землю, отъ него родившюся Кончаку, иже снесе Сулу, пѣшь ходя, котель нося на плечеву.

Гарним літописним оповіданням про зілля евшан користувалися новіші поети,—з російських Майков, з українських Вороний.

Хоч це оповідання цілком однесено до половців, але те, що літописець їм зацікавився і докладно розказав його, доказує, яку велику вагу давали пісням в домонгольській Русі-Україні. В цім маленькім оповіданнячку чимало поважних дрібниць, напр., «рибою ожившю», що означає в Сирчанові оборотня, пив золотим шоломом воду з Дона, як в Слові о полку Игоря; «снесе Сулу», «п'їшь ходя», «котель нося на плечеву» — темні вирази.

Слово о полку Игоревѣ.

В 1185 р. скоїлась невеличка політична подія, яка дала величезний письменний здобуток: князь Новгород-Сіверський Игорь, з своїм братом Путивльським князем Всеволодом з невеличкою дружиною, не виждав підмоги, рушив на половців. Спершу йому пощастило. Він розбив передне сторожове військо; але коли половці насунули від моря лавою, то тікати було неможна, і завзяті русичі були в пень порубані, а князі пішли в полон. Згодом князь Игорь, з допомогою половчанина Овлура, утік з полону. Ця маленька випадкова пригода зробила великий вплив на двох письменників, — одного ченця, який зробив гарний опис події в літописі, а другого вояка дружинника, людину великого талану, на жаль, невідомого по йменню, який склав художне „Слово“, або оповідання про Игорів похід, оздобив його усіма фарбами тодішньої поезії й гарячим почуттям свого щирого серця, вельми прихильного до рідного краю. Цей чудовий по красі твір було знайдено в 1795 р. в одному рукописові і незабаром надруковано в 1800 р., а сам єдиний рукопис згорів у Москві в 1812 р. „Слово“ визвало величезну наукову літературу, багато перекладів на усі західні європейські мови, а також англійський переклад. Українці в цім славетнім „Слові“ почувують свій рідний край і рідну мову. Через те до нього звертались з великою прихильністю славні українські поети Шевченко і Руданський і славні українські вчені професор Київського університету Максимович, професор Львівського університету Огоновський, професор Харківського університету Потебня. Останніми двома зроблені гарні видання Слова з поясненнями великої наукової ваги.

Дві течії поезії в XII в.

(Початок Слова).

Не лѣпо ли ны бѣшеть, братіе,
Начати старыми словесы
Трудныхъ повѣстий

О плъку Игоревѣ,
Игоря Святославлича?
Начати же ся тѣй пѣсни

По былинамъ сего времени,
А не по замышленію Бояню.
Боянъ бо вѣщій,
Аще кому хотяше пѣснь творити,

То растекашеться мыслію по
дрегу,
Сѣрымъ вѣлкомъ по земли,
Шизымъ орломъ подь облакы.

Переклад Максимовича.

Чи не добре б було, браття,
Нам про Игоря війну
Заспівать жалібну пісню,
Як співали в старину?

А початись нашій пісні
По сьоголітнім ділам,
Не по умислам високим,
Як Боан той починав.

Плач Ярославни.

Копіа поють на Дунаи.
Ярославнынъ гласъ слышитъ;
Зегзицею незнаемъ рано кычетъ:

«Полечю, рече,
«Зегзицею по Дунаеви,
«Омочю бибрянъ рукавъ
«Въ Каялѣ рѣкѣ,
«Утру князю кровавыя его раны
«На жестоцѣмъ его тѣлѣ».

Ярославна рано плачетъ
Въ Путивлѣ на забралѣ,
аркучи:

«О, вѣтре, вѣтрило!
»Чему, господине,
«Насильно вѣши?
«Чему мычеша
«Хановськыя стрѣлки
«На своєю нетрудною крыльцю
«На моея лады вои?
«Мало ли ти башеть
«Горѣ подь облакы вѣяти,
«Лелѣючи корабли
«На синѣ морѣ?
«Чему, господине,
«Мое веселіе по ковылію развѣялѣ?»

Ярославна рано плачетъ
Путивлю городу на заборолѣ,
аркучи:

«О Днѣпре Словутицю!
«Ты пробилъ еси каменныя горы
«Сквозь землю Половецкую;
«Ты лелѣялъ еси на себѣ
«Святославлі насады
«До плѣку Кобякова.
«Възлелѣй, господине,
«Мою ладу ко мнѣ,
«А быхъ не слала къ нему
«Слезъ на море рано.»

Ярославна рано плачетъ
Въ Путивлѣ на забралѣ,
аркучи:

«Свѣтлое и тресвѣтлое слънце!
«Всѣмъ тепло и красно еси.
«Чему, господине,
«Простре горячюю своєю лучю
«На лады вои,
«Въ полѣ безводнѣ,—
«Жаждею имъ лучи съпряже,
«Тугою имъ тули затче?»

В Путивлі граді вранці рано
Співає, плаче Ярославна,
Як та зозуленька куче,
Словами жалю додає:
«Полечу, каже, зегзицею,
Тією чайкою-вдовицею,
Та по-над Доном полечу,
Рукав бобровий омочу
В ріці Каялі і на тілі
На княжім білім, помарнілім.
Омию кров суху, отру
Глибокіі, тяжкіі рани».
І квилить-плаче Ярославна
В Путивлі рано на валу:
«Вітрило, вітре мій єдиний,
Легкий, крилатий господине,
Нащо на дужому крилі
На вої любії мої,
На князя, ладо мое миле,
Ти ханові метаеш стріли?
Немало неба і землі
І моря синього? На морі
Гойдай насади-кораблі.
А ти, прелютій, горе, горе!
Мое веселіє украв,
В степу на тирсі розібгав».

Сумує, квилить-плаче рано
В Путивлі граді Ярославна
І каже: «Дужий і старий,
Широкий Дніпре, не малий!
Пробив еси високі скелі,
Текучи в землю половчана;
Носив еси на байдаках
На половчан, на Кобяка
Дружину твою Святославлю.
О мій Словитицю преславний!
Мое ти ладо принеси,
Щоб я постіль весела стлала,
У море сліз не посилала,
Слізами моря не долить!»
І плаче, плаче Ярославна
В Путивлі на валу, на брамі;
Святеє сонечко зійшло,
І каже: «Сонце пресвяте!
На землю радість принесло
І людям і землі, моєї
Туги-пудьги не розвело.
Святий, огненний господине!
Спалив еси луги, степи,
Спалив і князя і дружину,
Спали й мене на самоті!
Або не грій і не світи...
Загинув ладо—й я загину».

Игорь тіна з полону. Розмова його з Донцем.

Прысну море полуноци;
Идуть сморци мьглами,
Игореви князю
Богъ путь кажетъ
Изъ земли Половецкой
На землю Рускую,
Къ отню злату столу.

Погасоша вечеру зари.
Игорь спить,
Игорь бдить,
Игорь мыслию поля мѣритъ
Отъ великаго Дону
До малаго Донца.
Комонь въ полуночи

Овлуръ свисну за рѣкою:
Велить князю разумѣти.
Князю Игорю не бысть.
Кликну,—стукну земля,
Въсшумѣ трава,
Вежи ся Половецкѣи подвиза-
шася.

А Игорь князь
Поскочи горнастаемъ къ тростію,
И бѣлымъ гоголемъ на воду;
Въвржеся на брѣзь комонь,
И скочи съ него босымъ влъкомъ,
И потече къ лугу Донца,
И полетѣ соколомъ подь мѣглами,

Избивая гуси и лебеди
Завтроку, и обѣду, и ужинѣ.
Коли Игорь соколомъ полетѣ,
Тогда Влуръ влъкомъ потече.
Труса собою студеную росу:
Претръгоста бо своя брѣзая ко-
моня.

Донецъ рече:
«Княже Игорю!

«Немало ти величія,
«А Кончаку нелюбія,
«А Руской земли веселія».

Игорь рече:
«О Донче!
«Немало ти величія,
«Лелѣявшу князя на вльнахъ,
«Стлавшу ему зелѣну траву
«На своихъ сребреныхъ брезѣхъ,
«Одѣвавшу его теплыми мѣглами
«Подъ сѣнію зелену древу,
«Стрежаше его гоголемъ на водѣ,
«Чайцами на струяхъ,
«Чрънядьми на вѣтрѣхъ»...

Тогда врани не граахуть,
Галици помолкоша,
Сороки не троскоташа,
По лозію ползаше только.
Дятлове тектомъ
Путь къ рѣцѣ кажутъ.
Соловьи веселыми пѣснями
Свѣтъ повѣдають.

Л і т о п и с н е о п о в і д а н н я .

Літописне оповідання про похід Игоря не має такого початку про Бояна, яке в Слові, і плача Ярославни нема. Подія розказана просто, фактично, з богобоязливими думками про гріхи Игоря, що довели його до такої пригоди. Про те, як Игорь утік, літопись до-
воде такє:

Игорь Святославичь тотъ годъ бяшетъ въ Половцехъ. Половци же аки стыдящєся воеводѣства его и не творяхуть ему пакости, но волю ему дадохуть; гдѣ хочеть, ту ѣздяшетъ и ястребомъ ловашетъ. Сторожеве слушахуть его и чьстяхуть его, и гдѣ послашетъ кого, безъ прѣя (суперечки) творяхуть повелѣное имъ. Попа же бяшетъ привелъ изъ Руси со святою службою: не вѣдяхеть бо божія промысла, но творяшетъся тамо и долго быти. Но избави и Господь за молитву христїанську, имъ же мнози печаловахуться и проли-
вахуть же слезы своя за него. Будуцю же ему въ Половцехъ, тамо ся налѣзѣ мужъ родомъ Половчинь, именемъ Лаворь; и тотъ

пріямъ мысль благу, и рече— «пойду съ тобою въ Русь». Игорь же исперва не имашеть ему вѣры. Съ нимъ бо бѣшетъ тысячного сынъ и конюшій его, и та нудяста и глаголюща— «пойди, каяже, въ землю Рускую, аще восхоцеть Богъ избавить тя».... Князь же Игорь пріямъ во сердце совѣтъ ихъ и возыска бѣжати. Не бѣшетъ бо ему лѣзъ бѣжати въ день и въ ноцъ, иже сторожеве стрѣжахуть его, но токмо веремя таково обрѣте въ заходъ солнцю. И посла Игорь къ Лаврови конюшого своего, рече ему: «переѣди на эту сторону Тора (стара назва річки, де тепер Слав'янськ) з конемъ поводнымъ»; бѣшетъ бо свѣдчаль съ Лавромъ бѣжати въ Русь. Въ то же время Половци напилися бляхуть кумыса, а и бы при вечерѣ. Пришедъ конюшій повѣда князю своему Игореви, яко ждеть его Лаворъ. Сей же вставъ, поклонися образу Божію, взяма на ся крестъ, икону и подойма стѣну и лѣзе вонъ. Сторожемъ же его играющимъ и веселящимся, а князя творяхуть спяща. Си же пришедъ къ рѣцѣ и перебредъ, и всѣде на конь, и тако пойдоста сквозъ вѣжа. Се же избавленіе створи Господь въ пятокъ въ вечерѣ. И иде пѣшь 11 день до города Донця (поблизу теперішнього Харькова) и оттолѣ иде во свой Новгородъ.

(Полн. собр. Русск. лѣтоп., т. II, ст. 134; Ипатіівська літ.).

Переклад Степ. Руданського.

„Ой, Донче мій, Игорь каже,	Одівав туманом теплим
Не мало тобі слави,	По-під деревами;
Що милував ти на хвилях	Стеріг його ти гоголем
Сина Святослава,	На воді при вітрі,
Що стлав траву зелену	Чайками на бистрих струях,
По-над берегами,	Черняддю в повітрі....

Розмова Игоря з Донцем повна чудової краси; складена вона по якому-небудь стародавньому народньому зразку. В українських піснях така розмова зустрічається не раз, напр. (Чубинськ., т. V, 1013):

А я молоденький на Україні
 Наповаю коня з широкого Дніпра,
 Називаю Дніпро рідним братом:
 «Ой, ти, Дніпро-брате, скажи мені правду,
 Ой, скільки у тебе річок упало?»
 — Ой, упало у мене річок сорок чотири.....

Погоня за Игорем.

А не сорокы встрокоташа:	Їздить Гзакъ съ Кончакомъ.
На слѣду Игоревѣ	Молвить Гзакъ Кончакови:

«Аже соколъ къ гнѣзду летить,
«Соколича рostrѣляевѣ
«Своими злачеными стрѣлами».
Рече Кончакъ ко Гзѣ:
«Аже соколъ къ гнѣзду летить,
«А вѣ соколца опутаевѣ
«Красною дѣвицею.»

И рече Гзакъ къ Кончакови:
«Аще его опутаевѣ
«Красною дѣвицею,
«Ни нама будетъ сокольца,
«Ни нама красны дѣвице;
«То почнуть наю птици бити
«Вѣ полѣ Половецкомъ.»

З листа єп. Симона († 1226 р.) до Полікарпа.

Симон, чернець Печерської Лаври, потім єпископ Володимирський, написав для печерського патерика ¹⁾ 8 оповіданнів про печерських ченців і повість про початок Печерського монастиря, в якій згадує про грецьких майстрів, що працювали в Лаврі. Як щиро він любив рідний край, видно з його листа з далекого північного Володимирю до ченця печерського Полікарпа.

..... Азъ быхъ радъ оставить свою єпископію и работать игумену (Печер. манаст.). Не вѣси кая вещь обдержить мя, и кто не вѣсть мене грѣшного єпископа Симона, и соборныя церкви красоты володымерськія и другыя суздальськія церкви, иже самъ создахъ, колико имѣта градовъ и сель, и десятину собирають по всей земли той и тѣмъ всѣмъ владѣеть наша худость. Се вѣсть бо глаголю тебѣ, яко всю сію славу и честь яко калъ вмѣнили быхъ, и аще бы ми сметнемъ валятися вѣ Печерскомъ монастыри и попираему быти челоуѣки, или единому быти отъ убогихъ предъ враты честныя тоя лавры и сотворитися просителю; то лучше бы ми временныя сія чести единъ день вѣ дому Божія Матере, паче тысящъ лѣтъ.....

(Буслаевъ, Историч. Христом., 1861 р.).

Слово о погибели руския земли.

В 1891 р. Лопарьов знайшов і видав коротенький гарний твір невідомого письменника з початку XIII в. Хоч в цім „Слові“ згадуються північні два князі Ярослав Переяслава Заліського 1212 — 1238 і його брат Юрій Всеволодович Владимирський 1219 — 1238 р., але по змістові й формі, по великій повазі до Володимира Мономаха видно, що автор належав до київського

¹⁾ Патериками звались збірники житій святих; печерський патерик був складений в XII в. на ыштат византійських; на Україні він довго був в великій повазі й поширенню.

письменства і його патріотичне почуття криється на півдні, зруйнованим татарами. „Слово“ має постать вступу до якогось то великого твору, який або загубився, або автор його залишив, обмежившись початком. Написано „Слово“ біля 1238 року. (Памятн. древн. письменности, 1892, т. LXXXIV).

О світло світлая и украсно украшена земля русская и многими красотами удивлена еси, озера многими удивлена еси, рѣками и кладязьми мѣсточестными, горами крутыми, холмы высокими, добровами чистыми, полями дивными, звѣрьми различными, птицами безчисленными, дома церковными, и князьми грозными, бояры честными, вельможами многими, всего еси наполнена земля русская и правовѣрная вѣра христіанская.

Отселѣ до угорь и до ляховъ, от чаховъ до ятвязи, и отъ ятвязи до литвы, до нѣмецъ, отъ нѣмецъ до корѣлы, отъ корѣлы до Устюга, гдѣ тамъ бяху тоймици погани и за дышучимъ моремъ, отъ моря до болгарь, отъ болгарь до буртась, отъ буртась до черемись, отъ черемись до мордвы, то все покороено было Богомъ крестіянскому языку поганскія страны великому князю Всеволоду, отцу его Юрію, князю киевському, дѣду его Володимеру Мономаху, которимъ то половци дѣти своя ношаху въ колыбели (лякали), а Литва изъ болота не выникаху, а Угри твердяху каменныи горы желѣзными вороты, абы на нихъ великий Володымеръ тамо не выехалъ, а нѣмци радовахуся, далече будуче за синимъ моремъ; буртаси, черемиси, вяда и мордва боргничаху на князя великого Володымера, и жюръ Мануиль Царегородскый, опась имѣя, поне и великия дары посылаша къ нему, абы подъ нимъ великий князь Володымеръ Царягорода не взялъ.

А въ ты дни болѣзнь крестіянномъ от великого Ярослава и Володымера и до пынѣшняго Ярослава, и до брата его Юрія князя Володымерского.

Апокрифи й повісти.

З початку христіянства улюбленим читанням стали апокрифи, або ріжні оповідання про Христа, Пресв. Богородицю, апостолів, святих, про Адама й Єву, патріархів, Давида, Соломона, про рай і пекло. Під біблійними іменнями йшло багато усяких східніх казок, найбільш индійських, які позаходили з давен давна через Персію й Аравію в Візантію, а далі з Візантії на Русь. Де-які апокрифи одбилися в народніх казках і піснях; инші прийняли тільки легке пофарбування українською мовою; багато збереглося їх в старих рукописах на церковно-слов'янській мові. Найбільший збірник апокрифів українсько-руських належить славнозвісному галицькому вче-

ному й письменникові Ів. Франкові; видано у Львові в 1896 р. в 4 томах.

Одночасно в південній Русі-Україні здавна ходили повісті ріжного походження—одні східного—індійського, другі південного—византійського, треті західного—польського. Є вказівки на Повість про троянську війну, якої збереглося де-кілька списків, далі була колись дуже розповсюджена Олександрія з фантастичними байками про македонського царя Олександра; була відома в українських редакціях стара повість про попа Івана і його індійське царство і др. На старі укр. повісті тільки в останні часи стали звертати увагу. (Див. IX і X т. Запис. Київ. наук. товар.).

Р і з д в о п о а п о к р и ф у.

Неподалеку того вертепу були пастухи, которые овечки пасли, почули той голосъ прекрасній ангельській и небо світло и вся трава умиленна, и освѣтила ихъ ясность Божия. Козлища с поточка воду пиюще, овечки кротко стояще в небо позирають. Видѣвши то пастухи такое преславное чудо, здумали ся вельми, що бы то было и рекли между собою: «братіє, нѣгди у нашемъ повѣтѣ ви-флеемском того не бувало, що то ся днесъ стало». И ту ангель Господень явися имъ и рече: «что стоите, въ небо смотрите? днесъ спасение всему міру бысть и сталося: народився царь всему свѣту». Послышавши пастухи наполнилися великой радости и узавши ягняток двое прекрасныхъ пришли до вертепу и увидѣли тамъ ясность великую и запахи предивніи и отрочатко, лежащее у яслах, свѣтящееся ясно, яко солнце, и Пречистую святую сѣдящую прекрасно, и видѣли звѣзду на челѣ Пресв. Богородици барзо ясную и приступили и рекли: «Слава тебѣ, небесна панно, ижъ то вертепъ небомъ стался», и подошли и поклонилися Христу и Матери его, такъ тыжъ и Осифови, и освятились пастушки и сподобилися ласки Божией; ту имъ миле Пречистая подяковала. (Франко, Апокрифи, II, 120).

Апокрифи з таким мяким почуттям зайняли велике місце в старім книжнім письменстві й в народній словесності; вони мали багато читачів і часто-густо оброблялися співцями в духовні вірші, колядки й щедрівки.

Х о ж д е н і е Б о г о р о д и ц и п о м у к а м .

Люди за старі часи вельми були зацікавлені пеклом і раєм. Було складено велике число ріжних оповіданнів про те, що святі або грішні люди бачили в пеклі і в раю. Особливо було поширено старе християнське оповідання «Хождение Богородицы по мукамъ». Це оповідання дуже було поширено і на Україні. В де-яких руко-

писах Богородиця, ходючи по геклу, завітала в 20 таких місць, де мучились грішники. В коротких словах можна для ознайомлення з цим пам'ятником старовини обмежитись його початком і двома-трьома особливо цікавими дрібницями його тексту.

Єдиного часу молилася Пречистая Богородиця Сину своєму и Богу нашему, просячи: «Господи, Боже мой, зошли до мене свя-таго архангела Михаила, абы мнѣ отворилъ пекло и показаль вси муки преисподніе, въ которыхъ людіе за грѣхи мучатся». Тогда сниде арх. Михаилъ и съ нимъ множество ангеловъ....

Видѣла пр. Б. людія: стремьглавъ висять, вельми кричать, и звѣри дикіе ядять и. И рече Михаилъ: тии то суть, которые слухаютъ подь чужими домами и зводятъ сосѣда зъ сосѣдомъ, об-мовляютъ злыми словами....

Видѣла пр. Б. пламень, а въ немъ лежать и горять множе-ство людей.... И рече Михаилъ: тии суть оспалии лѣнныи встати до церкви на молитвы и на праздники урочистые.... Рече пр. Б.— «А когда коли хто хворий не може встати»? Рече Михаилъ: «тому отпущенный тотъ грѣхъ будетъ»....

Видѣла пр. Б. ланцугами много людей за языки побрано. И рече Михаилъ: тии то суть, которые дармо клянутъ, ненавидять, хулниці, клеветниці, кривоприсязци и лихвари....

Видѣла пр. Б. человекіи, а ихъ звѣри трехглавые ѣдять.... И рече Михаилъ: тии то суть дяки, что читаючи лжуть....

И видѣ пр. Б. множество лежащих черви ядять.... И рече Михаилъ: тии суть души патріархове, епископи, игуменове и вся старшина, которіи оболкошася во святительскій чинъ, а воли бо-жої не творили....

Видѣла пр. Б. озеро огнистое, а въ немъ множество народа. И рече Михаилъ: тии то суть цари, князи, кроли, гетманове и вси преложниие, которые не чинили воли божої и надъ убогими не мѣли змилованія....

(Записки Наук. Товар. в Katsi, 1908, II).

Моленіе Даниїла Заточника.

Моленіе, або, як воно иноді зветься, „Слово“ Данила Засланця вельми улюблений і поширений письменний твір старої Руси-України, але дуже загадковий. Невідомо, коли він складений; думають-гадають, що в XIII ст.; невідомо, хто його склав, і навіть є сумніння, та чи був коли такий Данило Заточник, або засланець, а, може, це тільки сама літературна постать. Зміст такий, що якийсь то Да-нило, по наговору злих людей, був засланий князем на далеку північ на озеро Лаче (в Олонецькій губ.), і ось він пише своєму князеві Слово, в яким скаржить на свою недолю, на ворожих йому бояр,

мимохідь ганьбить улесливих жінок. Моленіє дуже подобалось старим людям найбільш через те, що воно цілком складено з приказок та прислів'їв, часом влучних і гострих. Взагалі „Моленіє“ має тісний зв'язок з дуже поширеними старими збірниками прислів'їв—„Пчелами“, що за давні часи позаходили з Візантії на Русь-Україну.

Княже, господине мой, не лиши хлѣба нища мудра, не вознеси до облакъ богатаго безумна, несмысленна; нищъ бо мудръ, яко злато въ калнѣ сосудѣ, а богатъ красенъ, несмысленъ—то аки паволоचितое зголове, соломы наткано. Господине мой! не зри внѣшняя моя, но зри внутренняя: азъ бо одѣянїемъ есмь скуденъ, но разумомъ обиленъ; юнъ возрастъ имѣю, а старъ смысломъ: быхъ мыслію яко орель паряй по воздуху. Но постави сосуды скудельничьи подъ потокъ капля языка моего, да накаплютъ ти сладчайши меду словеса устъ моихъ.... Княже мой господине! не море топить корабли, но вѣтри колыблють, а не огонь творить разженіе желѣзу, но надыманіе мѣшное; тако же и князь не самъ впадаетъ во многія вещи злыя, но думцы вводятъ, съ добрымъ бо думцею князь висока стола додумается, а съ лихимъ думцею и малаго стола лишень будетъ.... Азъ бо, княже господине, ни за море ходилъ, ни отъ философъ научился, но быхъ, яко падая пчела по различнымъ цвѣтомъ и собирая медвеный сокъ, тако и азъ по многимъ книгамъ собралъ сладость словесную....

(Слово Даниїла Заточника, під ред. проф. Шляпкина, 1889 р.).

Л у ц і д а р і й.

Луцидарій зложений в XII в. в Німеччині, звідкіль він перейшов у Чехію, Польщу, Білорусію; на Україну позаходив з ріжних країв—з Польщи і Білорусії. Зміст такий: учень питає вчителя, або майстра, звідкіль пішов світ, сонце, місяць, хто вперше царював, скільки часу був Адам в раю, де пекло і т. д., а майстер коротенько одповіда йому на усі питання,—ціла енциклопедія усяких відомостей, нікчемних з погляду науки; але старі люди дуже їми цікавились і довіряли їм цілком, бо в старі часи сумління, або критики не було.

Учень. Як первого ангела звано?

Майстер. Люцифор; того Бог красно сотворилъ; ажъ роспишавши всякою пихою и чрезъ великую красу и пиху помыслилъ Богу ся рівняти; тоди зверженъ з неба аж до горячого пекла под землю; былъ в неби поль години.

Учень. Як звано диявола, котрий Еву прельстилъ?

Майстер. Квизма Люлемъ, то есть одинъ з княжатъ пекельныхъ.

Учень. На сколько частей свѣтъ сей есть раздѣлень?

Майстер. На 4 части—Азія, Европа, Африка, Америка. (Далі докладно про кожную сторону).

Учень. Отколы зима приходить?

Майстер. Зимою быжить солнце боком низко и отъ насъ далеко і т. д. (Карскій, Малорус. Луцідарій, 1906, і Франко в IV т. Збірника апокрифів.).

Українські літературні течії XVI—XVII в.

Дякуючи федеративному складові старої України, в XVI в. в культурному напрямі піднялось єднання в церкві, суспільстві й письменстві в формі живих взаємних відносин західної й південної Руси, Білорусії й України. Обмежуючись Україною, треба зауважити дві головні течії просвітнього і літературного життя, — ранішню острожську в першу половину XVII в. і пізнішню київську в другу половину цього віку. В першу перевишали византийсько-слов'янські впливи, в другу—впливи латино-польські. В обидва періоди письменство мало великих діячів і невтомних трудовників слова.

Хронологія Андрея Римши 1581 р.

Хронологія Римши, занадто коротенька і вельми рідка книжечка, надрукована була в Острозі на Волині; знову цілком передрукована в 1883 р. в І т. «Описаній славяно-руських книгъ» Каратаєва. Позаяк «Хронологія» дуже коротка, а по змістові цікава що до віршів і тлумачення назви місяців, то й тут вона цілком передруковується, тим більш, що і книжка Каратаєва тепер стала бібліографічною рідкістю.

Которогося мѣсяца што за старыхъ вѣковъ дѣло короткое описаніе.

Мѣсяца сентебрия, по гебррейску елюль, просто вресень.

Двадцать четвертого дня мѣсяца сентебрия

Дороблень Еросолимъ, сталася речъ добра.

Мѣсяца октоврія, по гебррейску тышри, просто паздерникъ.

Арха (ковчег) з Ноемъ на горѣ станула на суши,

Другій потоп не будетъ, такъ намъ Писмо туши.

(Октоврія 16 дня).

Мѣсяца ноемврія, по гебрѣйску маргеусамъ, просто грудень.

Жидамъ свято уставилъ тутъ царь Іеревеамъ,
Мы о свои не дбаемъ, невельми жъ добре намъ.

(Ноемврія 15 дня).

Мѣсяца декаврія, по гебрѣйску хашлеу, просто просинець.

Въ томъ мѣсецы Іисусъ Христосъ народился намъ,
Нехто иный тотъ избавилъ души наша самъ.

(Декеврія 25 дня).

Мѣсяца генуара, по гебрѣйску тебет, просто стычень.

Чужоземскіе мудрецы Христа привитали,
Злато, ладанъ и миру, яко пану, дали.

(Генуара 6 дня).

Мѣсяца февраля, по гебрѣйску себат, просто лютый.

Смотри якъ то голубка Ноаху служила,
Мы обач недбаемъ, только бъ злость плужила.

(Февраля 18 дня).

Мѣсяца марта, по гебрѣйску адар, просто марець.

Въ томъ месецы Господа жида крижовали,
Собѣ лихъ, намъ добро тымъ паномъ зъеднали.

(Марта 25 дня).

Мѣсяца апріля, по гебрѣйску нисак, просто кветень.

Жидове сухо прошли Чирвоное море,
Кормилъ ихъ Богъ на пуци, не было имъ горе.

(Апріля 14 дня).

Мѣсяца мая, по гебрѣйску іаръ, просто май.

Ной арху готуетъ Божимъ повелѣньемъ,
Абы въ потопъ не сгнулъ съ своимъ поколѣньемъ.

(Мая 10 дня).

Мѣсяца іюня, по гебрѣйску сыванъ, просто чырвень.

Ужо воды всехъ топятъ, Ноахъ въ корабль вошолъ,
Знать, ижъ Богу клапался, протъ ласку знашолъ.

(Іюня 26 дня).

Мѣсяца іюля, по гебрѣйску тамусъ, просто липецъ.

Моисей побилъ таблицы зъ приказаньемъ божимъ,
А мы грѣшимъ што часокъ, ни ся страхомъ трвожимъ.

(Іюля 16 дня).

Мѣсяца августа, по гебрейску аовъ, просто серпень.

Въ томъ месецы Ааронъ умеръ, Божій іерей,
Того собѣ наприкладъ ты, попе, завжды мей.

(Августа 1 дня).

(Каратаевъ, Опис. слав.-рус. книгъ, I, 216).

Статут першої братської школи.

В 1586 р. у Львові народилась перша братська школа з статутом, затверженим двома патріярхами—антиохійським Іоакимом і царьгородським Іеремією. В будуванні школи участь брав увесь політій народ, навіть убогі вдовиці. Статут складено з 20 §§, ретельно обміркованих. Особливо характерні ці §§:

§ 1) Дидаскаль или учитель маеть быти благочестивъ, разумень, смиренномудрий, кротокъ, воздержливый, не пьяница, не лихоимецъ, не сребролюбецъ, не гнѣвливъ, не зависникъ, не смѣхостроитель, не срамословецъ, не пособитель ересям, но благочестію поспѣшитель.

Мають бити приставлены отъ братіи два человекъ, искусные ради строенія школьного, да соглядають науки и дѣль дидаскаловыхъ благихъ и лукавыхъ: еже бо сѣть человекъ, то же и пожнетъ. И тымъ братіямъ маеть быти данъ реестръ поль печатию братскою, въ который мають дидаскалы вписовати дѣти, данные до науки, и ведлугъ лѣтъ и науки маеть быти и заплата имъ, то есть дидаскаламъ.

§ 2) Дидаскаль, взявши порученное ему дѣтище, маеть его учить съ промысломъ добрымъ науки, за непослушенство карати, но по силѣ, не распустне, но покойне и смирено....

§ 4) Богатыи надъ убогими в школѣ нѣчимъ висшіи не мають бити, только самою наукою, плотією же равні вси....

§ 5) Учити дидаскаль и любити маеть дѣти вси заровно, як синовъ богатихъ, такъ и сиротъ убогихъ, и которіе ходять по улицамъ, живности просячи....

§ 12) Повиненъ будетъ дидаскаль учить отъ грамматики, риторики, діалектики и отъ прочихъ внѣшнихъ рѣчей...

§ 19) Въ школѣ мають быти дѣти раздѣлены на трое: одни, которіи учать словъ познавати и складати; другіи—которіи будутъ учить читати и на память многихъ речій учить, третіи—которые будутъ учить, читаючи викладати, разсуждати и разумѣти...

(Акты Южн. и Запад. Россіи, II, § 151).

З листування Віленського і Львівського братств 1588 р. й 1619 р.

Православні братчики-українці, галичани, білоруси—по ділам церкви й освіти в XVI—XVII віках піддержували живі зносини і допомагали еден другому в освітніх справах, на що є багато вказівок в старих актах, граматах та листах, напр., такий коротенький лист православних білорусів з Вільни до православних у Львові:

Отець истинного Свѣта, иже день устрои и ноць просвѣти, Богъ единъ трисолнечный свѣтъ да освѣтитъ и укрѣпитъ сердца ваша, яко ходити вамъ достойнѣ Богу, всякомѣ дѣлѣ блазѣ плодоноснѣ... Посласте намъ начало писаній грамматическихъ языка греческого и словенского, наказующе ны да пріймемъ со благорозуміемъ. Сіе убо разсмотрѣвше достойно, молихомъ Спаса нашего, да совершитъ благодать сію... Исърста рещи сто или двѣсти книгъ пошлите намъ, учинивши имъ цѣну слושную, а мы съ подякованнемъ вашей любви возвѣщенная (це б то уплату грошей) пошлемъ. При нихъ и дьяка или дву, могущихъ достойне научити, молимъ пошлите, имъ же здѣ житѣ и всякъ достатокъ въ потребу тѣлесную достойне будетъ. О сихъ и прочее молимъ, яко же во всемъ избыточувствуете, вѣрою и словомъ, и разумомъ, и всякимъ тщаніемъ, и любовію къ намъ. А яко да согласни и благопотребни другъ другу устроимся, посылаемъ вашему братолюбію тридесять книгъ Порядка или Чина братства нашего, отъ нихъ же едину, молимъ, прочтите предъ всією братією. И паки книгу Маргаритъ посылаемъ вашему благоразумію, юже любовне пріймите. Богъ же мира будетъ со всіми вами во вѣки. Аминь. (1588 р.).

Возлюбленніи намъ о Христѣ Господне братія. Лѣта 1617 Божією помощію сооружихомъ каменный домъ школьный, въ пять училищъ раздѣленный, отъ нихъ же во трехъ латинская наука иновѣрными (скудости ради своихъ) нѣмцами четется, въ четвертомъ русская, пятое во славенского и греческаго языка наказаніе; въ нихъ же всѣхъ своего рода и благочестія трудолюбны учителя имѣти промышляюще посылахомъ, молихомъ и убѣждахомъ; донинѣ обаче соизволенія ихъ не уллучихомъ... Коли таковыхъ мужей близъ васъ увѣсте, намъ препослете.... Молимъ преслати намъ книги греческого звода, минеи, тріоди, шестодневецъ и охтайкъ и иніи церковныи... Обѣщаемъ нужная воспслати. (1619 р.). (Акты Зап. Рос., IV, I, 5, 6, 506).

З благословенної грамоти ієрусалимського патріярха Теофана Львівському брацтву 1620 р.

.....Смотрѣніемъ Господнимъ сущу смиренію нашему во градѣ Кіевѣ пріиде къ намъ благоговѣненъ мужъ Памво Берында, извѣствуя

намъ о вашей любви, яже внутрь ко Богу и яже виѣ къ ближнимъ, оплотомъ наказаній училищныхъ и изображенія книгъ художествомъ типографскимъ. Сія увѣдѣвши и Богу благодареніе возсылающе, духомъ зѣло радуемся и ваше тщаніе и усердіе похваляемъ. (Акты Зап. Рос., IV, 508).

Вірша Герасима Смотрицького

(в передмові до Острожської Біблії 1581 р.).

Славне в історії українського друкарства перше видання Св. Письма в Острозі на Волині в 1581 р. за допомогою кн. Константина Острожського має передмову, написану Герасимом Смотрицьким, батьком талановитого пізнішого письменника Мелетія Смотрицького.

Написав Смотрицький передмову через те, що бачив «въ писанняхъ иноя церкве и языка предсловіа о зацности и пожитку слова Божія». Передмова філософична, суха й темна, і сам автор визнає, що він «изрещи не можетъ». В кінці передмови простора вірша з поясненням, чого видана Біблія, і з похвалою видавця князя Острожського.

В той час, як Римша писав силабичим розміром, як тоді писали польські письменники, Герасим Смотрицький писав вірші рифмованою прозою; тільки сама рифма і надає характер вірша. Незабаром силабична форма взяла верха.

Всякого чина православный читателю,
Господу Богу благодареніе воздамо, яко благодателю,
Сподобилъ убо насъ, аще и напоследокъ лѣтомъ
Познати волю свою съ благимъ отвѣтомъ.
Въ се время и лѣто плача достойно
Ужасается, сіе зря, сердце богобойне:
Якихъ много сопостать, якихъ хищныхъ волковъ,
Бѣсовскихъ навожденій еретическихъ полковъ.
Богъ же положи въ сердце благовѣрна князя,
Да имъ явить намъ душеспасни стезя,
Восточныя церкви въ русійскомъ народѣ....
Владимеръ бо свой народъ крещеніемъ просвѣтилъ,
Константинъ же благоразумія писаніемъ освѣтилъ...
Ярославъ зиданіемъ церковнымъ Кіевъ и Черниговъ украси,
Константинъ же единую соборную церковь Писаніемъ взыска.
Больше о семъ недоумѣю, ниже дерзаю писати,
Многи бо о семъ множае могутъ и лучше сказати,
Паче же польска кроника и руський лѣтописецъ....

„Ключь царства небесного“ Герасима Смо- трицького 1587 р.

Ключ—невеличкий твір, написаний міцно, але почасти темно. Уся книжечка нагострена проти папи римського. Посвята молодому синові кн. Острожського. Початок філософичного змісту. Форма важка; але думка цікава й гарна, думка про сохраннысть сили в життю людей, що ніщо не гине, а все має свій наслідок в нащадках, та сама думка, яка знайшла яскравий вираз у віршові А. С. Пушкина «Мгновенной жатвой поколѣнья».

Тривалість мира й народу.

Ижъ мало не всѣ рѣчи створенные отъ початку свѣта, за предивнымъ устроєніємъ ихъ Творца, преходити едины по другимъ и премєняться и гинути мусять. Едины въ единомъ округу лѣта, иные въ колку десять, ажъ и до ста и далѣй. Ачь естество или натура ихъ не гинеть. Кгдижъ прошлому подобное вырастаетъ и родится едино зъ другого. Также и народъ людскій, которому всѣ тие рѣчи суть подручни и поданы,—высоколетаючіе птицы, глубоко плаваючія рыбы, быстро скачучіе звѣри, и все иное подъ ноги ему есть покорено, и то также менитися только не гинути мусить, едины коротко ли, долго ли на свѣтѣ побывавши, до общее матере своеє ворочаются, а иные на мѣста ихъ наступятъ; итакъ въ томъ Воля Божія дѣтєся и дѣятися будетъ ажъ до скончанія свѣта. А Ведже вѣрние а добродѣтельные только смертію зъ дочасного на вѣчноє премѣняются, а иные пакъ якобы и не умирають, бо мудрець такъ написалъ: родивый чада не умираеть, кгдижъ себѣ подобного отъ сѣмени и церкви своей наслѣдникомъ по собѣ зсоставляетъ... (Архивъ Юго-Зап. Россіи, VII, 232).

Промова Івана Мелешка (1589 р.).

Промова Мелешка—занадто цікавий українсько-білоруський політичний памфлет, пам'ятник цілком літературний. Буцім то Мелешко, каштелян мозирський і смоленський, сказавцю промову на варшавському сеймі в 1589 р. в присутності самого короля Сигізмунда III; в дійсності на цьому сеймові не було ніякого Івана Мелешка, бо ймення його вчасників відомі, і саме ймення видумано, головна річ—на сеймові такої промови не могло й бути через її занадто гострий зміст. Промова має одначе не тільки літературну, а теж і історичну вагтість, бо ясно вказує, яке незадоволення панувало в південній і західній Русі в кінці XVI в. політичним становищем того часу і яку велику роллю приписувано тоді німецьким впливам на поляків.

Найяснійші панове! Виїхавши з дому, я благав Бога здоровим приїхати до вас і привітати вас. Мені судилося засідати з вами вкупі, а я ніколи на сейму не бував і короля його милости не бачив; тільки за небіжчиків старих князів, що королювали, великих промов не бувало, попросту говорили від щирого серця, політики не знали, а правдою прямо кидали. Королі полюбили німців більш за нас і роздали їм наші здобутки. Сигизмунда короля й за людину неможна лічити, бо назвався ляхом і зруйнував Волинь і Підляссе. Дорога пам'ять Сигизмунда першого, що не любив ні ляхів, ні німців, але щиро любив Литву й нашу Русь. За його часи було добре жити, хоч і не мали такі одежі, а де-хто й без штанів гуляв, за те сорочки були до кісток і шапки до пояса; коли б діждати ще такого часу. Я й сам, коли уберусь добре, то моя жінка, пані Мстиславська, не надивиться на мене. А що німці, то помішались з ляхами і все лихе королям, Речі Посполитій і панам радять і каламутять. Коли йде німець або його жінка, то каблучками стукотить, шелестить і пахощами воняє... Правду казати, не так винен король, як його радні баламути, що сидять біля його та крутять. Багато тут є таких, що хоч і наша кость, да собачим м'ясом обросла й воня; вони то нас ведуть, Річ Посполитую гублять... А коли б такого чорта та в морду! Багато шкоди ще від того, що в услуженні держать ляхів; дай йому сукню, годуй його жирно, а служби не питай. Пан за стіл, і слуга за стіл; пан за борщ, а слуга за товстий шматок м'яса; ти за пляшку, а він за другу... Позаводили гологузих курей, почали пекти різні торти з мигдалем, а за мої часи таких витребеньків не було. Смачною страву уживали,—гуску з грибками, вутку з перцем, печінку з цибулею, а то й рижову кашу з шапраном. Венгерського не уживали, а тягли мед та горілочку. (Череклад). (Акты Южн. и Зап. Рос., II, № 158).

Князь Константин Острожський.

Князь Константин Константинович Острожський—величня історична постать, один з найкращих синів українського народу. Людина надзвичайної сили і заможності, він мав на Волині, в Поділлі і в Галичині біля 300 городків і до тисячі сел; Київський воевода, кн. Острожський мав ще більше багатство освіти, щире серце і велику любов до рідного краю. Народився він в 1516 році, а помер в 1608 році в глибокій старості.

Кн. Конст. Острожський.

Він давав кошти на видання книжок, корисних для українського народу, підтримував українських письменників, гаряче обороняв православіє від утисків католиків і уніятів, утворив дві друкарні і багато шкіл. За його домогою і на його кошт була в 1581 р. вперше надрукована повна Біблія, що в свій час було великою послугою українському народові.

1.

**З листа князя Конст. Острожського до Володимирського
еп. Ипатія Потєя.**

.....«Всякъ человекъ во всемъ времени житія своего долженъ тчатися, дабы могъ быть размножителемъ и любовникомъ хвалы Божія, аще же кто и до конца быть не можетъ, ино абы приобщителемъ або участникомъ ея быть могъ. И я, ижъ за великими трудностями моими, маючи на себѣ бремя тяготы внѣшнихъ вещей, хотя жъ не могъ быть конечнымъ милостникомъ и упражнителемъ, однако же съ повинности моее христїанской, отъ давнихъ часовъ была у мене хуть такая, которая и до сихъ часовъ еще не устаєтъ и овшемъ ся распалаєтъ, абыхъ въ такому упадку, зныщенію и опущенію матки нашей церкви святой соборной и апостольской восточной угляжовалъ и розважалъ и розмышлялъ, вынайдуочи такой способъ и початокъ и приступъ, черезъ который бы церковь до першого свого пункту и цѣлю прійти и застановитися могла»...

Далі кн. Острожський каже, що, маючи на думці поїхати за кордон в далеку країну «для улѣченія здоровья своего тѣлесного», мабуть, в Італію, бо «понедалеку обрѣтаєтся папа римський», він дуже рахує, щоб Ипатій Потєй порадився з польським королем, з московським царем і українськими архиреями і скликав собор, на якому б обміркували добре церковні справи, що на погляд славетного князя треба зробити негайно.

«Бо то есть явно вашимъ милостямъ всимъ, яко се люде наше религії згоршили, и такъ суть въ набоженствахъ своихъ оспалы, лѣнны, недбалы, ижъ не только абы мѣли постерегать церковь свою, але ще сами многіє насмѣваючися зъ нее и опускаючи до rozmaityхъ сектъ утекають... А не отъ чего иншого размножилося межы людьми такое лѣннество, оспалство и отступленіе отъ вѣры, яко наибольшей отъ того, ижъ устали учителя, устали проповидачи слова Божого, устали науки, устали казанья, а за тымъ наступило зныщенье и уменьенье хвали Божое въ церквѣ его, наступилъ голодъ слуханья слова Божого, наступило затимъ отступленіе отъ вѣры и закону... Все опроверглося и упало; со всехъ сторонъ скорбь, ситованіе и бѣда, и если се далѣй почувать не будемо, Богъ вѣсть, што съ нами будетъ въ конецъ».

Кн. Острожський в кінці свого щирого послання додав ще 8 артикулів, або своїх бажаннів що до поліпшення української православної церкви. Ці артикули мають значіння заповіту великого українського діяча кінця XVI віку:

1) Щоб при всьхъ обрядахъ, яко церковъ восточная держить, вцалѣ zostали.

2) Щоб не було примусу для переходу в католицьку віру.

3) Щоб православні мали таку ж до себе пошану в Польщі, як і католики.

4) Щоб до Московського (царя) й до Волох послати, жеби ся на одно з нами згодили.

5) Щоб патріархів освідомити, аби єдиним серцем Бога хвалили.

6) Потреба тежъ поправи нѣкоторихъ рѣчей въ церквахъ нашихъ, а звѣща около вымысловъ людськихъ (проти забобонів).

7) О закладанні школъ и наукъ вольныхъ, а звѣща для пвиченья духовныхъ, пильно потреба, же быхмо имѣли учоные презвитеры и казодѣи добрые; бо за тымъ, ижъ наукъ нѣтъ, великое грубѣянство въ нашихъ духовныхъ умножылося.

2.

До усих православних християн.

Вказавши на те, що його, князя, «въ здѣшнемъ краю за начальника въ православію быти менять», хоч він сам себе й не лічить таким оборонцем, кн. Острожський повідомляє православних, що митрополит та єпископи у вовків претворилися, зрадили восточній церкві, і дає обіцянку боронити її яко мога.

«Я черезъ весь часъ живота моего и до днесъ яко въ размноженю святыхъ писаній и книгъ, такъ и въ прочихъ благочестивыхъ вещахъ трудомъ и накладомъ своимъ служилъ и до конца служити обѣцую, поки мя ставати будетъ. Вся бо сія грѣхъ нашихъ бываетъ, возбуждающе насъ отъ сна и въ пѣломудріе приводяще, да боголюбцы обявятся, а сластолюбцы обличатся и посрамлены будутъ».... (Акты Запад. Рос., IV, 63—66, 99).

З «Апокрисиса» Христофора Филалета 1597 р.

Величезна книга, в перекладі на сучасну російську мову в київському виданні 1870 р. обніма 505 стор. Автор звався Бронський, а Филалет його псевдоним. В кінці твору в «конклюдії» автор висловлює надзвичайно цінну загальну політичну думку про велику шкодливість усякого політичного насильства, не

тільки для пригноблених, а також і для самих гнобителів. Ось переклад на українську мову з російського перекладу 1870 р. (за браком оригіналу):

По тим скаргам, що одбулись, і по сучасному становищу речі, урядові й панству добре відомі незносні утиски православних що до їх маєтків, здоровля і честі, і совісти. Через те, що ви звете нас братією і «члонками» єдиної Речі Посполитої, прохасмо зжалитись над нами. Коли ви не маєте до нас старої прихильности, то будьте уважні до своїх власних прав, які кріпко злучені з нашими правами й пов'язані одною бичовкою. Бережіться, щоб кризь ту діру, яку роблять в наших правах, не проскочили усі права і вольности ваших милостей. Наші страждання в своїх наслідках відбудуться й на вас. Ніколи, ні в однім царстві, примус та насильство не почувались одразу усіма—полегка й помалу починається ця пожежа, але хто не тушить її на чужому дворі, незабаром побачить її й на своєму....

Ми люди, а не товар, і, дякуючи Богові, люди вільні, і даремна надія витягти що з нас насильством, особливо що до віри, яка живе в глибині серця й думки. Хто відважиться відняти від нас дар Божий—нашу совість? У кого хватить сили перевернути нашу думку до гори? Ніхто. А там, де брались за таке ганебне діло, починалось роздражнення, бійка, війна, пожежа, наїзди, спустошення, коротко казати—усяке лихе, тим більше, що внутрішня війна буває завжди жорстокішою й довшою від зовнішньої.

А наслідком цього буває тільки втома, знищення, страждання, і замирнення не швидко приходять. Держіть же, панове, колеса, поки вони ще з гори не розбіглись. Важко терпіти утиски від старших, ще важче від рівних і зовсім важко страждати від голоти. Утиски, кривди, самовільство доводять до того, що до зброї хвтаються люди навіть для того й нездатні. Може у вас там замки, фортеці, а у нас тут усе хати мазані, і коли піде на бійку й пожари, то весь край перейде на попіл....

(Апокрисисъ, Хр. Филалета, 1870 р.)

З «Казаня св. Кирила обь антихристѣ» Стефана Зизанія.

Степан Зизаній, бурхливий, енергійний політичний діяч кінця XVI в., був в 1586—1593 роках вчителем у Львові в братській школі, а потім його покликано як «чоловѣка навчоного» в Вільну «на поратунокъ» від унії. «Казаня» видано в Вільні в 1596 р. Це був гострий памфлет. Св. Кирил був тільки поважною заслоною, а

Зизаній повставляв багато такого, чого бракує в казанні самого Кирила. В гарячій письменній боротьбі Зизаній не обмежував себе в засобах. В мові Зизанія багато народніх слів і виразів. Книжка велика, в сучасному друку займа 170 сторінок. Зміст сухий про знаки наближення приходу антихриста. Посвята князеві Острожському.

Много есть речій непевныхъ, въ которыхъ ся кохають люде; лечь побожность маетность вѣчная и несмертельная чловѣкови, которая не только на семь свѣтъ, але и по смерти оному помогаеть. Если бо всѣмъ богатство, то есть непевно, якъ тыжь можность и сила трваеть только до часу; здоровья также псуе хороба, а молодости оздобу звитяжуе старость. Побожность самая только въ православной вѣрѣ чловѣкови есть завжды мощна...

З „Перестроги“ (1600—1605 р.).

«Перестрога» — просторе оповідання невідомого по йменню діяча Брестського собору 1596 р. Друком вона займа 35 сторінок великого розміру. Росповідаючи докладно про події собору, як владика зрадили православію, як судив їх на соборі посланець константинопольського патріарха Никифор, як вороги набрехали на його, наче він був турецьким шпигом, і запроторили його в тюрму, як боронив його особисто кн. Константин Острожський перед самим королем, автор каже: «я самъ былъ въ тыхъ всѣхъ хоженіяхъ и отправоженіяхъ». Написано оповідання історичним робом з великою умілістю й досить чистою для того часу літературною мовою в перші роки XVII віку.

Каждый православный христіанинъ, потреба того, абысь вѣдалъ, отколь въ сію землю пришла вѣра христіанская... Русь зъ Греції приняла вѣру... и были великіе ревнители, ижь много зъ великимъ коштомъ церквей и монастырей намуровали и маетностями опатрили, золотомъ, серебромъ, перлами и дорогими каменьями церкви приоздобили, книгъ великое множество языкомъ словенскимъ нанесли, лечь того, што было найпотребнѣйшее, школь посполитыхъ не фундавали. Зачимъ, за лѣтами, оная грубость поганская и прироженея влекущее на марность (суету) такъ поразило, же потомкове оныхъ побожныхъ и благочестивыхъ княжатъ русскихъ, свѣта сего красотами уведенные, а науками не выученные, внали въ великое лакомство около панованья, и роздѣлилися, сусѣдовъ приводячи, венгровъ, поляковъ, литву, а церкви божія на лупъ (грабунок) приходили, золото, серебро, дорогое каменье и книги забрано... книгъ словенскихъ великими склепами знайдешъ замкненыхъ, которыхъ въ свѣтъ

не выпускають... Есть и во Львові у мниховъ доминикановъ склепъ великій книгъ нашихъ словенскихъ учительныхъ... И такъ то вельми много зашкодило панству рускому, же не могли школь и наукъ посполитыхъ розширяти, и оныхъ не фундовано; бо коли бы науку имѣли, тогда бы за невѣдомостію своею не пришли до такового погибели... Затимъ православіе греческое озимнѣло и у взгорду пришло и во занедбаніе... По благообразныхъ мужехъ лѣнныи и недобрыи настали... Книги, що еще ихъ позостало, порохоми припали, и все набоженство пришло ко вагордѣ. И по сей день на церковъ воюють: кого могучи, лагодными словы, врядами, достойностями (чинами) до себе зневоляютъ, а иншихъ мучать, грозятъ, книгами фальшивыми закидаютъ, книги змышляютъ, пишучи подъ датою старою, письмомъ старымъ якобы колысь тая згода (унія) трвати мѣла... Не слухай же тыхъ баламутовъ, которые тебѣ вдають, ижъ будто тамъ церковъ правдивая, гдѣ ныха (гордість) гнѣздо себѣ збудовала, гдѣ мудрость свѣта сего пануе, гдѣ духовныи пространно живуть и вольностей вшелякихъ заживають...

(Акты Зап. Россіи, IV, ст. 203—237).

І о а н В и ш е н с ь к и й.

Іоан Вишенський, чернець з містечка Вишні в Галичині в кінці XVI й на початку XVII в., мешкав здебільшого на Афоні і звідтіл писав до українського громадянства взагалі й окремих особ почасти просторі послання, в яких гостро висловлювався проти тогочасної розрухи в житті народу, про занепад православія, про злі учинки уніятів і т. д. Мова Вишенського міцна й гостра, має в собі чимало українських слів і виразів. І з побутового боку у Вишенського є багато такого, що звертає на себе увагу.

П р о с в о ї т в о р и.

А если зась хто, не вмѣстивши Духа Святого разума на мене отъ зависти потварь вложить хотѣль, мовячи, яко доразливе і ущипливе въ томъ писаню мовить, на тое такъ отповѣмъ: научилимся отъ Христа истины безъ похлѣбства, ложъ лжею, волка волкомъ, разбойника разбойникомъ звати.... Нехай Духъ Святыи тые уста затворить и онѣмѣти дасть, которые бы то писаніе мое завистию хулити хотѣли. Отъ источника истины начерпавши тотъ поточекъ малый отъ мене въ ваши предѣлы пушонъ есть; але хочъ же ся видитъ малый, однакъ, чаю на Бога, якъ алчущихъ и жаждущихъ правду видѣти достаточне напоить, насытитъ и удовлетитъ.

З а н е п а д ц е р к в и .

Руська земля беззаконними дѣлами осквернена і запустошена: гдѣ бо нынѣ вѣра? гдѣ надежда? гдѣ любовь? гдѣ правда и справедливость суда? гдѣ евангельскія заповѣди? гдѣ апостольская проповѣдь? гдѣ храненіе заповѣдей божіихъ? гдѣ простое благоговѣйное христіанство? Не все ли превратилось въ нечестивое житіе и безвѣріе?... Вмѣсто суда и правды—несправедливость, ложь, кривда, прѣпиреніе (суперечки), лицемѣріе, лесть и гвалтъ (насильство) антихристовъ владѣетъ. Отъ главы и до ногъ оступѣли есте, отъ начальникъ, отъ священникъ и до простыхъ онечистѣли есте, осмрадли есте, нѣсть мѣста цѣлого отъ грѣховного недуга, все струпъ, все рана, все пухлина, все гнильство, все болѣзнь, все грѣхъ, все неправда, все лукавство, все хитрость, все коварство, все кознь, все лжа, все суета, все нищета: сущеє нѣсть ничтоже, нѣсть гдѣ плястра приложити на исцѣленіе нѣкоея части, все смертоносный грѣхъ, все пекломъ, адомъ и гееною вѣчною смердитъ.

Про значіння слов'янської мови.

Еже бо Духъ Святой уфундовалъ, тамо поправы гнилыми земными домыслами нетреба. Евангелія и Апостола въ церкви на литургіи простымъ языкомъ не выворочайте, по литургіи же для выразумѣнія людского попросту толкуйте и выкладайте. Книги церковныя всѣ и уставы словенскимъ языкомъ друкуйте: сказую бо вамъ тайну великую, яко дьяволъ толикую зависть имаєтъ на словенскій языкъ, же ледво живъ одъ гнѣва, радъ бы его до щенту погубилъ... А то для того дьяволъ на словенскій языкъ борьбу тую маєтъ, за неже єсть плодоноснѣйшій отъ всѣхъ языкъ и Богу любимѣйшій.

Утиски православних католиками.

Латина, оновляюще прежде бывшее гоненіе (як було в перші часи христіанства), примуше, щобъ войти, бурмисторы, ландвойти, взагалі «власть градская мірская» не давала Руси ни едино пространство въ жизни ихъ, въ судѣхъ по Руси не поборала, паче же кривдила, въ сусѣдствѣ любви не показивала, ниже съ ними общалась, ненавидѣла ихъ, (щобъ) в куплях, торгах, ремеслах русин вольности не мав, в пехи ремесницькі русинів не пускати, на посади войта і бурмистра не вибирати, и прочихъ строительствъ отъ русского народа, набоженство їх розорати, на празники старого календаря дзвонити не давати, вимагали новий (календарь) святити і празнувати, сакрамент Христа (причастя) на землю проливали і ногами топтали, церкви запечатували, в тюрьми садили, били і убивали.

Про заховання православія.

Не надѣйтеся, папы римскіє, кардиналы, архиєпискупы, єпискупы, не надѣйтеся власти мірскія, короли и всякое преложенство: ни въ чемъ соглашатись православные съ вами не хочуть, и папѣ поклонитись не изволятъ; не надѣйтеся нынѣ, не надѣйтеся завтра, не надѣйтеся позавтрью, въ предыдущее время и во вѣки вѣковъ. Аминь.

З „Вѣзерунка цнотъ Елисея Плетенецкого“ Митури 1618 р.

Єлисей Плетенецький—архимандрит Печерської лаври (1599 р.), культурний діяч свого часу; він заклав друкарню і почав видавати книжки. Якийсь то віршовник Митура склав панеґірик в його пошану—«Вѣзерунокъ цнотъ» в 170 віршів.

Ф у н д о в а н я д р у к а р н и .

И тоєи тежъ цнотц молчать не годится,
Хто бы противъ того былъ, глупымъ подобиться,
Кторые бы намнѣи тоє недбають,
Же мудрыє подъ лаву славу ихъ кидають...
Ты воскресилъ друкарню, припалую пиломъ,
Балабана... по зестю его з свѣта...
Нехай же ти стокrotnie Богъ то нагородить,
А щастье противное нех нѣвчомъ не шкодитъ.

(Перети, в Записк. Укр. Наук. Товар. в Київі, VI, ст. 63).

З „Книги о вѣрѣ“ Іеремонаха Азаріаса (псевд. Захарія Копистенського) біля 1619 р.

«Книга о вѣрѣ» занадто велика книга. Друком тільки частина першого відділу заняла 110 просторих сторінок. Захарій Копистенський, як в цім творі, так ще більш в Палінодії, з'являється для першої половини XVII в. першорядним вченим і надзвичайно працьовитою людиною. Зміст цілком богословський і церковно-історичний. В мові багато українських слів і виразів.

Наука приготування до причащення.

...Ми повинні... покуту вдячне приймати и полнити, годныи покути учинки чинячи, ялмужну убогимъ гоїную давати, въ вин-

номъ ся уистити (довести), краденое и выдертое и найденое вертати. А кого въ чомъ уквирдилъ и ушкодилъ совито (двѣчі) вигородити. За квалченія и кровопролитія досить чинити, з кождымъ во всемъ еднатись...

(Архивъ Юго-Зап. Россіи, VIII, 1914).

3 передмови Захарія Копистенського до «Бесѣдъ Іоанна Златоустаго» 1624 р.

Се убо паки къ вамъ приходитъ вселенскій сей учитель божественный Хризостомъ... Се глаголю отъ типографія Киевскія Лавры приходитъ, имѣя на тѣхъ ризахъ дражайшія бисеры правыхъ догматъ и многоцѣнная преспешренія образовъ живописанныхъ жительствова по Бозѣ. И онъ убо сице украшенъ приходитъ, вы же сице любезно его пріймѣте. Пріемлѣте его Іафетово племя Россове, и Славяне, и Македонове, стяжите и Болгарове, Сербове и Босняне; обლობызайте и Истрове, Иллирикове и Долматове; срящѣте и Молдаване, Мултяне и Унговлаховѣ; воспріймѣте и Чехове, Моравляне, Харватове и вся широковластная Сарматія възлюби и притяжи и, и всѣ православніи сію святую якоже нѣкое *Εὐχαριστήριον* любезнѣ пріемлѣте книгу вмѣсто многоцѣннаго сокровища имѣйте ю: понеже и отъ древле книгу сію почитаху христіане, якоже въ житіи святыхъ видѣти есть. (*Петрушевичъ*, Лінгв.-историч. разсужденія, V, 1887).

П а м в а Б е р и н д а .

Памва Беринда († 1632 р.), родом молдаванин, в свій час славився, як учений; спершу працював у Львові, потім у Кліві, куди його покликав печерський архимандрит Єлисей Плетенецький. Він керував лаврською друкарнею і правив церковні книги.

Різдвяна вірша Памви Беринди.

Вірша була написана Памвою Бериндою, з посвятою Львівському владіці Іеремії Тисаровському в 1618 р. «для утѣхи православнымъ христіаномъ». Беринда тоді жив у Львові; пізніш перейшов до Київа. Вірша велика; вона складається з посвяти, пролога, віршів 7 «отроків» — хлопців і епілога.

В Христа Збавителя дня того нароженє,
И з высокости Бозского нас навеженє
Кролеве перскіе Пана свѣта почтили,
Же з троякими подарки привѣтали,
З миромъ, з кадиломъ и з злотомъ Его витаючи,

Богомъ и Человѣкомъ Христа визнаваючи.
 А ижъ я нендзний (бідний) злота і сребра немаю,
 Ото чимъ могу тымъ ты, Пане мой, витаю....
 Малый колось убогого жнива моего
 Прійми, о Архіерею Великий, значного
 Яко въ речахъ непохибне дѣльный и бачный,
 З чесными отцы пресвитери своими
 Вѣрными во всемъ сослужительми твоими,
 За коляду и щодрый день книжечку тую
 Празника зацного на памятку святую.
 Котрая то презъ дѣтокъ есть декламована
 И для утѣхи на день тотъ з друку выдана,
 Претожъ ей нынѣ за коляду мѣнью (звучу)
 И за щодрый день с худобы спулъ офѣрюю...

(Сычевская, в „Чтеніяхъ вст. общ. Нестора Лѣтописца“ 1912, I, ст. 49–65).

3 «Лексикону» Памви Беринди.

«Лексикон словено-россійскій» Памви Беринди вийшов уперше в Києві в 1627 р. В Лексиконі Беринда дає пояснення словам, які в його часи в письменстві були не зовсім зрозумілі, і з цього боку він має чималу наукову вагу й досі, бо вказує, як розуміли те або инше слово в старі часи і як Беринда мав обійти непорозуміння.

Алчу—лакчу, гладомъ таю, естемъ голодный, ѣсти жадаю.
 Балій—чаровникъ, вѣщекъ албо лѣкаръ.
 Врачъ—лѣкаръ, докторъ.
 Гражданинъ—мѣщанинъ.
 Дѣдъ—старецъ, умалительнѣ дялко, старчикъ, а не дѣдко,
 сице бо нѣци обыкоша діавола именовати.
 Зѣница—зѣнка, человѣчокъ, зреница.
 Исполинъ—гитантъ, велеть, олбримъ, дужій и великий человѣкъ.
 Краніево мѣсто—лобное мѣсце, лысая гора.
 Ликую—танцюю.
 Мысль—сила душевная, которою мыслимо.
 Орель—птахъ, который пятсотное лѣто обновляется жегомъ
 солнца и погорая въ источницѣ воднѣ паки юнъ бываетъ.
 Перунъ—громъ.
 Усеряга—наушница, серги, колтокъ.
 Церковь—храмъ Божій, домъ Божій, есть названа отъ царя,
 ижъ царскимъ домомъ есть.

Вже з цих слів видно, що в Лексиконі відбився світогляд автора, де-що, що він читав, що він уживає часто українські слова, береться за пояснення значіння слова і т. д., взагалі дає багато чого для ознайомлення з письменством того часу.

Мелетій Смотрицький.

Мелетій Смотрицький († 1633 р.), талановитий письменник і видатний вчений, син Герасима Смотрицького, що був ректором острожської школи; вчився в Вільні, в Віттенбергу, в Липську, в Німеччині, був перше ченцем в Вільні, потім архиреем в Полоцьку, перше гаряче боронив православну віру, потім з переходом в унію також гаряче ганьбив її.

З „Өриноса“ 1610 р.

«Өринос албо плач восточної церкви» написаний був в оборону православія талановито і зразу зробив великий вплив. Смотрицький підписався під ним псевдонимом Теофіль Ортологь.

Україна скаржиться: «Горе мені бідолашній, горе нещасливій, з усіх боків обідраній, що і тіло моє безодежне на сором виставлено. Руки мені сковано, ярмо на шиї, пута на ногах, ворожий меч над головою, вода глибока під ногами, навкруги огонь палючий, зусюди плач, страх, гонення. Смерть по городах і селах, смерть в полях і гаях, у горах і в ярах земних. Нема місця спокійного, оселі безпечної. День минає в муках; ніч ночую стогнучи і зітхаючи... Була я колись прекрасна і багата, тепер я покалічена і убога. Колись я була царицею, що всі на світі любили, тепер усі гордують мною..... А була ж я убраніша і гарніша за всіх, прекрасна, як зоря на сході, одна в моєї матері, чиста, як голубка. Породила я діток, згодувала і викохала їх, а вони позрікалися мене і стали мені соромом та ганьбою. Вони поздирали одержу з мене і голу вигнали мене з дому, одняли красу мою».....

(Переклад Грінченка).

З „Апології“ 1628 р.

Мел. Смотрицький перейшов в унію після своєї подорожі в Св. Землю. В апології він каже, що раніш не знав, у що вірив, і занадто гостро й злісно дає Зизанія, Филалета і... що зовсім чудно—Ортолога, це б то самого себе.

.....Ех, коли б то ніколи Зизаній, Филалет та Ортолог не були б на обрії церкви, без них вона не впала б в таку мряку, не дійшла до такого ганебного становища. Нічого казати, гарні сіячі, що до чистої пшениці понакидали жменями куколю.... Вони роздро-

чили людей, посіяли ворожнечу. Сліпі проводирі. Самий «Плач» збудований на зненависті й брехні. Подивіться, який цей Ортолог (так ганьбує себе Смотрицький) ущіпливий, грубий, услесливий, скільки у нього майки і брехні на шановних людей. Геть з цим вонючим гноєм!.....—Так нищив себе автор через 18 років.

(Апология. З парижського видання Мартинова 1863 р.).

З листа Мелетія Смотрицького до Могильовського братства 1629 р.

Любовь знаком есть певнымъ благочестія, безъ которой ніхто Бога видѣти не сподобится. Любовь вонъ изгоняетъ рвенія (запал), котори ¹⁾ (сварки), ненависть, зависть и всякую неприязнь. Великая есть речъ вѣра, поневажъ безъ неї ніхто спасенъ быти не можетъ, але неравно (далеко) большая есть речъ любовь, поневажъ безъ неї и вѣра никого спасти не можетъ. Тую (любовь) гды соблюдете, всѣ иншіе добродѣтели при себѣ удержите.

(Акты Юго-Зап. Р., II, ст. 77).

Леонтій Карпович.

Леонтій Карпович талановитий письменник Західньої і Південної Русі початку XVII в., род. в 1580 р., помер в 1620 р.; мужній оборонець православія, красномовний «казнодѣя», знавець грецької й латинської мови. Літературна спадщина його невелика, коло 5 казань. Складені вони ґрунтовно, розумно, міцною словено-українською мовою того часу. Велика й цікава його «Наука в неділю перед Різдом», з численними порівняннями і звертаннями до слухачів.

Чи много з васъ умыслъ свой приспособили а от земныхъ вещей отдалили? Чи много з васъ зезволили обмыти домъ свой душевный презъ исповѣданіе грѣховъ своихъ? Чи много з васъ сосудовъ свой выхендовали на влитіе бальзаму того неошацованнаго? Леч гды бы которому з васъ ознаймено, же кроль и монарха сего свѣта маеть приехати до дому твоего и въ нимъ мешкати, азали бы ся не готовилъ на принятіе до дому своего, азали бы не только домъ свой але и себе самого не приоздобилъ яко налєпѣй. Для чого ж душевный домъ у себе такъ есть плюгавый? Чому того сосуду гнилого и заплѣснѣвѣлого не выхондожишь? Если на столѣ або на лавѣ макулы (пляма) якої не терпишь, а на души чому ее терпишь? Для чого добротне тыхъ даровъ бозскихъ лишаешся? Азали не вѣдаешъ, же ярмарокъ живота нашего барзо есть короткий и рихло юж скончится, а ты еще ничего не купишь. Затымъ хотя бы тепер одну слезу з очей сердечныхъ выпустишь,

¹⁾ В тексті—катары.

теды далеко потребнѣйшая есть и большую вагу въ себѣ маеть, а нижели по сконченю того ярмарку рѣки быстротечныя...

(Записки Укр. Наук. Товар. в Київі, 1908, II, ст. 127—141).

„Лимонарь“ з передмовою Соболя 1628 р.

«Лимонарь сирѣчь Цвѣтникъ» — збірник житій святих, в старовину звався «Патерикъ Синайскій», Софронія — патріярха іерусалимського; в українськїм перекладі виданий у Київі в 1628 р. з передмовою Спиридона Соболя.

До ласкаваго читателя. Книга тая, чительнику милый, вѣры и читання годная, подается тобѣ и всим ко читаню и пожитку душевному, не подозревая, але церковью католическою принятая и свидѣтвы ствержена. А такъ, читальнику милый, не маем штобы вонтпил о достовѣрности книги тои.... Читай книгу тую охотною душою и вѣрою несумнѣнною и такъ обычай и животь твой подлугъ читаня тосуй, абысь таковыхъ и такъ презацныхъ мужей, которыхъ тутъ выпысаяныхъ знайдешъ, годнымъ ревнителемъ сталъ а зачасомъ ихъ сполкованю прилучонъ былъ. Ито тебѣ и мнѣ Господь нехай подати рачить и всимъ любячимъ Его шире.

(Буслаевъ, Историч. Христом., 1861 р., ст. 1074).

О житіи Варлаама и Иосафа.

В Кутейнськїм монастирі в 1637 році була надрукована «Исторія Іоанна Дамаскина о житіи св. отецъ Варлаама и Иосафа»: на книжній того часу українськїй мові — дуже стара индійська повість про Будду в християнському византійському обробленню.

Былъ негдѣсь великій и знаменитый кроль, которому, кгда на золотомъ возѣ ѣхалъ, з немалымъ рыцерствомъ, придалося двоухъ мужей, в обшарпаномъ и шпетномъ одѣнью, на твари худыхъ и барзо блѣдыхъ поткати. Кралеви теде вѣдомо было, ижъ зъ працы живота Богу посвеченого, тѣло свое такъ высушили. Якъ прето ихъ обачиль, з воза продко порвавшися и до земли припавше, онымъ поклонилъ, за тымъ повставши барзо любовне облапилъ и поздоровилъ..... за ихъ гидность и пенкность души.....

(Буслаевъ, Историч. Христом. 1861, ст. 1080).

Петро Могила.

Митроп. Петро Могила.

Петро Могила, син молдавського господаря, рідня польських панів магнатів, одержав добру освіту. Він постригся в ченці і швидко піднявся вгору, спершу на посаду печерського архимандрита і далі на посаду Київського митрополита. Він гаряче взявся за оновлення і поліпшення православної церкви, одібрав у воротів православія уніятів захоплені їми церкви, видавав книжки для науки священникам, в 1644 році написав велику книгу «Литос, альбо камень» в оборону православія. Найбільша заслуга Петра Могили, що в 1631 р. він заснував у Києві колегіум, який незабаром зробився на Україні головною школою, з великим числом учнів і великим впливом на громадянство і письменство. Петро Могила помер в 1647 р.

З казання «Хрестъ Христа Спасителя» митр. Петра Могили 1632 р.

Промова Могили про Хрест велика, біля 30 стор. друком, зроблена, можна думати, через те, що о половині XVII в. на Україні ходили еретицькі думки, що не треба шанувати хреста, як знаряддя божої кари. Посвята князеві Ієремії Вишневецькому, родичеві автора.

Гдымъ з пильностю уважалъ, ясне освещеній вельможный милостивый ксіонже, мнѣ велце милый пане и добродѣю, чимъ бымъ и зъ повинности моеи яко духовный, и зъ милости, яко покровный вапу милость мѣлъ привитати, гостя зъ чужихъ земель до отчизны дому и панства своего щасливе прибылого... не знашолемъ зацѣйшого упоминку надъ крестъ Христовъ. Гды бо вѣмъ о томъ въ разумѣ моемъ розбираю, вижу его такъ коштовнымъ быти клейнотомъ, иже презъ него всѣ дары ласкъ и Духа Святого вѣрнымъ даются.... покори, послушенства, вѣры, надѣи, милости, мудрости, встremeжливости, справедливости, доброти, ласкавости, щодробливости, и иныхъ цноть... (Архивъ Юго-Зап. Россіи, VIII, ст. 386).

З записів Петра Могили.

Въ Ілховцахъ селѣ за Днѣпромъ, отъ потоку миля одна, вѣмаєтности пана Потоцкаго єсть церковь св. Архистратига, мурованая, которую гды зъ мѣсца своего до села перенесено и поставлено, тоєи жъ ночи сама ся Божією силою на старое мѣсце перенесла.... Священникъ Потоцкій Іоаннъ церкви св. Михаила сказаль ми тоє.

Повѣда намъ единъ отъ воиновъ запорожскихъ, иже нарицаются козацы, именовъ Андрей Гулакъ Лагута, з Черкаскаго града житель, глаголя, як по брані турецкой, яжъ глаголется Хотинская, идохомъ на море, по обычаю своему козацкому, прибытчества ради, въ землю турецкую. Разграбившимъ же намъ многи села и грады, наполнихомъ великій корабль многого прибытчества и начахомъ плыти, уже възращемся къ запорогамъ и въ пучинѣ сущимъ толика наста вѣтръ крѣпкій и волны противныи, якъ наполнитись кораблю воды и якъ нача съ нами утопати; извергохомъ все прибытчество въ море, но ни сиче что успѣти возмогохомъ. Узрѣвши же, якъ уже погибаемъ, начахомъ со слезами и велѣимъ воплемъ молити Бога да насъ избавить отъ горкія сея смерти и обѣщавъ въ обители Матери Его время нѣкое послужити. Молящимъ же ся намъ отъ дна корабля юноша златовиденъ (арх. Михаилъ) сталь и рече: «не бойтеса, мужіе, но прилежно молити Бога»... Вѣтръ же и волны престаша и внезапно бысть тишина велія... Итакъ возвратихомся вспять цѣлы. По обѣщанію же послужихомъ каждо насъ въ обители Богоматере великія Лавры. (Архивъ Юго-Зап. Россіи, VII, ст. 49, 54).

Евфонія веселобрмачая.

Петро Могила, як людина великого розуму, могутній по своїмъ кривимъ, заможній і працюватий, був у великій пошані. Йому було присвячено багато хвалебнихъ віршів. Особливо цікава «Евфонія веселобрмачая» 1633 року, пам'ятникъ великої історичної й літературної вартости. Складено цей панегірикъ друкарями Клівської лаврської друкарні силабичними віршами.

Есть по бурливыхъ южъ Еврахъ погода:

Мысли похмурной есть южъ охолода,

По слезныхъ рѣчахъ по бѣдахъ скрутныхъ,

По плачахъ смутныхъ;

Рожа то рожа першой оздоби

Береть початокъ презъ працы, особы

У Савроматовъ значной щасливе,

Береть згодливе.

Могила славный, на тронъ митрополи

Всупааетъ, годне з небесной воли,

О часе вдячный! о лѣта святыи,

Дни золотыи!

Острая южь пречь фортуна отходить;
Зефирь лагодный южь трофея родить
По всей Россіи: пречь южь слезь потоки
Жалю оброки....

Иди жь по трудахъ, Петре, незличоныхъ,
Иди по працахъ южь незвизажоныхъ
На тронь презацный за цноты
Тыи клейноты....

Оздоба славы ты нашей давно,
Або то свѣту о твоихъ не явно
Працахъ отважныхъ, котрыми вспираеть,
Русь украшаеть,

(Записки Наук. т-ва ім. Шевченка у Львові, 1895 р., IV, ст. 1—14).

Вірша про бійку під Берестечком.

В 1651 р. під Берестечком Хмельницький був узятий татарами в полон, а козацьке військо перебито поляками. Старшина—полковники, осаули—утекли; а козацька голота загрузла в болоті і була порубана в пень. Якийсь то письменник зложив з приводу цієї події віршу, що була надрукована в тім же 1651 р. в кінці латинської книжки «De militia equestri».

Ой, ріко Стиру, що Хміль о віру,
Як і я всьому миру,

Где в Дніпр впадаеть, оповідаеть
Радость з войны, чи миру...

Початок заплутаний і темний, означає: «Ой, ріко Стиро, що в Дніпр впадаеш! Що робить Хмельницький за віру? Що мирові оповідаеш: радість з війни, чи мир?».

Хан утікаеть і куш мияеть.

Козацькая завила.

Наметов одбігаеть,

І так Бог знаеть, що бульш
бить маеть.

Ляхи гонили, татаров били,

Татари обступили,

Хан ся не оглядаеть.

Затим бульш ляхув, а у нас
страхув,

Тут зась козаки, хотя і юваки,

Ой, різко утікали:

Бо нас тут обточили,

Ляхи гонили і їх стинали,

Три крот кланяли і упадали,

Аж табур розорвали,

Короля смо просили,

І гди би ночі тьма на помочі

По здоровому, люб по старому,

Козакові не била,

Що сьмо іще жили,

Не одна мати, гди б кто дал звати,

Мовить не дає, з очу зганяєть:	Панов слухали, старшину знаім,
«Видайте ми гетмана,	Татаров будім бити,
Панов слухайте, старшину	Але старшини нашої дружини,
знайте,	Ніт вісти, як одступити...
А ідїть бити хана».	

Кирил Транквиліон Ставровецький.

Въ 1656 р. в Чернигові вийшло друком «Перло многоцѣнное» — збірник духовних віршів. Автор — чернигівський архимандрит зве себе «композитором або складачем віршів». Склав він книжку, як каже, за-для двох причин поважних: «для високого розума богословського й сладкоглаголивого языка риторскаго и для поетицкаго художества». Автор в передмові назвав себе Кирилль старый Транквиліонъ Ставровецкий. Маючи на увазі, що в 1616 р. він видав «Евангеліє учительное», а в 1618 р. «Зерцало Богословія», видно, що в 1656 р. він в дійсності вже був старий.

Пѣснь вдячная при банкітах панскихъ.

О смерти несподѣвана,
Тось мя богатого пана
Безъ отповѣди нынѣ зостала
И все красное и любимое мое забрала,
И на вѣки отъ очей моихъ въ тѣмѣ сховала,
Гдѣ мои нынѣ замки коштовне мурованыи,
И палацы мои свѣтне и сличне маліованыи
И шкатулы злотоми нафасованыи,
Возники подъ злотоми цугованыи,
Гдѣ мои пресвѣтлыи златотканыи шаты,
Рыси, соболи, кармазины и дороги шкарлаты.
О смерти! все твоимъ приходомъ отъ мене забрано,
И на вѣки отъ очей моихъ въ тѣмѣ сховано.
Гдѣ мои сады и красныи винограды,
И ногами твоими, о смерти, потоптаны,
И на вѣки отъ мене несподѣване забраны.

Лазарь Баранович.

Лазарь Баранович, чернигівський архирей († 1693 р.), був людиною дуже освіченою, любив Україну, пильнував, щоб на Україні не було московських воевод і москалів, бо воевода для

українців «велика незгода»; казав часто в церкві промови, які видав у двох товстих книгах—«Трубы словесь проповѣдныхъ» і «Мечь Духовный». Його казання занадто схоластичні, багато слів, а мало діла; але зрідка і в цих сухеньких творах дзюрчить живе і мняке почуття чулого серця. Так, в «Трубах» 1674 р. в промові цареві Олексію Михайловичу з приводу смерти цариці знаходимо таке місце:

...Горлиця, погубивши друга, скорбить и отъ скорби не сѣдаеть на вѣтви зелений; но понеже скорбѣ сушить кости, на сухомъ деревѣ сѣдаеть и сѣтуеть.

Елень, друга своего оставши, въ глубокую бѣгаеть пустыню, тамо отъ скорби чрезъ нѣкія дни ниже на солнце смотрить.

Вѣтвѣ финиковой, егда отсѣчена будетъ вѣтвей прицѣплена, отъ скорби друга своего, усыхаеть.

Аще сіе въ древахъ по друзѣ сѣтованіе, колми паче человекъу о друзѣ не имать быти сѣтованію. Есть великая Вашему Царскому Величеству скорбѣ; остави сердца твоего царского радованіе, живота (життя) помощь, въ трудехъ отрада, въ счастью участництво, бесѣда всегдашня.....

(Лазарь Барановичъ, Трубы словесь проповѣдныхъ, 1674 р.).

3 листів Лазаря Барановича до Іннокентія Гизеля.

(В перекладі на сучасну українську мову).

Я ніколи не соромився віддавати свої твори на суд найрозумніших, і, починаючи з голови від вашої пречесности, уклінно прошу всіх київських пан-отців игуменів зробити ласку переглянути шпаргали з моїми віршами (річ про Lutnia Apollinowa)... Як що, з вашої волі, треба буде щось викинути, я на то радо скоряюсь і дуже дякуватиму за ваше упередження (1669 р.).

Мені б хотілось в моїй «Мірі» (Nova miąra) принатуритись до вас і від вас, не червоніючи, брати науку. Краще нам виправити свою працю нищечком між собою, аніж візьмуть її на зуби, і треба її гарненько обробити, так щоб було над чим повозитись, коли почнуть гризти; треба виготувати такий маслак, щоб став упоперек горла (1671 р.).

(Листи Лазаря Барановича, 75,156).

Примітка. Маслак письменників XVII в. здебільшого був з гостряками. З релігійно-політичних творів ми довідуємось, що Кирило Терлецький вивіз з Риму сороміцькі малюнки, що Степан Зизаній не знав, хто його батько, що в Косяна Саковича не було одного вуха. Петро Могила, особливо гострий на слово, висловив друком здогад, будім вуха у Саковича відкусила свиня.

З „Мирь съ Богомъ челоуѣку“ Иннокентія Гизеля 1669 р.

Иннокентій Гизель, архимандрит печерської лаври, німець родом, в свій час вельми поважаний політичний і літературний діяч, написав богословську книгу «Мирь съ Богомъ челоуѣку», яку було на Москві заборонено, і історію «Синопись», що була учебною книгою за довгі часи до Ломоносова. Помер Гизель в 1683 р.

Купцы должны испытывать въ совѣсти своей грѣховъ сихъ: аще развѣ своихъ куплей оставили службу божію въ праздникъ... обольстили кого продающе купли поврежденныя... именующе злыя добрыми, аще продавали обольщающе кого въ мѣрѣ, вагѣ, въ цѣнѣ, въ пѣнязѣхъ поврежденныхъ... аще сами всю куплю искуповали и хранили да бы ся явили купли скудость и тако дабы ю зѣло драго продавали (спекуляція).

Іоанникій Галятювський.

Іоанникій Галятювський—найбільш талановитий і працюючий письменник другої половини XVII в. († 1688 р.). Він мав великий вплив на пізнійше письменство через свій «Ключъ Разумѣнія»—збірник церковних промов, здебільшого через вступну теоретичну частину під назвою «Наука албо способ зложеня казаня», вперше видану в 1659 р.

Наука зложеня казаня.

Кто хочеть казане учинити, найперше маєт положити з писма святого тему, котра есть фундаментом всего казаня, бо ведлугъ темы муситя повѣдати все казане, въ котромъ знайдуются три части: Першая часть екзордіумъ, початокъ, в котромъ казнодѣя приступъ чинить до самои речи, которую маєт повѣдати... Другая часть наррація, повѣсть бо в той части повѣдаеть южъ казнодѣя тое людем, що обѣщаль повѣдати... Третья часть конклюдія, конецъ казаня; в той части казнодѣя наминаеть людем, жебы оны в такой ея речи кохали, если будетъ тая речъ добрая, если зась злая, жебы ся такой речи хоронили. Тыи всѣ части маются згожати з темою, бо якъ зъ малого жродла выходитъ великая рѣка, еднакъ вода у рѣцѣ згожається з тою водою, которая есть въ жродлѣ, такъ з малои темы великое походитъ казане, зачимъ части повинни ся з темою згожати... Старайся, жебы всѣ люде зразумѣли тое, що ты мовишь въ казаню. Можетъ кто спытати, гдѣ маемо взяти матерію, которой бысмо казане могли учинити? отказую: треба читати Библию, Жи-

воты святыхъ, учителей церковныхъ Василия Великаго, Григорія Богослова, Іоанна Златоустаго, Афанасія, Θεодорита, Іоанна Дамаскина, Ефрема и иныхъ учителей церковныхъ, которые Святое Писмо толкують, треба читати исторіи и крайники о розмаитыхъ панствахъ и сторонахъ, що ся въ нихъ дѣяло и тепер щось дѣеть, треба читати книги о звѣрахъ, птахахъ, галахъ, рыбахъ, деревьяхъ, зѣлахъ, камѣняхъ, и розмаитыхъ водахъ, которые въ морю, въ рѣкахъ и въ студняхъ, и иныхъ мѣстахъ знайдуются и уважати ихъ натуру, власности и тои собѣ нотовати и аплѣковати до своеи рѣчи, которую повѣдати хочешъ, до того читай казаня розмаитыхъ казнодѣевъ теперешнего вѣку и ихъ наслѣдуй...

(*І. Галатовскій, Ключъ Разумія, 1659 р.*)

Симеон Тимофѣевич.

Пан-отець Симеон, а по батькові, а може по прозвищу Тимофѣевич—пип з села Решетиловки на Полтавщині, в свій час проявив велику прихильність до церкви й народу. Він видав у 1670 р. цікаву книжку «Наука христіанская изъ Евангелія вкортцѣ сложенная на каждую недѣлю на увесь рок барзо простою мовою и діалектом, иж и напростѣйшему челоувѣкови snadно понятная». Найбільш цінне вступне слово автора, як то треба казати промови в церкві до людей. Цікаво з цього боку порівняти Симеона Тимофѣевича з Галятовським. Обидва вони пильнують наблизитись до розуміння людського.

Наука Христіанская.

Не разумѣй собѣ того, чительнику милый, иж би тая учительная евангельская книга просто барзо мовою зложена для якої о себѣ гордынѣ албо високоумія, яко бы понижаючи авторов святыхъ прешлых, которых мы теперешные, могу смѣло рѣчи, бруховое быдло, як небо од землѣ далеко, не тылько од добрыхъ дѣль, але наипаче и од дарованія Духа Святого одстоимо и заледво що годны и имения въспоманути. Але для того самого и короткою мовою, назбыт простою преложилося, иж бы в церкви Божой вшелякий и наипростѣйший челоувѣк мог шоколвек, ведлуг довципу своего поняти и въ Евангеліи того дня читаном зрозумѣти и к пожитку своему душевному Слово Христово привлащати, не одходячи пороже од дому Божого. Не для реторов, анѣ для философов, а не для астрологов, а не для жадных иныхъ завихляныхъ льбов—Хр. Сын Божій во плоть челоувѣческую оболочся, але всѣмъ сполнѣ вѣчный живот даровав, вѣрующимъ во имя его. А поневаж всѣх нас заровно и еднаково Господь вѣрныхъ своихъ ласкою своею и милосер-

діємъ удостоилъ, ^{іже} прето и слово Божіе, наука Христа Спасителя, душевний покарм всѣмъ одкрыто простою мовою повинно быть в церквѣ Божой од пастыря и учителя проповѣдано, иже згола и наиподлѣйшій (це б то що самый слабій) в розумѣ мог зрозумѣти и пожитковати, бо широкая и узловатая мова рѣдкій пожиток челоуѣку приносить, але простая и короткая, а до того з выразумѣньемъ одкрытая мова в прудкомъ часѣ всѣ обширныя аргументы и захвиляныя мовы загортуєт и двома або трома словами короткими барзо много можетъ словѣ въ собѣ замкнути....

(Петровъ, Очерки изъ ист. укр. литер. XVII—XVIII в., ст. 30).

З „Огородка Маріи Богородицы“ Антонія Радивиловського.

«Огородокъ» — збірникъ церковныхъ промовъ намістника печерської Лаври Антонія Радивиловського; вийшов він в 1676 р. Казання схоластичні, але з значнимъ числомъ побутовихъ рис і до життя стоять близче, ніжъ сучасні казанья Барановича, Гизеля, Галятовського.

.....За старі часи....будь кто былъ княземъ, гетманомъ, архіереємъ, іереємъ и проч. наиподлѣйшему однакъ назывался братомъ... Иншій теперъ далеко межи христіанами обычай. Вынесетъ кого Богъ на старшинство, обдарить мудростію, шляхетностію, богатствами, то уже ся подлому челоуѣку не чинить братомъ, але господиномъ....

В Слові на Великдень: «Такихъ теперъ власне потреба учителей, которые бы были сильны дѣломъ и словомъ; того, который зъ нихъ посполство учитъ словами, абы тоє самъ напередъ дѣломъ показалъ... Бо учитель, который иншихъ учитъ, а самъ того не чинить, есть власне, яко звонъ, который иншихъ до церкви призываетъ, а самъ застаєт за перковью» ¹⁾.

З „Слова во время бездождія“.

«Слово о бездождіи» невідомого по йменню попа в значній мірі відповідає бажанню Галятовського, особливо Тимофіїевича що до простої мови.

Вспоминаєтъ писмо святоє немало такихъ голодныхъ лѣтъ, еднакъ же много было людей богобойныхъ и милосердныхъ оныхъ часовъ, которыи бѣдныхъ ратовали и убогимъ пріятелемъ своимъ

¹⁾ Радивиловський, Огородокъ, р и д.

голодную смертью погибати не давали. Теперь зась таковыхъ мало: кды жъ сихъ часовъ не то найбогатшій чловѣкъ—тотъ замкнулъ внутренности свои і помогаетъ вмѣсто стогнати въ навиженьню Божомъ бѣднымъ людемъ і яко бы власно побужаль до большого каранья бѣдныхъ сиротъ. А втомъ збожемъ своимъ задержуется и цѣну подвышаетъ для збиранья скарбовъ своихъ... Пригляделемся незбожнымъ паномъ, которые такъ ся обходили окрутне съ людьми, якого окрутенства подъ солнцемъ немашь въ иншихъ земляхъ; завше звычайные податки на людахъ, а въ королевствѣ польскомъ мало не каждый панъ, власно яко бы ся заприсягли, не порахововавшись съ сумленьемъ, если ся годить брати у бѣднаго чловѣка тое, чого сила его не зможетъ? А наиперво, кто поволощину вымыслилъ, щобъ во вѣки съ пекла не выйшоль! Роспрягаючи чловѣковѣ убогому і едино ярмо воликовъ маючому, чимъ живиль себе, жону и дѣти свои бѣдны, которые волики прежде добре оплачиваль чиншомъ роговымъ, дудовымъ і иншими податками і розными вымыслами, которые що рокъ то иншіи змыслили і видирали, не пораховавшись съ сумленьемъ: если его посадиль на таковимъ грунтѣ и жебы мѣль чимъ выплачовати таковыя податки? А хотя бы грунтъ бувъ и найлѣпшій, хто наспорить на фуги его влоскіе, которые барзей приправляетъ потравы, нижели князь гданскій, который лѣпше хочеть цорку свою упстрити і устроити на Украинѣ, нижели видѣвъ во Влошехъ! А у подданого уже не стаеть и крови, вздыхаючи до Бога зъ недзными дѣтками своими, нарѣкаючи на часы оплаканыи. Але и на тихъ пришоль часъ,—же ся Богъ очутилъ волання и стогнания бѣдныхъ и убогихъ людей, и не вытрвалъ далей кривды ихъ, і оголотилъ тіе убранья и упстронья цорки ихъ зъ оздобы ихъ, и учинилъ ихъ дивовискомъ всему свѣту... Але и то мусить бути въ подивенью людей уважныхъ таковая справа, же по незбожныхъ панахъ взяли зверхность броварници, пяници, костырове, картници, злодеее и разбойници, и свинопасы, а меновите невестлоти, которымъ ижъ ся такъ повело, якъ оной свинѣ, межи копы влѣзши, же куды свиня хотѣла, туда копа легѣла, а взявши моць, не только жидовъ и пановъ своихъ забивали, але і городовъ гвалтомъ добуваючи и всюды огнемъ палячи, людей въ невинности забиваючи і въ неволю выдаючи, церкви, алтари божіи пустошачи, тѣла святыхъ угодниковъ божіихъ обдираючи, людей умершихъ зъ гробовъ выкыдаючи, рѣчи посвященные церковные въ нивецъ оборочаючи и пропиваючи, зъ ризъ и зъ стихаровъ церковныхъ саяны и фартухи жонамъ и цоркамъ своимъ справовали, срѣбромъ церковнымъ шабли, сагайдаки, шабелтасы і ножна собѣ оправовали, братію свою драли, мучили и забивали, дѣвокъ и младенцовъ мѣскихъ татарамъ за кони, за сагайдаки и шабли продавали и въ неволю, въ особѣ самого Христа, въ невинности выдавали, присяги по колко кротъ

ламлючи, шведовъ и венгровъ, волохъ и мунтянъ зводячи, изважають, і самого царя московского христїанскаго по колко кротъ отступають, ордь и ляховъ на Заднїпре затыгають, листами и прелестями своими старшихъ позводили, мыромъ всѣмъ заколотили, воеводъ царскихъ повыгоняли и не только мѣдяными денгами знехтѣли, але и сребныхъ по копѣйци не приняли, толко по чеху и по осмаку, і яко хто хочеть оныя оборочаеть, а въ томъ, немаючи певного старшого, герезїй, блудовъ и блюзнерства между собою справе, яко проступци Закону Божого, намножили, почавши отъ старшихъ ажъ до найменшихъ. Уважможь сами межи собою, яко каранья отъ Бога за тое негодны есмы?

(Суминовъ, Слово во время бездождїа, 2 вид., 1914 р.).

З казання св. Дмитрія Ростовського.

Многие суть нынѣ, иже поѣдають и пьють кровавые труды человекскіе, а бѣдныхъ крестьянъ немилосердно мучать: снѣдають люды мѣсто хлѣба. Господамъ до пресыщенїа всего довольно есть, а крестьянамъ бѣднымъ и круха хлѣба худаго не стаеть. Сїи объѣдаются, а тїи развѣ водою жакду свою утоляютъ; сїи веселятся, а тїи плачуть на правежахъ.

(Дмитрій Ростовскій, Сочиненїа, II, ст. 47—48).

Дмитрій Туптало († 1709), українець по школі й почуттю, в кінці життя свого перебрався в далекий Ростов. Його українські почуття відбилися почасти в його релігійних драмах і в казаннях, здебільшого в мнякому й прихильному відношенні до селян, як у Вишенського й автора Слова о бездождїі. Доброзичливе й мняке відношення до народу Дмитрій Ростовський пильнував приложити в українських літературних формах і до великоросів далекої півночі в Ростові; але кепське вражіння робить цей замір в суворих грубих обставинах життя, напр., в драмі «Роздество Христово», де українська літературна містерія перекручена на московський лад і замість українських іпастухів з'являються великороси Аврам і Афоня. Аврам пита: «гдѣ же такъ гетакъ поють хорошенько?», а Афонька одповіда, що це «ангели робять съ крылами».

Вірша Стефана Яворського.

Царь Петро після того, як Мазепа перейшов до шведів, зненавдив Україну і нищив її на усі боки. Становище численних українців, що перебралися в Великоросію і зайняли чималі посади,

стало хитким, особливо таких, як «мѣстоблюститель патриарха» Стефан Яворський, котрий раніш прилюдно вславляв Мазепу віршами. Їм прийшлося підлещуватись і вже ганьбити Мазепу в віршах. Стефан Яворський після першого ж прокльону Мазепи в Москві в Успенськiм соборі 12 листопаду 1708 р. поспішив скласти віршу, в якій Росія плаче і промовля:

Ах, тяжку горесть терплю, мати бѣдна,
Утробу мою снѣдает ехидна...
Мазепа лютий уби моя чада.
Уподобися Россія Давиду,
Иже от сына терпяше обиду,
Авессалом бысть сын неблагодарный,
Подобен ему Мазепа коварный.
Аз возлюбих тя, як мати сына,
Откуда бо така измина?...

Вірша довга, суха і покручена; згадується тутечки і «свѣйский лев» (Карл XII) і вовк Мазепа. Ніякої правди в таких підлесливих віршах, зрозуміло, нема.

(Науменко, Киевск. Стар., 1885 р., IX, ст. 172).

Вірші Феофана Прокоповича.

Феофан Прокопович, як відомо, був правою рукою царя Петра, в Петербурзі обмоскалився і цілком пристосувався до діяльності цього жорстокого царя-гнобителя України. Але в початку свого життя, коли він вчився в київській школі і потім де-який час учительовав на Україні, він писав в напрямі старого українського письменства, і, як людина дуже талановита, з полішенням, що видно на його духовній драмі «Владиміръ», і, як українець родом, з додатком суто українського юмору. Остання риза збереглась в де-яких його жартовливих віршах, писаних, мабуть, тоді, як він ще вчився в школі, які збереглися з його іменням в рукописному збірникові, що належав українському письменникові XVIII в. Варлааму Лящевському. Віршики підходять до бурсаків «піворізів», як колись звали школярів, що складали веселі жарти в віршах.

Бѣжит прочь жажда, бѣжит и печальный голод,
Гдѣ твой, отче эконо́м, находится солод.
Да и чудо онъ творит дивным своим вкусом,
Пьян я, хоть и омочусь одним только усом.

Честній отче Герасим,
Чим мы тебе украсим?
За хлѣбец твой питейный
Обиходец келейный?

Кто піет его, тот плашет,
Да и рукою машет,
А я хоть отвѣдаю,
Что дѣлать не вѣдаю....

(Науменко, Кіевск. Стар. 1885 р., IX, ст. 176).

З передмови Михаїла Лосицького до „Гу- стинської Літописи“ 1670 р.

Прирожена есть якась хуть и милость противно отчизнѣ своей жадному челоуѣкови, которая каждого не иначе едно яко магнесь (магнит) желѣзо такъ до себе потягаеть, що оный поета грецкій Гомерусъ ясне въ своемъ текстѣ выразилъ, же ни о що недбаючи, игды былъ отъ родства своего отдаленный презъ поиманы и южь ся вернути не могль, прагнуль видѣти навѣтъ дымъ своей отчизны. Такъ и сіи авторове кройники сей россійское любо были людьми смертельными и знали запевне, же смертію закрити мусятъ, прироженою милостію противно отчизны своей зняты будучи, прагнули того, абы и по ихъ зейстю (смерті) послѣдному роду не были прошлые рѣчи, а мяновите народови россійскому скрытые...

З передмови Феодосія Софоновича до „Хро- ники зъ лѣтописцевъ стародавнихъ“ 1672 р.

Въ Русіи уродившися въ вѣрѣ православной, за слушную речь почиталемъ, абы вѣдалъ самъ и иншимъ русскимъ сынамъ сказаль, отколь Русь почалась и яко панство русское зъ початку ставши до сего часу идеть. Каждому бо вѣмъ потребная есть речь о своей отчизнѣ знати и иншимъ пытающимъ сказати, бо своего рода незнаючихъ людей за глурыхъ почитаютъ. Що теды изъ разныхъ лѣтописцевъ русскихъ и хроникъ польскихъ вычиталь, тое пишу.

З літописи Самовидця.

В кінці XVII в. на Україні, здається, десь в Чернігівщині, мешкав талановитий письменник, невідомий на ймення, який брав участь в воєнних подіях того часу і записав ретельно, що чув і бачив, додержуючись в значній мірі народної мови. Людина талановита, цей літописець виявив багато розуму і знання людей і

життя. Його Літопись має велике наукове значіння. Маючи на увазі, що Літопись закінчується біля 1702 р., думають, що і автор її помер в тому ж 1702 році.

Початок и причина войны Хмельницкого есть едино от ляховъ на православіе гоненіе і козакомъ отягощеніе; тогда бо онымъ не хотячи, чого не звыкли были, панщину робити, на службу замковую обернено, которихъ з листами и в городѣ до хандоженія коней старостове держали, в дворахъ грубу то есть печи палити, псовъ хандожити, дворѣ змѣтати и до иншихъ несноснихъ дѣлъ присталяли... Также полковникове козаковъ до всякои домової незвичной работи пристановляли; въ поля зась пойшовши, любо який козакъ достане у татарѣ добраго коня, того отоймутъ, з Запорожжа чрезъ поля дикія з зарогомъ, ястребомъ, орломъ албо з хортомъ козака бѣдного шлетъ въ городи, кому подарокъ шлючи, якому панові, не жалуючи козака, хоча бы и загинулъ, як не трудно отъ татарѣ... Въ городахъ отъ жидовъ тая была кривда, же не вольно козакові въ дому своемъ жадного напитку на потребу свою держати, не тилько меду, горѣлки, пива, але и браги, которые на рыбу хажували за пороги, то на Кодаку на комисара рыбу десятую отбѣрали, а полковникамъ особливо треба дати, и сотникамъ, и есаулові, и писареві, ажъ до великого убозства козацтво пришло. А болше шести тысячи не повинно козаковъ быти: хочай и синъ козацкій, тую жъ панщину мусѣль робити и плату давати. Тое надъ козаками было. Надъ посполитствомъ, чого не звикла Украина терпѣти, вимисли великіе были отъ старостовъ, и отъ намѣстниковъ, и жидовъ, бо сами державци на Украинѣ не мешкали, тилько урядъ держали, и такъ о кривдахъ людей посполитыхъ там не знали албо любо и знали, только заслѣплени будучи подарками отъ старость и жидовъ арандарей, же того не могли узнати, же ихъ саломъ по ихъ же шкурѣ и мажутъ, з ихъ подданныхъ выдравши, онимъ даруютъ. А то леда шевлюга (негідний), леда жидъ богатится, по килько цуговъ коней справляєтъ, вимишляючи чинши великіе, поволщини, дуди, осипъ, мѣрочки сухіе, з жорновъ плату и иное, отнимая фольварковъ.....

(Самовидецъ, Лѣтопись, вид. 1878 р., 1—5).

З „Сказанія о войнѣ козацкой“ Самійла Величка (1720 р.).

Самійло Величко, писарь запорожського війська, з великою ретельністю написав дуже простору історію війни козаків з поляками за часи Богдана Хмельницького. Його рукопис був знайдений

М. П. Погодиним і виданий де-кілька разів, то в 3, то в 4 просторих томах. Людина добре освічена, з великою прихильністю до науки, Самійло Величко дав багато вельми цінного матеріалу, листів, актів, грамот і власних свідочтв. Мова жива, хоч і канцелярського складу, з меншим впливом народнього слова. Ось зразок складу і мови його «Сказанія, або Литописи».

Ежели можетъ що быти любопытствующему нраву челоувѣческому, кромѣ тѣлесныхъ требованій, ласкавый чительнику, такъ угодное и пріятное, яко чтеніе книжное и вѣденіе прежде бывшихъ дѣяній и поведеній людскихъ, ежели и въ печалехъ суцимъ можетъ що такъ скорѣе подати лѣкарство, яко тотъ же книжній съ прилежаніемъ и вниманіемъ уживаемій медикаментъ. Дозналемъ я и самъ того, кгда въ приключающихся ми скорбехъ книжному прилежахъ чтенію и слышанію и отъ нихъ увѣдомляючися о прошлыхъ людскихъ розныхъ трафункахъ и бѣдствахъ, училимся оттоль и мои злоключенія терпеливо зносити...

Проходя тогочную Украину, видѣхъ многіе грады и замки безлюдніе и пустые валы, негдысь трудами людскими аки горы и холмы высыпаные и тілько звѣремъ дивімъ приобѣжищемъ и водвореніемъ суциі. Муры зась, що въ походѣ на шляху намъ лучилися, видѣхъ одни малолюдніе, другіе весьма пустые, розваленые, къ землѣ прилинувшіе, зплѣснялые, непотребнымъ быліемъ зарослые и тилько гнѣздящихся въ себѣ зміевъ и розныхъ гадовъ и червей содержащіе... Видѣхъ поля и долины, лѣсы и обширные садове и расныя дубравы, рѣки, ставы, езера запусѣлые, мхомъ, тростію и непотребною лядиною зарослые..... Видѣхъ же къ тому много костей челоувѣческихъ, сухихъ и нагихъ, тилько небо покровомъ себѣ имущихъ и рекохъ въ умѣ—кто суть сія?... Поболѣхъ сердцемъ и душею, яко красная и всякими благами прежде изобиловавшая земля и отчизна наша украино-малороссійская въ область пустыні Богомъ оставлена и насельници ея, славные продки наши, безвѣстни явишася... Вопрошахъ многихъ людей стариныхъ, почто бысть тако и чрезъ кого опустошися тая земля наша—то не единоголасно отвѣщеваху ми, единъ тако, а другій инако..... трудно было домацатися совершеннаго о всемъ вѣдѣнія и правды... Ты вже, ласкавый чительнику и правды любителю, все тое мнѣ прости и покрый своею благодынею—всепокорственно умоляю, и взаимне тебѣ отъ найвышого Господа и всѣхъ Создателя временныхъ и вѣчныхъ благъ и всеистинно желаю. Истинній Малія Росіи сынъ, тебѣ же, чительнику, тоеяжъ отчизны всѣхъ благъ присно желательствующій братъ и слуга Самоилъ Василіевичъ Величко, канцеляриста войска запорожского.

(Самоилъ Величко, Лѣтопись, вид. 1848 р., I, 1—7).

Головні течії українського письменства в XVIII в.

В XVIII в. українське словесне життя йде двома течіями—понизу в широких верствах народу процвітають ще пісні, думи, казки, колядки; на освічених верхах іде їх забуття й замість того виникають нові твори, на довгий час досить слабенькі, поки наприкінці віку не з'явилось два талановитих діяча, Сковорода, в творах якого відбилась і закінчилась довга течія старого укр. письменства і виявлена міцна філософична думка, і Котляревський, з творів котрого починається нова художня укр. література. Сковорода був дідом старої культурної України; Котляревський зробився батьком її нового літературного життя. Коротко зазначити, головні течії літератури в XVIII в. були такі:

1) Панегірична течія почалась ще в XVI в., але тільки в промовах, а потім поширялась по кількості без смаку й хисту, з рисами улесливості й підслужування; ця распустна і ганебна течія перекинулась в Московщину і там ще більш розцвіла, з легкої руки підслужливого талановитого українця Феофана Прокоповича. Позаяк вихвалити приходилось царів та великих панів, ця течія з українського ґрунту перейшла на руську літературну мову й знайшла свій найвищий вираз в творах Ломоносова і Державина; на Україні тільки бурсаки ще довго вславляли архиреїв каліченою церковно-українською мовою.

2) Історична течія залежала в значній мірі від того, що у найкращих діячів укр. народу проснулась думка про рідну старовину, найбільш про недавні бурхливі часи Хмельнищини, і вони пройнялись гарячою любов'ю до свого знівченого краю. Українська історіографія XVIII в. має цінну. Багато де-чого загублено, або збереглись тільки короткі згадки, напр., про «Діаріуш» Самійла Зорки, писаря з Коша Запорозького. Але й те, що збереглося, має велике значіння, як то писання Грабянки, Марковича, Ханенка, особливо важне значіння мають Літопись Самовидця, Сказаніє Самійла Величка й Історія Руссовъ Полетики (довго помилково автором її лічили архиєп. Кониського). «Сказаніє» Величка є безперечно один з найкращих творів старої української історіографії. Певна вченість не пошкодила йому бути ясно зрозумілим і мняким.

3) Драматична течія охоплює три відділи—містерії, або духовні драми, інтермедії, які від них з протягом часу відокремились в переносний театр з ляльок і з казанням до них віршів—так званий вертеп. Назва ця пішла від того, що здебільшого розгравалось Різдво Христа в вертепі, це б то в печері. Драматична течія захопила в себе багато усяких віршів, церковних і громадських, і

по самій своїй суті з'являється головним літературним скарбом першої половини укр. літератури XVIII в. Ще раніш виникли інтермедії в обробленню Гаватовича; в XVIII в. найбільшу пошану мали духовні драми Довгалевського, Варлаама Лащевського, Феофана Прокоповича. Драма Феофана Прокоповича «Милость Божія Україну отъ неудобь носимыхъ обидъ людскихъ чрезъ Богдана Хмѣльницького свободившая и возвеличившая» була виставлена в Києві в 1728 р.; вона має вже політичне значіння, хоч і одностороннє. В містеріях і комедіях, або інтермедіях Довгалевського, вчителя піітики в Києві в 1736 р., виводяться часто козаки, ляхи, москалі, часом уживається жива народня мова. Духовні драми здались корисними для видатних діячів кінця XVIII в. Сковороди і Котляревського, для першого—в містеріях, для другого—в інтермедіях.

Плач Малої Россіи.

Вірш «Плач Малої Россіи», знайдений професором М. І. Петровим в рукописові 1719 р., на думку професора М. А. Максимовича, був складений в 1658 р. за часи Виговщини. Але точно не можна сказати, коли і ким «Плач» написаний. По стилю і по думкам він вельми нагадує віршу Мазепи «Всі покою щиро прагнуть». Плаче matka—Україна:

Всѣ маткою называютъ,	А вам, дѣтки, жаль то стало,
А не всѣ за матку мають;	Що я отдохнула мало...
Другій хочет загубити,	Ой, не сыны вы, ой, не дѣти:
В ложцѣ воды утопыты;	Хочете мене загубити,
Бо чи треба горкой муки,	Ляхолюбци, ляхолюбци
Як подати ляхом в руки...	Тиі моі, тиі згубци!
А ви, дѣтки, ох! утѣха!	Як сарана налетѣли,
Прошлого схотѣли лиха.	Домы и церкви посквернили.
Еще я крыл не простерла,	Куда пойдеш, ляхів хвалять,
Еще и сліз не отерла,	Вѣрныхъ тилько що не палять...

(Максимовичъ, Собр. сочин., т. III, ст. 730).

Вірша гетьмана Мазепи.

Гетьман Мазепа († 1709 р.) був чоловік освічений, з художнім почуттям. Він в молодості учився за кордоном і все своє життя

вештався поміж вищими верствами суспільства. Він грав на бандурі. Йому приписуються різні вірші політичного змісту, але без

Гетьман Мазепа.

грунтового запевнення. Є тільки одна довгенька вірша без сумніву Мазепина, це та, яку в 1708 р. приложив до свого доносу Вас. Кочубей, позначивши її так: «Дума пана гетмана Мазепа, въ которой значное противъ державы великаго государя згоується противленіе». В цім творі яскраво відбився політичний світогляд Мазепа в останні роки його життя.

Всѣ покою щире прагнуть,
А не въ едень гужъ тягнуть,
Той направо, той наливо,
А все братья, тото диво.
Немашъ любви, немашъ згоды
Отъ Жовтои взявши Воды,
Презъ незгоду всѣ пропали,
Сами себе звоевали.
Ей, братища, пора знаты,
Що не всѣмъ намъ пануваты,
Не всѣмъ дано всеє знаты,
И рѣчамы кероваты.
На корабель поглядимо,
И як много полѣчимо
Люду, однако самъ керуєть
Стирникъ и самъ управуєть.
Пчулка бѣдна матку маєть
И оное послухаєть.
Жалься, Боже, України,
Що не вкупѣ маєть сини.
Едень живе ись поганы,
Клычетъ: «Сюда, атаманы,
Идемъ Матки ратувати,
Не даймо ей погибаты.»
Другой ляхомъ за грошъ служить,

По Україні і той тужить:
«Мати моя старенькая,
Чомъ ты вельми слабенькая?
Розно тебе розшарпали,
Когда ажъ по самъ туркамъ дамы,
Все то фортель щобъ не мѣла,
И ажъ въ конецъ заслабѣла».
Третій Москвѣ южъ голдуєть
И ей вѣрно услугуєть:
Той на матку нарѣкаєть
И неволю проклинаєть:
«Лѣпше було не родыти,
Нежле въ такихъ бѣдахъ жити,
Отъ всѣхъ сторонъ ворогують,
Огнемъ мечемъ руйнують,
Отъ всѣхъ немашъ жичливости,
А ни слушной учтивости,
Мужиками называютъ,
А подданствомъ дорѣкають.
Чомъ ты братовъ не учила?
Чомъ отъ себе ихъ пустила?
Лѣпше було пробувати,
Вкупѣ лихо отбувати».
Я самъ бѣдний не здолаю,
Хиба тільки заволаю:

«Гей, панове енерали,
Чому есте такъ оспали?
И вы, панство полковники,
Безъ жадной политики,
Озмѣтесе всѣ за руки,
Не допуститъ горкой муки
Матцѣ своей болшь терпѣти,

Нуте враговъ, нуте бити,
Самопали набувайте,
Острихъ сабель добувайте,
А за вѣру хоч умрите
И вольностей бороните,
Нехай вѣчна буде слава,
Же презъ сабли маемъ права».

(Драгоманов, Політ. пісні укр. нар., I, ч. 2, ст. 47—49).

З віршів ченця Климентія.

Климентій, Зіновійв син, мандрований чернець початку XVIII в., залишив просторий збірник віршів різного змісту, з численними побутовими малюнками, на мові зрозумілій, майже цілком українській.

Особливо з побутового боку цікаві численні вірші в пошану ремесників.

О идучих на слободи людях.

Хто колвекъ собѣ ищетъ на житло слободы:
Мало входятъ зъ межъ такихъ великой бѣды.
Бо готови хаты идучи покидають,
А прийшедшимъ на слободу готовыхъ не мають,
А що найгоршее часомъ худобы забываютъ:
И тылко зъ душами живыхъ оставляють...

О табаці и о уживающихъ ея.

Злая вплодилася речъ и всюди есть явна,
Же розний людъ заживаетъ табаку здавна,
А барзій въ свиті тоє вельма недобре,
Бо жони і діти ихъ заживають добре.
И тутъ такихъ есть много, же ея вживають,
Тые ноздрами пахають, а тые втягають
И, хто того навчився, и люлькою тягнуть...

Вірши похвальныя любячимъ пиво пити.

Котрий, мовять, человекъ добре выпиваетъ,
Теди такому панъ Богъ на пиво даетъ.
Хочай то и такъ правятъ, же пиво не диво,

Еднакъ добре, гды зтрохи горло промочило,
До людей выразнійше буде глаголати
И въ церкви на крилосі гладше співати,
Затимъ, панове, собі здорові бувайте,
А гдѣ ли кольвекъ пива—добре потягайте.....
А на мене за сей віршь прошу не дивіть,
Да як будете пити, то и мене вспомніть.

О школярахъ дрова крадущихъ.

Школа—церковний уголь,—такъ ся называеъ,
Кдыжъ церковныхъ набоженствъ дітей навчаеъ,
И що въ церкви правять, то и въ школи знайдешъ,
А безчинний въ пей жаднихъ нігди не знайдуеъ....
А що часомъ крадуть дровъ, же не міють гдѣ взять:
Мѣщане и селяне не хотять куповать.
А знаю, же бѣ тимъ діломъ люде не згрѣшили,
Ижъ би когда на який возокъ ся зложили..

О волочашчихся чернцахъ.

Многие волоцюги зъ гультайства бывають,
Особно черницы и черныці такожъ ся пробігають,
Не хотять въ монастирахъ послушаній маты
И ведлугъ свого спасенія терпіти,
Да повіеъся иний къ бісу по своїй волі
Шукати на погибель собі сваволі.....

О женахъ и женской наукѣ.

Щасливъ той, хто ся жепі злой не подаваеъ
И що, якъ бестіі, по ребрахъ часто даваеъ....
Бо ліпшъ, мовять, желізо у воді варити
Неже, псюю личину, жену злу учити.....
Дармо, ся вѣдитъ, женскъ поль звикль письма учити,
Моглабъ перковъ и безъ ихъ письма обходити,
Бо токмо мужемъ далъ Богъ не безпотребно,
А ім, здаеъся, якобы і непотребно.....

О р а т а я х ъ.

Надъ всі ремесла потребнійше подобно
Пахарство, же тое всему світу вигодно,
Бо хочъ бы хто срібло и золото могль робити,
А не маючи хліба, золота не вкусити.

О гончаряхъ слово похвальное.

Первий въ світі гончаръ ремесникъ труждатель
Самъ Господь Богъ, Адама и Еви создатель.....
И гончарямъ чловіка можно бь зъ глини зробити,
Тільки невозможно, зробивши, душу вліпити.
Еднакъ сосуды роблять напитки выпивати,
Также кафельныя печи выставують
И розныя на кафляхъ оздобы мудрують,
Именно же—многое шмильцями кладуть цвіты
И вельми премудрие полагають квіты,
Ажъ бы безпречь хотімъ на тую дивитися
Пічъ і грітись; до такой мило притулитися.

Разговоръ Великороссіи съ Малороссіей.

Цікава «Розмова України з Московщиною»—ціла простора поема о половині XVIII в., складена в початку царювання Катерини II невідомим письменником—українським патріотом. В «Разговорі» дана коротенька історія України в прихильних до неї віршах, на кшталт тої прозової, яку написав Полетика під назвою «Исторія Руссовъ». Оповідання захоплює події від 1506 р., згадуються такі, які одбулись далі в 1576, 1664, 1665, 1674, 1690, 1696, 1733—1734, 1735—1739, до шестидесятих років XVIII в. Мова, як висловився Бецький (видавець «Молодика» в 40 роках), «омо-скалившаяся», в значній мірі зросійщена.

Велико- Знаешъ ли, съ кимъ говоришь, иль ты забываешъ?
россія: Вѣдь, я Россія!.....

Будто къ другой Россія, не ко мнѣ принадлежишь,
И при мнѣ, будто безъ меня, войнами гремишь!

Мало- Знаю, что ты Россія, да и я такъ зовусь;
россія: Что ты пугаешь меня? Я и сама храбрюсь.
Не тебѣ, Государю твоему поддалась,

При которыхъ ты съ предковъ своихъ и родилась.
Не думай, чтобы ты сама была мой властитель,
Но государь твой и мой общій повелитель.
А разность наша есть въ приложенныхъ именахъ,
Ты Великая, а я Малая, живемъ въ смежныхъ странахъ.
Чтожь я малой называюсь, а ты великой,
То какъ тебѣ, такъ и мнѣ нимало не дико.
Ибо твои предѣлы пространнѣе моихъ,
А мои обширностями поменше твоихъ....
Ничѣмъ не умалена я царемъ предъ тобою....
Что всякъ царь и король хранилъ и хранить,
Въ томъ дерзкая компанія твоя шумить,
Ибо, бывая въ оной, мятежь производишь,
За однѣ токмо мѣста всѣхъ къ себѣ приводишь....
Для майора весь мой малороссійскій чинъ малъ,
Спѣшить на проломъ къ священнику на антидоръ,
Толкаеть, кричить: дайте чиновнику просторъ!...
А мои старшины учтивость наблюдаютъ,
Сію неумѣренность смѣхомъ провождаютъ....

(Петровъ, въ Киевск. Старинѣ 1882 р., кн. 2 и 7).

Л а в р е н т і й Г о р к а.

Лаврентій Горка, професоръ Київської духовної академії, літературний діяч початку XVIII в., сучасникъ Мазепи, написавъ в 1708 р. духовну драму «Іосифъ патріархъ», якъ його зводила з ума жінка царя Пентефрія. В цій драмі ведуть розмови алегоричні постати—Прелесь, Совість, Вражда і інші, в промовахъ котрихъ виринають погляди самого автора, напр., цікава протилежність поміж багатими і бідними (а тоді вже починалось на Україні кріпацтво), погляд на деморалізаційне значіння рабства, все таке, що цікаво з приводу того, якимъ просвітнимъ і гуманітарнимъ цілямъ бралась служити вельми колись поширена українська духовна шкільна драма.

Совість. Тяжко тим...., иже суть во власти.
И иже не тружася почиваютъ, страсти
Не украшаютъ, ядятъ доволѣ и пьютъ,
Ктому жъ аще з богатствомъ многую имѣютъ
Власть, силу і державу, такіи то выше

Мѣры горѣют (величаются), хотят еще
Показати власть свою; бо хто может много
Могти хочет и еже не может; нікого
Не слушает, вся творит по своей волѣ.
Нѣсть сего безчинія во дворѣх убогих,
Идѣже нѣсть свободи, ни сластей премногих...

Вражда. Раб всегда памятозлюбивий,
И никто же в мірѣ есть тако щасливий,
Дабы мог рабску ярость когди претворити
На милость: раб бо вмѣет на зло обратити
Всяку благость и правду, любовь отвергает,
Дары приѣмлет и то скоро презирает...

„М и л о с т ь Б о ж і я“.

Найкращою духовною шкільною драмою на Україні в XVIII в. була «Милость Божія Украину отъ неудобь носимыхъ обидъ людскихъ чрезъ Богдана Хмѣльницкого свободившая, репрезентованная въ училищахъ кїевскихъ въ 1728 году». Авторъ цієї драми точно невідомий. Професор Максимович вважає автором її Феофана Прокоповича, славетного співробітника Петра I. Професор Петров автором вважає вчителя піітики Київської академії Феофана Трофимовича, і остання думка більш ґрунтовна, бо автор драми не любив Петра I за його жорстокість та здирство на Україні. Людина вчена і талановита, він написав драму добре, скористувавши літописи і мемуари того часу, Самійла Величка і інших. Політична думка його ясна і прозора. Любов до рідного краю йде струмочком через увесь твір.

Егей! славы нашея упадок послѣдній!
Чего в свѣтѣ живучи дождал козак бѣднѣй!
Докозаковали и мы над ляхами:
Чого нам не дѣлают ляхи из жидами!
Честь и славу ни во что нашу обрацают,
Козацкое потребить (знищити) имя помышляють,
Сее ли мы от тебе, ляше, ожидали
Платы, егда вѣрности нашей показали
На земли и на морѣ знаменія многа,
Бодуща ты врагов си сокрушая рога?
Се ли достойна мзда? Сія ли заплата

За службу нашу, за неизчислимья раны,
 За смерти различныя на различной брани,
 За толикія и столь славныя побѣды
 Терпѣли толикія, столь тяжкія бѣды:
 Грабленія, насильства, утиски, досады,
 Узы и прочая, без всякой отрады?
 О, и вспоминати то воистину студно...
 Что спим аки летаргом яким омраченни,
 О жалю мой незносный! больше ли чекати?
 Крайней ли погибели еще виглядати
 Будем? Не видим ли что грядет? Окаянни
 Егда стеная молчим тако поругани
 Суще. О, нечувствія наша! Страдати
 Кая нужда есть? Еще честь за честь воздати можем....
 Жив Бог и не умерла козацкая матка.

(Петровъ, Очерки изъ ист. укр. литер. XVIII в., ст. 262).

Митрофан Довгалецький.

Митрофан Довгалецький, вчитель піітики в Київській академії о половині XVIII в., написав де-кілька духовних драм, не дуже великих по розміру, але дуже цікавих по вставним інтермедіям з народнього побуту, які, на думку професора Петрова, для нього склали його співробітники—студенти колегіума. Мова грубенька, але вельми наближена до народньої.

Інтермедія з різдвяної драми Довгалецького (1736 р.).

Спершу виходить козак з піснею:

Мати моя старенькая,	Бог виручив мя оттуду,
Чи ти мні раденькая,	А тепер місця не найду,
Моєї молодости?	В дому не сидіти,
Був у турка під руками,	Ліси, поля спустошені,
А в татаров з кандалами	Луга, сіна покошені,
У самої жалости.	Пороспускав діти.
Д'адже правда тепера нема добра	Только ж правда, що треба
всюди,	взирати на Бога,
Дармо працюем, виставляем	Той всім есть в добичі про-
груди,	стая дорога.

Пойду знова на Січ Мати,
Пойду долі в Низ шукати,
Козацькая доле.
А чей буду потугою,
А в москаля заслугою.
Мати ж моя, але!
Спитаю, чи не буде на Низу
добра,
Чи не трапиться де поймати
лиса або бобра.
Буду турков воевати,
Мечем слави добувати,
Буду воевати.
Кармазини з луданами,

Шати драгі з сутанами
Зовсім буду брати,
З очей не спускати.
Егей! коли б впасть як була ко-
зацькая слава,
Щоб розпустилась всюди, як
пір'ями пава,
І щоб зацвіла знову, як рожа
у літі,
Як Бог позволить забрать ту-
рецькіі діти,
Або ляхов на той час трапиться
поймати
І сим кием козацьким по реб-
рах дати.

Виходить пан—лях на лови з ястребом, а за ним селяни білорусини, з котрих старший навчає молодших, як вони мусять привітати свого пана. Пан не задоволений їх привітанням і приказує дати старшому сто кив. Він бундючиться, згадує стару Польщу, коли він був правителем Київа, мріє знов завоювати Україну, вигнати козаків і усе забрати по Полтаву. Але тут вже виходить з захисту козак, що був сховався, і каже:

А доки ж ви, бестюги, будете звегати,
Чи то ми вас не зможем киями прогнати?

Козак кличе на поміч москаля і батогами по панській спині визначають границі, про які мріяв панок, так щоб і другий пам'ятав і своїй дитині наказав.

(Возняк, Начатки укр. комедії, в „Україні“ 1914 р., II).

І о а н Н е к р а ш е в и ч.

Піп Некрашевич вчився у Київі в духовній академії, яку скінчив в 1763 році, і був попом в ріднім селі. Він писав драми з простого народнього побуту, який добре знав, і мовою майже цілком народньою. Що до мови, то його літературні твори були значним наближенням до пароднього ґрунту. Такі письменники, як Довгалевський з його співробітниками, учнями академії, і Некрашевич тісно зв'язують старе українське письменство з новим.

С п о в і д ь (1779 р о к у).

- Піп до жінки:** «Говори, що ти согрѣшила,
Чим случайно и когда Бога оскорбила,
Различвіи суть грѣхи многи и велики,
Коім повинні всі жони і чоловіки,
Іздила ль когда вездѣ ворожки искати,
Щастливе мѣсто знать для постройки хати,
Шутки кощунныя ль ти на весіллях творила,
Иль і більше чим, скажи, ти грѣшила?»
- Жінка:** — Ні, отченьку, я чесна і роду не такого,
Як иншее буває матки і отця злого,
А мене бо научили отець мій і мати
Колядовок і щедровок Бога зухваляти,
Говію я що-року, п'ятенку шаную,
Не їм, не п'ю, не роблю до вечора в тую,
От бризнуло на губу, як сир відкидала,
Чого я не робила, весь рот полоскала.....

Я р м а р о к.

(Селянин хитрує й продає сліпі воли).

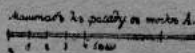
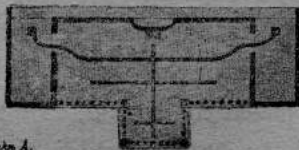
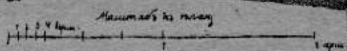
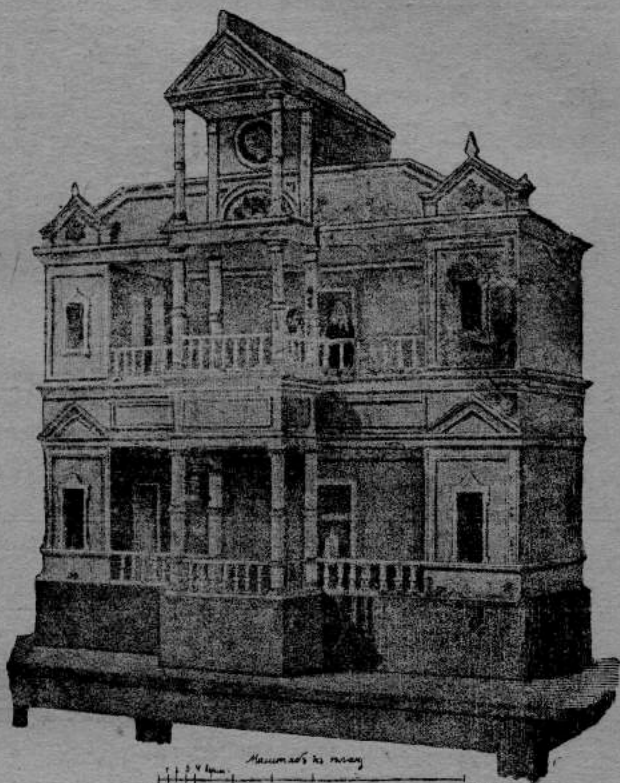
- Хвесьно.** Коли каеш, дак кай, та і будем сватами,
Нехай таки ще родні прибуде між нами.
- Хвилон.** Ну, вступи за повшеснадцять, дак буду платити.
Коли б тільки годились у плузі робити.
- Хвесьно.** Куме, слухай, з моїх рук іщастя тобі буде,
Вони дуже робочі, нехай скажуть люди.
- Хвилон.** Спасибу ж тобі, куме; нумо ж пить горілку,
Та ще треба ж землею стерти волам спинку,
Випий же, свату, до дна, щоб воли орали.
- Хвесьно.** Оттак, свату, в гору хвись, щоб тобі брикали, *(Бризка до гори з чарки).*
(Петровъ, Ист. укр. литер. XVII в.).

В е р т е п.

Слово вертеп в українських духовних віршах має два значіння—1) печера, в якій народився Ісус Христос, і 2) вистава з ляльок, або шафа заввишки в 2^{1/2} аршини і завдовжки в 1^{1/2} арш. на 2 поверхи, без дверей. Позаду шафи становився промовець,

керував ляльками і розмовляв за них ріжними голосами. На верхньому поверсі йшла звичайно різдвяна драма з Богородицею, ангелами і т. д., а на низшому йшли вистави громадського змісту з українцями, селянами, панами, ляхами, жидами, литвинами і т. д. Відомий рукопис вертепу кінця XVI в. (1591 р.); був вертеп в XVI, XVII, особливо в XVIII в. Цікаво, що учні Київсько-могилянського колеґіума, які займали часто на Сибіру архирейські катедри, занесли вертеп до Сибіру, де він був довго в ужитку. Довго вертепна драма держалась в Харківщині, де про неї є згадка в 1884 р. В Галичині вертеп держиться досі. Така трійка була ця літературна форма, з XVI віку до нашого часу, і поширена занадто—від Карпат до Сибіру; історично-літературна вага вертепу велика вже через те, що він тісно злучає старе й нове українське письменство.

АЩЕВЪ ВЕРТЕПНОЙ ДРАМЫ.

тільки крок наперед відносно вертепу. Наукова література про вертеп досить значна. Вона показана в «Історії українського письменства» Єфремова в кінці 3-го відділу.

Вертеп.

Вертепна драма поділяється на 2 дії. В першій дії 16 яв, у другій—31. В першій частині яви розгравались на верхнім поверсі шафи: розмовляли ляльки Богородиці, Ирода, ангелів. Спершу ангели співають «Слава в вишніх Богу», а потім виступають пас-

тухи з розмовами: «Грицьку!»—А що, Прицьку?—«Вставай та виберем ягня, та пратко підемо ген-ген на гору, може ми ще поспіємо в пору». Далі пастухи приходять до вертепу і співають перед ним колядки, гомонять про Ирода та кленуть і лають його на всі боки.

На вижньому поверсі шафи йде инша розмова й инші постаті—ляха, москаля, запорожця, цигана, шинкарки, чорта, і у кожного з їх окрема мова, кожній постаті надано окремий характер.

Д і я 2. Я в а 1.

Дід. От тепер і нам припало,
Як Ирода вже не стало;
Потанцюймо ж, молодичко,
Мій рожевий квіт, хоть мало.

Баба. Гляда лишень, сучий діду,
Щоб не ввели танці в лихо.
Забрались би у тісний кут
Та хліб собі їли б тихо.

Дід танцює з бабою під вишнею, а хор співає:

Ой, під вишенькою, під черешенькою
Стояв старий з молодою
Як із ягодою.
І просилася, і молилася:
«Пусти мене, старий діду,
На улицю погулять!»
—Ой, і сам не піду і тебе не пушу;
Хочеш мене старенького
Да покинути.
Ой, не кидай мене, бабусенько моя,
На чужій стороні
При лихій годині.
Куплю тобі хатку і сіножатку,
І ставок, і млинок,
І вишневенький садок.
«Ой, не хочу хатки, ані сіножатки,
Ні ставка, ні млинка,
Ні вишневого садка.
Ой, ти старий: кахи, кахи!
А я молода: хихи, хихи!»

Салдат на діда й бабу:

Кой вас чорт здѣсь разносил?

Вѣдь тогчас потащу к офицеру....

Звертається до слухачів і каже:

А, здрастуйте, честные господа!

Не було ль тутечки солдат?

Но какъ оныхъ здѣсячка тут нѣт,

То пріймись, господа, мой привѣт.

Я солдат простой, не богослов,

Не знаю красных слов;

Хоть я отечеству суть защита,

Да спина в меня избита,

Читатъ, писатъ не умѣю,

А гаварю, што разумѣю.

Нонича люди веселятся,

Да и подлина, какъ не удивляться;

Христос в вертепѣ народился,

А Ирод окаянный сказился,

Бояся царства лишиться,

Здумал дѣтской кровью омыться,

За то Иродушкѣ пришлось жестоко,

Какъ черти тащили его в ад глубоко.

Какую вѣсть вам ста сообщаю

И вас Христовым Рожеством поздравляю.

Входить запорожець в червоних штанях, з люлькою, булавою і бандурою.

Запорожець. Гай, гай, панове! що то як я був молод!

Того в мене була сила!

Ой, ви, літа, літа, поганая справа:

В морду хоть зацупиш, вже не та розправа.

Ой, бандуро моя золотая,

Как би до тебе шинкарка молодая,

Танцював би з нею до смаку, до сміха,

Одцурався б з нею навіки од лиха.

Бо, бач, як заграю, не один поскаче,

Да к тому весіллю може кто і заплаче.

Я—козак, горілку п'ю, люльку я вживаю,
Є шинкарки в мене, а жінки не маю,
А вас, панове, святками поздравляю.

Входить шинкарка Хвеська, і починається нова розмова:

Запорожець. А, здорова, шинкарко,
Здорова, полтавка,
Як я тебе давно бачив.

Хвеська. Як бачились в Чигрині, да і досі ні.

Запорожець. Так, Хвесю, так, любко, голубко моя:
Як бачились у Чигрині, да і досі ні.
Поцілуй же мене по знакомості в крутий мій усок.
Оттак, цмок! Поцілуй же ще в чуприну хоть разок! цмок!
Тепер потанцюймо.

Танцюють, і потім Хвеська уходить.

Я в а 21.

Входять два чорти, щоб узяти запорожця до пекла. Але запорожець ловить одного чорта за хвіст, а другий тіка. Запорожець шхає чорта в шклянку і, подивившись біля вікна на світ, каже:

Що се я піймав? чи се птичка? чи перепелачка?
Чи се тая синичка, що вона і не дише,
Тільки хвостиком колише.
Глянь, глянь! яке воно чудне.
Да, дalebі, страшне: очі з п'ятака,
А язик вивалив мов тая собака.
Еге! воно, бачу, і крильця має,
Се ж то те, що нічю літає
Да кури хватає....

Запорожець заставляє чорта танцювати; коли він пручається, запорожець б'є його, і чорт танцює, приговорюючи: гуп, гуп, гуп! Потім запорожець жене чорта геть і звертається до слухачів з такою промовою:

По сій мові будьте здорові!
Мені приходить, панове,
З цісні слова не викидать,
А що було, барзо прошу
Об тому лихом не поминать.
Пойду тепер собі в курінь віку доживать.

(Маркевич, Обычай, повір'я и пр., 27—64, в „Кіевск. Старині“ за 1882 р., X).

З творів Г. С. Сковороди (1722—1794).

Григорій Сав. Сковорода, видатний український філософ, народився в Полтавщині, короткий час був учителем в семінарії, побував в Німеччині. Людина завдат твердого характеру і дуже розумна, він залишив усякі посади, хоч його навіть приваблювали

Григорій Сковорода.

архирейською катедрою, і вибрав для себе найпростіше життя старчика, бездомної людини, що вешталась десятки років поміж панством і селянством, навчаючи тих і других доброму життю. Він мав великий вплив на слободсько-українське громадянство того часу. Сучасники бачили в йому «мандровану академію». Навіть перший на Україні університет Харківський повстав за-для піддержки учнів Сковороди і людей до його прихильних.

Велика етична постать Сквороди мала вплив на головних українських літературних діячів — Котляревського, Квітку і Шевченка, які згадують його з пошаною. У свитці з відлогою і торбою за плечима, з сопілкою за поясом і паличкою в руках ходив Скворода по селах і містах. Твори Сквороди видані в VII томі «Сборника Харьк. Истор.-филол. Общества» з просторою передмовою проф. Багалія в 1894 р.

3 Діалога о древнемъ мирѣ 1772 р.

...Ищемъ счастья по сторонамъ, по вѣкамъ, по статьямъ, а оно есть вездѣ и всегда съ нами; какъ рыбы въ водѣ, такъ мы въ немъ, а оно около насъ ищетъ самихъ насъ. Нѣтъ его нигдѣ затѣмъ, что есть вездѣ. Оно подобное солнечному сіянію, отвори йому только входъ въ душу твою... Здоровый корень есть мирное сердце, оживотвореніе души... Живые проживаймо, други мои, жизнь нашу, да протекають безъ унынія дни наши и минуты... Глава въ чловѣкѣ всему сердце чловѣческое...

3 Дружескаго разговора о душевномъ мирѣ.

Скворода настоюе на тій думці, що кожна людина мусить жити відповідно її «сродности», до чого її тягне почуття серця і традиційна призывка, і повинна ретельно виконувати своє діло.

Моя рѣчь единственно точію каснется до чловѣколюбивыхъ душъ, до честныхъ знаній и до благословенныхъ промысловъ труда, коихъ Божескій и чловѣческій законъ вонъ изъ сожительства не изгонитъ, а составляютъ они плодоносныя церкви, яснѣе сказать общества, такъ какъ часовую машину свои части. Она въ то время порядочное продолжаетъ теченіе, когда каждый членъ не только добръ, но и сродную себѣ, разлившіяся по всему составу должности, часть отправляетъ. И сіе то есть быть счастливымъ, познать себе или свою природу, взятъ за свою долю и пребывать съ частию себѣ сродною отъ всеобщей должности... Природа запалаетъ къ дѣлу и укрѣпляетъ въ трудѣ, дѣлая трудъ сладкимъ. А что есть природа, если не тотъ блаженный въ чловѣкѣ духъ, о коемъ сказалъ Богъ къ Моисею: «се Азъ посылаю ангела моего. Вонми себѣ и послушай его»...

....Божіе царство вездѣ присутствуетъ и счастье во всякой статьѣ живетъ... Во сто разъ блаженнѣе пастухъ, овцы и свиньи съ природой пасущій, нежели священникъ, брань противу Бога имущій. Счастливъ, кто роился къ медицинѣ, къ пиктурѣ, къ архитектурѣ, къ книгочеству, я ихъ благословенную, яко природную школу блажу и поздравляю. Но чѣмъ несчастнѣе земледѣль, если съ природою землю пашеть? Признаюсь, други мои, предъ Богомъ

и предъ вами, что сію минуту брошу мое статье, какъ только почувствую, что имѣю сродность къ скудельничеству. Повѣрьте, что съ Богомъ будетъ мнѣ во сто разъ и веселѣе и удачнѣе лѣпить одни горшки, нежели писать безъ натуры. Но чувствую, что удерживаетъ меня въ семь состояніи нетлѣнная рука Вѣчнаго. Лобызаю оную и ей послѣдую... Счастіе твое, и миръ твой, и рай твой, и Богъ твой внутри тебе есть. Онъ о тебѣ, въ тебѣ же находясь, промышляетъ... Съ природою жить и съ Богомъ быть есть тоже; жизнь и дѣло есть тоже...

3 Сада Божественныхъ пѣсень 1757 р.

Проживи хоть 300 лѣтъ,
Проживи хоть цѣлый свѣтъ,
Что тебѣ то помогаетъ,
Если сердце внутри рыдаетъ?
Когда ты не весель,
То все ты мертвъ и голъ.
Завсюю земный весь шаръ,
Будь народамъ многимъ царь,
Что тебѣ то помогаетъ,
Аще внутри душа рыдаетъ?
Когда ты не весель,
То все подль и голъ....

Ой, ты, птичко желтобоко,
Не клади гнѣзда високо,
Клади на зеленой травкѣ,
На молоденькой муравкѣ,
Отъ ястребъ надъ головою
Висить, хочеть ухватить,
Вашею живеть онъ кровею,
Отъ, отъ когти онъ острить.

Стоитъ яворъ надъ горою,
Все киваетъ головою,
Буйны вѣтры повѣвають,
Руки явору ломають.
А вербочки шумять низко,
Волокутъ мене до сна.
Тутъ течеть поточекъ близко,
Видно воду ажъ до дна.

На что жь мнѣ замышляти,
Что въ селѣ родила мати?
Нехай у тѣхъ мозокъ рвется,
Кто высоко въ гору дмется,
А я буду себѣ тихо
Коротати милый вѣкъ,
Такъ минеть мене все лихо,
Счастливь буду человекъ

(Сковорода, Сочиненія, ст. 273 и др.).

Сковорода про любовь.

Люби Бога, люби тою же рукою всѣхъ ближнихъ, всѣхъ живыхъ, столько же, какъ умершихъ и нерожденныхъ; всѣ они братья твои, родъ твой, радость твоя, вѣнецъ твой, всѣ, всѣ, и всѣхъ люби, и Бога, и будетъ тебѣ рай.

(Срезневский в „Молодикові“ Бецького 1842 р. і в оповіданні про Сковороду „Майоръ“ 1836 р. Про відношення Сковороди до ранійшого українського письменства див. в статті проф. Сумцова в 1 кн. „Літер.-Наук. Вістника“ 1918 р.).

Богогласник. Канти. Псалми.

Богогласник, канти і псалми—все це тісно злучено поміж себе. Богогласник—це така книжка, вперше надрукована в Почаївській Лаврі в 1790 р., в якій було зібрано багато духовних віршів, почасті взятих з польських ранійших збірників—кантичок, почасті складених школярами і духовними письменниками на Україні; в XVII в. було багато людей, що займались такими віршовими словотворами. Особливо кохався в них славетний в свій час письменник чернігівський архирей Лазарь Баранович. Богогласник багато разів видавався друком і мав великий вплив на українську народню словесність. Поміж тими побожними піснями, що досі співають сліпці, не мало таких, що джерелом мають Богогласник. Особливо великий вплив мав Богогласник в Галичині, в Поділлі й на Волині.

Канти і псалми повиходили здебільшого з Богогласника. Це духовні вірші про народження Христа, про Ирода, про вбивство діток в Вифлеемі. В Богогласнику 300 канти і псалм. З них 28 акростиhi—це б то такі, що по першим літерам кожного рядка можна взнати ймення автора, коли зложити літери до купи. В Богогласнику є вірші Сковороди, напр., «Ахъ, ушли ж мои лѣта, якъ выхоръ с круга свѣта», Яхимовича про Пресв. Діву Марію. Феофана Прокоповича, св. Дмитрія Ростовського, якогось Алиневича, Парфеновича, Малишевича і інших авторів.

Ось, напр., вірша-акростих на ймення Герасим Парфенович:

Гдѣ преклоню главу мою, кого упрошу?
Един къ тебѣ гласъ мой, Боже, жалосний вношу.
Руцѣ, серце простыраю так теж і душу,
А во многих грѣсех бывших просити тя мушу:
Сам всесильною рукою на путь направы
И от пути блудящаго к себѣ прывозы.
Море моих прегрѣшеній рад бым избыти,
През тебе Бога моего в радости житы.
А щом згрѣшил з молодосты през увесь мой вѣк—
Распустнѣйшій над быдлята, а не як человек!
Фрасунок маю на душѣ, а в тѣлѣ болѣсть,
Еще чую в серцѣ моем прикрую горесть;
Неисповѣдованаго часу мушу умерти,
Обронцо мой и Боже мой, не дай мя пожерты
Веліорыбови (сатані) оному преисподнему
И смокови надерзному и суровому!
Что ты хвалят архангели со человекѣи—
Благословен, препрославлен буди во вѣки!

(Церетичь, Истор.-литер. изслѣд. и матеріали, I, ст. 351).

К а н т ы с т у д н ы е.

В письменстві завжди бува так, що найбільш улюблена літературна форма притяга до себе багато творів, часом таких, які і не підходять для неї. Так, в Великоросії була дуже улюблена билина, поважна пісня, і стали на склад билин співати деякі казки і приказки. На Україні в XVII в. дуже улюбленими і поважними піснями зробились канти і псалми—побожні релігійні пісні. Часом стали пристосовувати до них історичні вірші, виникла, наприклад, псалма про Дорошенка з осудою його за зв'язки з татарами ¹⁾, виникли вірші веселого змісту. Вже о половині XVIII в. талановитий письменник Варлаам Лещевський, що писав духовні драми і якого пізніш вельми ухвалив Сковорода, скаржився на «канти студные», або безсоромні, що лунали вже в його часи. Одначе, в письменстві ці канти мали чималий вплив і мають без сумніву значіння. В них відбився юмор, до котрого, як відомо, український народ має великий нахил. Було поміж ними немало суто народніх і зовсім не «студних», хоть часом і з біблійними йменнями, а иводи з натяками на що-небудь біблійне.

¹⁾ Надрукована А. І. Соболевським в „Чтеніях Общ. Лѣтоп. Нестора“ 1901 р., I, 15—20.

Кант про нечистого в пеклі.

.
Аарон очки надів,
В біблію поглядів,
Не утерпів, засміявсь,
Куций зразу догадавсь,
Що Христос вже воскрес;
Злякавсь і затрусивсь увесь,

Зліз він на пекельну браму,
Аж іде Христос к Адаму;
Брама впала перед Ним,
Мур (стіна) розсипався як дим,
Куций аж присів із ляку,
Нудно стало небораку,
Зараз пекло погасив.....

Кант про п'яницю Охріма.

От і допивсь
І дохмилівсь!
До віку тямити буду,
Ні в рот не брать,
Ні коштувать
Не хочу аж до суду.
Коли б вона
Уся до дна
Повитекла в бочках,
То ще б в церквах
Народ в свитках
Стояв би і в сорочках!
Ні, Грицьку, ні,
Хоть би мені,
Повіситься на гільці!
А ні під ніс,—
Нехай їй біс,
Тій гаспідській горільці.
Вона мене
З світу зжене.
Коли б той ісказився,
Хто божий дар
Гнать через жар
У винниці навчився.
Ох, ох, ох, ох!
Зубів щось двох
І ніг не долічуса...

Ніс як пестряк
І скрізь сивяк,
Бач, пика набрякла.
Одна нога
Щось шкательга,
Друга зовсім залякла.
Така нудьга,
Така туга,
Що чорт зна
Де б і дівся!
От тут пече,
Тут гаряче....
Геть, Грицю, геть,
Та лучче смерть
Ніж гаспідська
Сивуха....
Пустив діток
Без сорочок,
А жінку без запаски,
А сам в шинку
На прилавку
Жду Лейбиної ласки...
До церкви дзвін,
А пан Охрім
В шинк мандрує.
В церквах свят, свят,
В корчмі—гвалт, гвалт;

Охрім жидів муштрує.
Було в пости
Іще чорти
Не б'ються навкулачки,
А вже Охрім
На глум усім
П'янений лізе рачки....
Чи в хату піп,
Охрім захріп,
Запінився,
Мов сказився,
Не сповідавсь,
Не причащавсь,
Сім год і не хрестився.
Попи, дяки
В Різдво, в Святки
З Христом ідуть
З кропилом,
А вже Охрім
Ріє рилом
На часточки,
На свічечки,
Шагом не поплатився,
А мисочок
І граматок
Не чув, як і вродився,

Ох, ох, ох, ох!
Зубів шось двох
І ніг не долічуса,
Живіт на сміх
З ковальський міх,
Здається, і не дмуся.
Оттак мені,
Так сатані,
По ділу ця халяндра.
Нехай хутчій,
Попа мерщій
Покличуть Олександра.
Скажу: допивсь
Ідохмилився,
До віку тямить буду,
Ні в рот не брать,
Ні коштувать—
Не тільки що до суду,
А ті пляшки,
Грицьку, й чарки
Троци, що маеш духу,
Тільки стрівай,
З них позливай
В барильце
Всю сивуху!

Цей цікавий кант знайдений Панасом Требиным на Полтавщині, в с. Василівці Хорольського повіту, на горищі старого вambarу в маєтності Родзянка, де бував колись Шевченко. Рукопис кінця XVIII або початку XIX в., се б то за часи Котляревського. Значить, одночасно з Котляревським, а може трохи раніш його жив якийсь то письменник з таким ж народньо-юмористичним напрямом і майже з такою ж соковитою народньою мовою.

(„Карты студные“ Требина, в Русск. Филол. Вѣстн. 1913 р., № 4.)

Суплика на попа.

Поміж інтермедій XVIII в. дуже цікава і з історично-літературного боку цінна «Суплика, або замисл на попа»; як по змісту.

так і по мові це—перехідка від старого письменства українського до Котляревського і Квітки-Основ'яненка. Хоч Котляревський не згадує про «Супліку», але він, мабуть, знав її навіть на пам'ять, як знали і позаписували пізніші її де-які старі люди; знав на стільки добре, що скористував де-які вирази «Супліки» (напр., крутопоп замість протопоп). Супліка має ще велику цінну як історичний побутовий документ, з яскравим оповіданням про відносини громадянства до духовенства на Україні за останні часи вільного вибору пошів самими громадянами.

Пархім. Охрім!

Охрім. А що, Пархім?

Пархім. А нумо лиш, свату Охрїме, думати-гадати,
Як би нам попа свого у шори вбрати.
Геть він силоміттю вліз в нашу парафію,
Та, дивись, яку над нами крутить веремію....
Нема в світі, як наш був пін старий,
Що його досі згадує великий і малий.

Охрім. Та і будемо, свату, довго споминати,
Бо вже не будемо такого попа мати:
Умів бо, свате, із людьми обходиться,
Та ще було де і горілки напиться,
Хоч за вінчання і добре брав,
Та добре об храмі і людей напував.
Попили, голубчики теї оковитки,
Та ще не тільки ми, але і ваші дітки,
А до сього але ніяк і приступиться,
Не тільки щоб коли горілки напиться;
Хоч і за ділом прийдеш, то все рило дує,
А як чого попросиш, то мов і не чує.

Лецько. Хоч є за що, хоч нема, а сажас в куну ¹⁾.
Педора перед причастям кваши покуштувала,
Та і за те в куні весь день стояла.
Снігур Герасим тільки в п'ятінку скорому наївся.
То і за то в куні добре насидівся.

Педько. Ходім до дяка, та все йому гарненько розкажемо...

¹⁾ *Куну* — кляка в церкві на дверях в притворі, до якої пін на цепку замикав руку того, хто провинився в чім проти моралі; потім арешт взагалі в церковній сторожці по присуду попа.

(Нова дія; приходять до дяка).

- Дяк.** Почтенні парафіяне, ізвольте сідати.
Коли в гості прийшли, то будем вітати.
- Мирон.** Та спасибі, пане дяче, за твою ласку,
Послухай нас, яку ми скажемо тобі казку:
Возьми лиш каламар і перо, та напиши круто,
Щоб наділи на нашого попа залізнез пучо.
- Дяк.** Почтенні миряне, ізвольте казати.
Чорнильниця готова, що маю писати?
- Педько.** Он пиши, пане дяче, що не велів челяді колядувати,
На улицю ходити і на Купайла через огонь скакати,
Об клечінні наказав вінців робити
І тих в ночі на воду до річки носити,
Не вольно вже парубкам з дівчатами гуляти,
Почім же вони молодість свою будуть знати?
- Охрім.** А празників наказав—що може з півкочи буде,
І щоб кожного свята ходили до церкви всі люди!
- Пархім.** А коли ж, пане свате, будемо робити,
Як станемо що-свята до церкви ходити?
- Педько.** Чи любо дивиться на дівку Стицьківну,
Що волос побілів, та не найде собі рівню,
Бо тепер без віна (приданого) не до порога....
- Лаврін.** Прийдеться і нашим дочкам дівувати,
Як сей піп довго буде попувати.
- Буц Илько.** Не бійсь, пане Лецьку, не буде довго попом,
От як до архирея всі підем гуртом,
А там як розкажем, як він нами крутить,
Або і супліку як розбере,
То може і самого до рук прибере;
Та як крутопопа попросим старого,
То, не бійсь, зараз дадуть другого,
Тоді перестане нам за шкуру сала заливати,
Вивчемо його, як має попувати....

Далі виступа Винтип і рає зложитись, щоб піднести щось архи-
реєві і крутопопові, бо

Без грошей не доступити до пана,
Як без сукні (гарної одежи) до гетьмана.

Дяк пише прохання до архирея; кличуть на пораду ще де-яких старих людей, що „усюди бували“; підходять такі люди і кажуть, що скаржитись даремна річ, позаяк сам пан сотник науча попа, бо за нього він свою годованку віддав.

Терешко. Та вже ж хоть ґрунти позбуваєм,
А таки його з попівства зіпхаєм.

Лаврін. Та вже ж, Терешку, не сипать проти вітру піском,
А через позови будемо ходити пішком.
Ходім лучче до Манайла горілку пити,
Чим маєм, враг знає, що робити.

Стецько. Кликніть і дяка, нехай і він вип'є чарку.

Супрун. Ходім з нами, пане дяче Марку!

Дяк. Благодарю покорно за ваші привіти,
Але йде паламарь до церкви дзвонити.

(Кіевск. Стар. 1885 р., III).

УВАГА НАПРИКІНЦІ.

Щоб скористувати старе українське письменство по сій Хрестоматії, необхідно пильно приглядатись до його уривків; що до шкільного вживання, то треба керувати читанням і ретельно його поясняти.

Добрий вжиток від Хрестоматії народньої словесности і старого письменства буде тільки тоді, коли сам вчитель пильно придивиться до них і за правило собі поставить ті поради, що щиро висловили старі письменники, наступні старозавітні поради, які на протязі віків були гаслом доброї науки:

Егда чтеши книги, не тщися бързо иштити до другья главизны, нъ поразумъй, чьто глаголють книги и словеса та, и трижды обращайся о единой главизнь. (Изборникъ Святослава 1076 р.).

Егда оубо чтеши книги то прильжно вьм сердцем чти, внимая, и двократы прочитай словеса, а не тщися листы токмо обрацая, но без льности чти, да плод прѣмимиши спасенія и страх божій вселить в тя. (Измарагд, української редакції).

В цих мудрих порадах криється велика сила і значна користь, особливо для середньої школи, де треба ретельно привчати молодіж до пильного читання і ґрунтового розуміння того, що прочитано.

Відносно старого письменства треба обмежитись тільки читанням та поясненням. Що ж до народньої словесности, то тутечки необхідно треба де-що й на пам'ять позаучувати, щоб міцно затвердити яскраве слово і м'яке почуття серця в обставинах суто народнього світогляду.

Проф. М. Сумцов.

Короткий показчик можливих хрестоматичних тем.

1. Як складена ця хрестоматія по народній словесності? Скільки відділів? В яких відділах послідоність змісту? (гаївки, важливі пісні, весільні).

2. Як складено в Хрестоматії старе русько-українське письменство? Які відділи? Які почуття старих діячів відбилися в уривках? Що має нахил до прози і що до поезії?

3. Як складена Хрестоматія що до XIV—XVII віків? Скільки відділів? Що відноситься до школи і що до письменства?

4. Як складена Хрестоматія в межах XVIII в.? Які літературні течії помічені? (панегірична, драматична, історична).

5. Загальний характер української народньої словесности. Багатство в напрямках. Як відбилися впливи письменства?

6. Доброзичливість народньої словесности, здебільшого по колядках і щедрівках.

7. Сумні прояви народнього життя (по пісням сімейно-родинним і голосінням).

8. На яких піснях помітні галицькі місцеві особливости? (царинні пісні, пісня про Штефана воеводу, коломийки).

9. Розібрати думу про трьох братів—яким шляхом вони утікали, природа—степ, орли, вовки; особливости в характері братів і т. д. Порівняти, як утік з полону Ігорь в Слові о полку Ігоря.

10. Кобзарі і байкарі. Дума про смерть козака бандуриста. Порівняти її з „Перебендею“ Шевченка.

11. Богдан Хмельницький в історії і поезії (по книжках—Костомарова, „Богданъ Хмельницькій, Антоновича і Драгоманова—„Историч. пѣсни малорус. народа“, ч. II.).

12. Псування пісень. Як запобігти цьому лихові? Значіння культури і освіти.

13. Легенди старі й нові—про ап. Андрія, про песиголовців, про бурю на Чорному морі.

14. Казка про вужа. Як скористувався нею Богдан Хмельницький? Значіння її, як байки. Порівняти де-які інші приклади по книжці Потебні „Басня, пословица, поговорка“ (2 вид. в Харь-

кові в 1914 р.), напр., з жидівським оповіданням в Книзі Суддів гл. XI, або з грецьким оповіданням про Фалариса,—усе зразкові політичні байки-казки.

15. Порівняти літописного Усмошвеця з Кожум'якою українських казок. Означити казкові мотиви.

16. Написати пояснення до усіх 12 прислів'їв на 60 сторінці Хрестоматії про українців, великоросів і поляків. (Змішування великоросів взагалі з салдатами—москалями).

17. Порівняти Слово о Полку Игоря з Літописсю і означити, чим художній твір відрізняється від історичного.

18. Порівняти Слово о Полку Игоря з перекладами Шевченка і Руданського.

19. Вибрати південні русько-українські риси Слова о Полку Игоря (видання Огоновського і Потєбні корисні з цього приводу).

20. Художні форми пісень і казок, їх склад, найкращі вирази і т. д.

21. Глибоке патріотичне почуття старих русичів (митроп. Іларіон, Слово о Полку Игоря, Слово о погибелі руския землі, Даниїл Мних).

22. Глибоке поважання науки (Літопись, Володимир Мономах, арх. Фома). Див. тему 35.

23. Глибоке розуміння русько-слов'янських меж (Літопись, Слово о Полку Игоря, Слово о погибелі руския землі).

24. Глибоке почуття природи рідного краю (Слово о Полку Игоря, Слово о погибелі руския землі, Кирило Туровський).

25. Кн. Константин Острожський. Його величчя постаць. Бажання освіти. Його співробітники—Герасим Смотрицький і Христофор Бронський. Як і за що вславляв кн. Острожського Гер. Смотрицький?

26. Патріотичний настрій українських діячів XVII в.—у кн. Острожського, Вишенського, Бронського, Лосицького, Самовидця, Самійла Величка і др.

27. Філософічні погляди Гер. Смотрицького, Бронського, Вишенського, Сковороди.

28. Політичний світогляд Бронського, Вишенського і автора «Слова во время бездождія».

29. Церковно-слов'янська мова і значіння перекладу з грецького у Вишенського і Копистенського.

30. Поступова демократизація церковного казання в XVII в.—Галатовський, Тимофєвич і «Слово во время бездождія».

31. Зацікавлення старовиною рідного краю в Перестрозі, у Софоновича, Самовидця, Самійла Величка, Мазепи, в Розмові України з Московщиною.

32. Осуд усяких гнобителів—будь то пани або розбещені

селяне—у Христофора Бронського, Вишенського, в «Слові во время бездождя», у Варл. Лащевського і Дмитрія Ростовського.

33. Осуд спекуляції хлібом—у Вишенського і в «Слові во время бездождя». (Порівняти оповідання Квітки-Основ'яненка «Добре роби—добре й буде»).

34. Відношення до шкільних вчителів, полів і архирейів—у Львів. Статуті, кн. Острожського, Вишенського, Супліці на попа.

35. Глибоке вшанування науки—див. братське листування, Перестрою, кн. Острожського, Копистенського, «Възерунок». (Порівн. тому 22).

36. Наближення до народу в містерії, інтермедії, вертепу, Супліці на попа (порівняти пізніші драми Котляревського і Квітки).

37. Наближення до народу духовних віршів у колядках (на Різдво, Творення миру), Сон Богородиці, канти, канти студні.

38. Наближення до народу апокрифів і легенд і перехід їх в народні пісні в Обходах апостольських, царинних піснях, легенді про Лагуту, думі про Олексія Поповича.

39. Риси побутового життя у Климентія, Некрашевича, вертепу, Супліці на попа.

40. Зміст апокрифів про Різдво, про Обходи апостольські, Сон Богородиці, Хожденіє Богородиці по пеклу.

41. Аскетична течія старого письменства—Феодосій Печерський, Стефан Зизаній, Іоан Вишенський, Кирил Транквіліон, Скворода.

42. Літературно-наукова діяльність церковних брацтв—див. Листування віленського і львів. брацтв, Статут львів. бр. школи.

43. Утиски православних латино-уніятами—див. Бронський, Вишенський, Літописи Самовидця і Величка (порівн. з думами про Хмельницького по Антоновичу і Драгоманову).

44. Постать запорожця в вертепній драмі. (Порівняти «Тарасъ Бульба» Гоголя).

45. Характеристика Климентія по віршах (простий, ворог жінок, прихильний до школи, любить прислів'я, побутові риси і т. д.).

46. Характеристика Вишенського по його творах (гострий, сміливий, вірний православію і т. д.).

47. Характеристика Некрашевича по віршах (автобіографичність, знайомість з народом, побутові дрібниці, повір'я і др.).

48. Старина і новина по Мелешку. Незадоволення політичними і громадськими змінами життя.

49. Старина і новина в Супліці на попа.

50. Діалог, або розмова, як літературна форма в народній словесності і письменстві.

51. Назви місяців на Україні в кінці XVI в.; що звертало увагу в них письменників—по Хронології А. Римши.

52. Склад і характер школи і обов'язки вчителя в братських школах — по Статутові льв. школи.
53. Єднання і взаємна допомога письменників — див. листування брацтв і листи Лазаря Барановича.
54. Острожська біблія. Значіння її видання, по Герасиму Смотрицькому.
55. Характеристика Герасима Смотрицького і Мелетія Смотрицького по їх творах.
56. Характеристика Мелешка по його промові.
57. Завдання для українського церковного собору на погляд кн. Конст. Острожського (самостійність, соборність, умова зо всіма правосл. церквами і освіта).
58. Запад української церкви в кінці XVI в. по кн. Конст. Острожському, Перестрозі і Іоану Вишенському.
59. Народні звичаї по віршах Некрашевича і Супліці на попа.
60. Осуд п'яцтва в канті про Охріма.
61. Розібрати «Слово во время бездождія» — причина лиха, утиски панів, утиски злодіїв з розбещеного селянства, податки.
62. Значіння любови до миру й людей — Мелетій Смотрицький і Сковорода.

С Л О В Н И Ч О К.

Мова народньої словесности така ясна й прозора, що майже зовсім в ній нема темних слів. Старе ж письменство має їх багато. Де-що пояснено в самому текстові, тільки не часто, щоб не рябити текста. Звичайно значіння тих слів зрозуміле з контексту. Додаємо ще невеличкий словничок темних слів.

- Акростих—див. стор. 134.
 Антидор—роздача проскур в церкві.
 Арха—ковчег (Ноїв).
 Байрак—ярок в степу.
 Бачний—обачний, обережний.
 Бидло—скотина, товар.
 Блакигній—злегка синій.
 Блюзнерство — блюзнірство (коцунство).
 Бортъ—вулик.
 Бохон—буханець хліба.
 Брак—недостача.
 Брама—криті ворота.
 Брухове—м'ясо на животі.
 Броварники—робочі на пивоварнях.
 Бурмистр—голова міста.
 Веремія—заколот, шум.
 Вертеп—печера, театр з ляльок.
 Веселобрмячая—гучна.
 Вихондовати—вигодувати, викормити.
 Во Влошех—у волохів (у Руминії), також в Італії.
 Воздобні—гарні на пашу.
 Вресень—9-й місяць — вересень (сентябрь).
 Встремезливий — стриманий (воздержанный).
 Витрвать—витримати, видержати.
 Вѣзерунок—везерунок, вигляд, оздоба малюнком.
 Газда—хазяїн, господарь.
 Галузь—віта, гілка.
 Ганьба—докір, догана.
 Гданський (князь)—з Данцігу (місто в Німеччині).
 Гойний—роскішний, щедрий.
 Голдовать—давати дань, служити.
 Грудень—11-й місяць (ноябрь).
 Грунт—земельна власність.
 Гусли—музичний струмент.
 Дата—вказівка, коли сталась якась подія.
 Дидаскал—вчитель.
 Доба—взагалі час, день і ніч.
 Довцип—розум.
 Домацатись—доторкатись.
 Доразливий—гострий, образливий.
 Доценту—до краю, до кінця.
 Дуди—податки (при народженні дитини).
 Евфонія—милозвучність.

Євшан—степове зілля.
Живність—їжа.
Житло—оселя, хата.
Жичливість—добре побажання.
Жродло—джерело.
Загальний—спільний (общій).
Загумення—місце по-за током.
Закрочити—закінчити.
Захвиляний (лоб)—з пихою.
Збіжжа—жито, зерно.
Звегати—базикати.
Звлаща—взагалі (вообще).
Згола—цілком, вповні.
Каган—князь.
Каламарь—чорвильниця.
Калний—брудний.
Кармазин—малинове сукно,
козацька одежа з
того сукна.
Квилить—пищати (чайка, сокіл).
Квітень—4-й місяць (апріль).
Кгвалт—гвалт, насильство.
Керовати—правити.
Клейнот—клейнод, ознака вла-
ди й пошани.
Копя—грошей 50 коп., в полі
60 снопів.
Кошт—засіб, ціна (средства).
Крижовати—розіпнути на хре-
сті.
Кросенце—полотно.
Кукібниця—дбала жінка.
Буна—див. стор. 138.
Лагідний—гарний, ввічливий.
Ландвойт—земський чин.
Лати—драна одежа.
Леда—ледачий, лінивий.
Ледова (сіль)—тверда, в криш-
талі.
Лищець—7-й місяць—липень
(юль).

Лихварь—хто бере лихву, ве-
ликий процент.
Ловяца—місця охоти на звіра.
Лудани—дорога одежа.
Луп—грабіж.
Лютий—2-й місяць (февраль).
Лядина—заросле болотяне
місце.
Мандрувать—подорожувати.
Марець—3-й місяць—березиль
(март).
Маслак—кістка.
Мелюси—кущі в степових бай-
раках.
Мешкати—жити, перебувати.
Мняеть—мінє.
Мунтане—молдавانه.
Мур—кам'яна стіна.
М'рочки (сухіе)—податки.
М'сточестний—поважаний.
Набоженство—служба Божа,
побожність, ре-
лігія.
Навіжене—біда, лихо.
Наклад—грата.
Намет—шатро.
Насад—великий човен.
Нафасований—прикрашений,
оздоблений.
Невостлоти—незнайки.
Нендзний—убогий, бідний.
Неошацований—недоцінений.
Новици—нові вулики.
Обиходець—правило.
Обрій—край неба, горизонт.
Обухати—понохати.
Оздоба—покраса.
Окрутне—жорстоко.
Опатрить—постачити.
Осип—податки.
Осмак—монета в 4 коп.
Оспалий—лінивий.
Оф'бра—офіра, жертва.

Паздерник—10-й місяць (ок-
тябрь).

Парафія—приход.

Пенкность—краса.

Пиха—гордість.

Плоскінь—часті конопель.

Плюгавий—поганий, гидкий.

Плужила—годувала (?).

Повісмо—в'язка прядива.

Поволовщина—податок з па-
ри волів.

Покорм—їжа для скотини.

Покута—каяття.

Половії—жовті.

Порох—пил.

Посада—місце, служба.

Посполитие—селяне.

Потала—з'їдання, знищення.

Починок—пряжа на веретені.

Прагнул—бажав.

Примус—силування.

Припадок—случай.

Промінь—одсвіт сонця, місяця
(луч).

Пресинець—1-й місяць—січень
(январь).

Рамяно—плече.

Риса—відзнака (черта).

Рарог—сокіл.

Реч—річ, діло, справа.

Рижова (каша)—рисова.

Рихло—швидко.

Роспустне—жорстоко.

Руйновати—валити, нищити,
пустошити.

Сагайдак—старий вояцький
прилад.

Сакрамент—причастя (св.
дары).

Серпень—8-й місяць (август).

Скарбница—де ховають гроші.

Скаржитись—жалітись.

Скнара—скуний.

Скудельничій—глиняний.

Слушний—підхожий, вірний,
доречний.

Совито—двічі.

Сполкованя—спілка, єднання.

Стирник—той, що направляє
корабель (кормчий).

Стинати—рубати.

Стичень—1-й місяць—січень
(январь).

Стодола—клуня.

Сукать (свічі)—робити.

Супліка—прохання, скарга.

Сутани—дорога одежа.

Табур—вояцька загорода з во-
зів (барикада).

Тивун—суддя.

Титарь—церковний староста.

Товар—скотина.

Торбан—музичний струмент.

Тосуй—прилажуй (дієсл).

Тули—вояцьке знаряддя.

Тушить—запевняти.

Уистити—зробити.

Упстрити—прикрасити, оздо-
бити.

Усніяний (квас)—вода з тра-
вою ушицею для лазні.

Ущипливий—образливий.

Фаска—чашка.

Фольварк—панський хутір.

Фортель—щастя, доля.

Фортеца—кріпость.

Фуги (власкіе)—бажання.

Фундовать—заснувати.

Хвощиться—бити себе в лазні
віником.

Худоба—скотина, майно.

Хутко—швидко.

Цимбали—музичний струмент.

Цнота—добродійність.

Цорка—дочка.

Цугом (іхати)—коли коні за-
пряжені один за одним.

Чех—стара монета.

Чинш—податок.

Чирвець—6-й місяць—червень
(іюнь).

Шабелтас—воляцька справа.

Шати—дорога одежа.

Шевдюга—негідний.

Шкарлат—дорога шовкова
одежа.

Шмильці—полив'яна оздоба на
печі.

Шори—упряж.

Язик—народ.

Ялмужна—милостина.

З М І С Т.

	Стор.
Передмова	3—4

Н а р о д н я п о е з і я .

Вступ	5—7
Духовні вірші	7—11
Колядки	11—13
Щедрівки	13—15
Гаївки	15—17
Царинні пісні	17—19
Заживні пісні	19—21
Купальські пісні	21—22
Колискові пісні	22—23
Пісні про кохання	23—24
Весілля	24—27
Пісні сімейного життя	27—29
Голосіння	29—30
Думи	30—39
Пісні історичні й політичні	39—44
Панщина	44—45
Чумацькі пісні	45—46
Коломийки	46—47
Фабрично-заводські пісні	47—48
Псування пісень	49—51
Легенди	51—53
Казки, або байки	53—57
Приказки, або анекдоти	57—59
Прислів'я	59—60
Загадки	60
Замови	61
Кобзарі і байкарі	61—64

Українське письменство XI—XV в.

Вступ	64—65
Стара Літопись	65—68
Слово о законѣ и благодати, митроп. Иларіона	68—69

	Стор.
Житіє Феодосія Печерського, Нестора	69
«Поученіє» Володимира Мономаха	69—70
«Хожденіє» Даниїла Мниха	70—71
Промови єп. Туровського Кирила	71—72
Послання митроп. Климента пресвитору Хомі	72
З Волинської Літописи	72—73
Слово о Полку Игоревѣ	73—78
З листа єп. Симона († 1226 р.) до Полікарпа	78
Слово о погибелі руския землі	78—79
Апокрифи й повісти	79—81
«Моленіє» Даниїла Заточника	81—82
Луцидарій	82—83

Українські літературні течії XVI—XVII в.

Вступ	83
Хронологія Андрея Римши	83—85
Статут першої братської школи	85
З листування Віленського і Львівського брацтв 1588 р. й 1619 року	86—87
Вірша Герасима Смотрицького	87
«Ключь царства небесного» Герасима Смотрицького 1577 року	88
Промова Івана Мелишка (1589 р.)	88—89
Князь Константин Острожський	89—91
З «Апокрисиса» Христофора Филалета 1597 р.	91—92
З «Казаня св. Кирила объ антихристѣ» Стефана Зизанія	92—93
З «Перестроги» (1600—1605 р.)	93—94
Іоан Вишенський	94—96
З «Вѣзерунка цнотѣ Елисея Плетенецкого» Митури 1618 р.	96
З «Книги о вѣрѣ» іером. Азаріаса (псевд. Захарія Копи- стенського) біля 1619 р.	96—97
Памва Беринда	97—99
Мелетій Смотрицький	99—100
Леонтій Карпович	100—101
«Лимонар» з передмовою Соболя 1628 р.	101
О житті Варлаама и Іосафа	101
Петро Могила	102—103
Евфронія веселобрмчячая	103—104
Вірша про бійку під Берестечком	104—105
Кирил Транквильон Ставровецький	105
Лазарь Баранович	105—106
З «Миръ съ Богомъ челоувѣку» Іннокентія Гизела 1669 р.	107

	Стор.
Іоаннікій Галатовський	107—108
Симеон Тимофіївч	108—109
З «Огородка Маріи Богородици» Антонія Радивилов- ського	109
З «Слово во время бездождя»	109—111
З казання св. Дмитрія Ростовського	111
Вірша Стефана Яворського	111—112
Вірша Феодана Прокоповича	112—113
З передмови Михаїла Лосицького до «Густинської Літо- писи» 1670 р.	113
З передмови Феодосія Софоновича до «Хроніки зь лѣ- тописцевъ стародавнихъ» 1672 р.	113
З Літописи Самовидця	113—114
З «Сказанія о войнѣ козацкой» Самійла Величка (1720 р.)	114—115

Головні течії українського письменства в XVIII в.

Вступ	116—117
Плач Малої Росії	117
Вірша гетьмана Мазепи	117—119
З віршів ченця Кліментія	119—121
Разговоръ Великоросії съ Малоросією	121—122
Лаврентій Горка	122—123
„Милость Божія“	123—124
Митрофан Довгалецький	124—125
Іоан Некрашевич	125—126
Вертеп	126—130
З творів Г. С. Сковороди (1722—1794)	131—134
Богогласник. Кант. Псалми	134—135
Канты студные	135—137
Супліка на попа	137—140

Увага наприкінці	141
Короткий показчик можливих хрестоматичних тем	142—145
Словничок	146—149

БІБЛІОТЕКА ПО ПРИРОДОЗНАВСТВУ

під ред. проф. В. І. ТАЛІЄВА.

- «Растительный міръ Украины и смежныхъ мѣстностей»
Проф. В. И. Таліева.
- «Птицы—друзья человѣка»—Г. А. Брызгалина
- «Ископаемая богатства Украины» — прив.-доц С Фе-
доровскаго.
- «Природа и население Слободской Украины, Харьков. г.»
Пособіе по родиновѣдѣнію. Въ составленіи принимаютъ
участіе прив.-доц А. С. Федоровскій, Д. К. Педаевъ
В. Г. Аверинъ, проф. В. И. Таліевъ и др.
- «Животный міръ Украины и смежныхъ мѣстностей»—
ч. I. Позвоночныя, ч. II. Безпозвоночныя. Принимають
участіе проф. А. М. Никольскій, В. Г. Аверинъ, проф.
П. П. Сумскихъ и др.

ШКІЛЬНА Й ПОЗАШКІЛЬНА БІБЛІОТЕКА

під ред. Д. Г. ПАНАДІАДІ. Співредактор по українських
підручниках О. Н. СИНЯВСЬКИЙ.

- «Хрестоматія по українській літературі». Для народніх вчи-
телів, шкіл учительських та середніх і для самоосвіти
(у двох частинах) — Зложили: проф. М. Ф. Сумцов
М. А. Плевако при участі проф. Д. І. Багалія.
- Г. М. Хоткевич—«Шкільний український словник» (орфо-
графічний і пояснючий).
- О. Н. Синявський—«Короткий нарис української мови» (з лек-
цій, читаних на учительських курсах), 2 е видання.
- О. Н. Синявський—«Вчимося писати» (початкова наука письма
у школі й дома).
- Проф. М. Н. Соболевъ—«Очерки политической экономіи»
(пособіе для кооперативныхъ школь и курсовъ).
- Проф. А. И. Анциферовъ—«Кредитная кооперація» (пособіе
для кооперативныхъ школь и курсовъ).
- Проф. А. И. Челинцевъ—«Сельско-хозяйственная кооперація»
(пособіе для кооперативныхъ школь и курсовъ)
- Н. А. Классенъ—«Товаровѣдѣние» (пособіе для кооператив-
ныхъ школь и курсовъ)
- М. Ф. Крамаревскій—«Методы и задачи инструкторской
дѣятельности по кредитной коопераціи» (пособіе для
кооперативныхъ школь и курсовъ).
- Н. П. Дашевскій—«Русская хрестоматія для начальной школы»
часть I и II (новое правописание).
- Н. П. Дашевскій—«Начатки грамматики русского языка для
начальной школы (новое правописание).
- Н. П. Дашевскій—«Русский букварь» (новое правописание).
- Проф. В. Я. Данилевскій и А. А. Богомоловъ—«Народный
Домъ, его задачи и общественное значеніе».
- Сборникъ статей по внѣшкольному образованію, состав-
ленный комиссіей при Харьковскомъ О-вѣ Грамотности.
- И. М. Хоткевичъ—«Русско-украинскій дѣловой словарь».

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА БІБЛІОТЕКА

під ред. доц. І. А. ТРАХТЕНБЕРГА.

- А. П. Марковъ — «Мѣстные финансы».
М. Н. Соболевъ — «Кредитъ и его роль въ народномъ х-вѣ».
М. Ф. Крамаревскій — «Мелкій кредитъ и его значеніе».
П. И. Лященко — «Мелкій кредитъ и сельское хозяйство».
А. С. Векслерчикъ — «Кооперація и хлѣбная торговля».
А. Н. Ануферовъ — «Исторія кредитной коопераціи въ Россіи».
И. М. Хоткевичъ — «Кооперація въ Галичинѣ».
А. А. Богомольць — «Земство, его значеніе и задачи».
Г. Цыперовичъ — «Синдикаты и тресты».
І. А. Трахтенбергъ — «Бумажныя деньги».
Л. Любимовъ — «Утопичный и научный социализмъ».
А. П. Челищевъ — «Состояніе и развитіе русскаго сельскаго хозяйства» (по даннымъ ж. д. перевозокъ и переписи 1916 г.).

УКРАЇНСЬКА ДИТЯЧА БІБЛІОТЕКА

під ред. М. А. ПЛЕВАКО при участі спеціальної комісії педагогічної.

В ПЕРШУ ЧЕРГУ МАЮТЬ ВИДАВАТИСЬ:

- 1 Казки: Українські народні; казки й легенди інших народів слов'янських, західних і східних; казки бр. Гриммів, Андерсена, Гауфа, Перро, Жорж-Зандя, Вагнера та інших.
- 2 Повісті й оповідання, вірші й байки: Б. Грінченка, Глібова, Гребішки, Франка, Ковальова та інші; Брет Гарта, М. Тоена, Доде, Бічер-Стоу, Кіплінга, Серас, Копле, Гюго, Дікенса, Пруса, Сенкевича, Григоровича, Тургенєва, М. Сибіряка, Короленка, Л. Толстого, Чехова.

В ДРУГУ ЧЕРГУ:

- 3 Біографії й біографічні повісті з життя Шевченка, Глібова, Франка, Грінченка; письменників і великих людей України, Росії й інших країв.
- 4 Історія й історичні оповідання з життя визначніших людей, про події з історії української й всесвітньої.
- 5 Географія, етнографія й природознавство — оповідання про різні краї, про людей та їх звичаї; описи, подорожі, оповідання з життя звірів; птиць і т. д. — Томсона, Лопі, Г. Робертса, Богданова та інші.

У книгарні „СОЮЗ“ можна дістати:

книжки по УСІМ питанням КООПЕРАЦІЇ І ГАЛУЗЯМ НАУК,
А ТАКОЖ СТАТУТИ КООПЕРАТИВІВ :: РАХУНКОВІ ВЛАНКИ Й
КНИГИ :: КАЛЕНДАРІ

Адреса видавництва:

Харьків, Миколаївська площа, № 9.

Адреса книгарні:

Харьків, Московська вулиця, № 18.